

**ALMANYA'DA YAŞAYAN VE
TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI'NDA HESABI BULUNAN
TÜRKLERİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE İŞÇİ DÖVİZLERİ**

Mehmet SUĞANLI

Uzmanlık Yeterlilik Tezi

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü
Ankara, Mart 2003

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası asli görevlerinden olmamasına rağmen, Türkiye'nin ekonomik şartlarını göz önünde bulundurarak, yurt dışında biriken işçi tasarruflarını çekebilmek amacıyla yurt dışında bulunan işçilerden 1976 yılından itibaren mevduat toplamaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ile yurt dışında bulunan işçiler arasında 27 yıldır banka-müşteri ilişkisi devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bu süreçte işçi tasarruflarının Türkiye'de değerlendirilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

1961 yılında başlayan Türk işçi göçü çeşitli süreçlerden geçmiştir. Bu süreçte Türk işçileri ve ailelerinin en son geldiği aşama hem kendileri hem de Türkiye için önem arz etmektedir. Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapı tamamen değişmiştir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdinde hesabı bulunan Türk vatandaşlarının sosyal ve ekonomik yapısı ile Türk ekonomisine yaptıkları katkı, işçi gelirleri, sermaye hareketlerinden Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesapları hakkında bilgilendirme amacıyla yapılan bu çalışmada, değerli yardımlarını esirgemeyen İşçi Dövizleri Genel Müdürü Sayın Durmuş Yılmaz'a, İşçi Dövizleri Federal Almanya Müdürü Sayın Suna Maden'e ve tez danışmanı Sayın Prof. Dr. Remzi Örtten'e teşekkürü borç bilirim.

Tezin araştırma safhasında kaynak temininde yardımcı olan İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü İşçi Sorunları Müdürü Sayın Kadir Özel'e, değerli yardımlarından dolayı İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Organizasyon ve Değerlendirme Müdürü Sayın Ümit Özcan'a ve servis arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER SAYFASI.....	ii
TABLO VE GRAFİK LİSTESİ.....	v
KISALTMA LİSTESİ.....	viii
ÖZET.....	ix
ZUSAMMENFASSUNG.....	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Sosyal Yapıdaki Değişim.....	3
1.2. Ekonomik Yapıdaki Değişim.....	6
1.3. Araştırmanın Temel Varsayımları.....	8
1.4. Araştırmanın Yöntemi ve Kullanılan Teknikler.....	9
1.5. Araştırmanın Planı.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAPI.....	12
2.1. ALMANYA'DAKİ TÜRKLER HAKKINDA DEMOGRAFİK BİLGİLER..	13
2.1.1. Almanya'daki Türk Nüfusu.....	14
2.1.2. Almanya'daki Türk Nüfusunun Eyaletlere Göre Dağılımı.....	16
2.1.3. Alman Vatandaşlığına Geçen Türkler.....	18
2.1.4. Almanya'daki Türk Nüfusunun Eğitim Durumu.....	21
2.1.5. Kesin Dönüş ve Almanya'ya Yerleşme.....	24
2.1.6. İşsizlik ve Karşılaştırmalı İşsizlik Oranları.....	28
2.2. TÜRKLERİN ALMANYA'YA GÖÇ SÜRECİ, NEDENLERİ VE ETKİLERİ.....	30
2.2.1. Göç Sürecinin Genel Durumu ve Tarihsel Gelişimi.....	31
2.2.2. Göçün Nedenleri.....	34

2.2.2.1. Demografik Nedenler.....	35
2.2.2.2. Ekonomik Nedenler.....	36
2.2.2.3. Sosyal Nedenler.....	38
2.2.3. Göçün Aktif Olarak Devam Ettiği Yıllarda Türkiye ve Almanya'nın Yapısal farklılıkları.....	39
2.2.4. Göçün Etkileri.....	41
2.2.4.1. Göçün Olumlu Etkileri.....	43
2.2.4.2. Göçün Olumsuz Etkileri.....	45
2.3. ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN SOSYAL HAKLARI.....	46
2.3.1. İkamet Hakkı.....	47
2.3.2. Çalışma İzni Hakkı.....	49
2.3.3. Sosyal Güvenlik Hakkı.....	51
2.3.4. Serbest Dolaşım Hakkı ve Schengen Antlaşmasının Etkisi.....	55
2.3.5. Çifte Vatandaşlık Hakkı ve Vatandaşlık Değişirme Nedenleri.....	58
2.3.6. Çifte Vatandaşlığın Yarattığı Sorunlar ve Faydaları.....	63
2.3.7. Almanya'daki Türklerin Siyasal Hakları.....	65
2.3.7.1. Almanya'da Siyasal Yaşama Katılım Hakkı.....	66
2.3.7.2. Siyasal Hakların Kullanılmasında Maastricht Antlaşmasının Etkisi.....	68
2.4. ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN KÜLTÜREL SORUNLARI.....	69
2.4.1. Kültür Farklılığı.....	70
2.4.2. Dil Farklılığı.....	72
2.4.3. Ayrımcılık.....	73
2.4.4. Gettolaşma.....	74
2.4.5. Entegrasyon-Asimilasyon.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI VE İŞÇİ DÖVİZLERİ.....	79
3.1. ALMANYA'DAKİ TÜRK HANELERİNİN GENEL EKONOMİK	

DURUMU.....	79
3.1.1. Çalışan Türk Nüfusunun Geliri ve Tasarruf Potansiyeli.....	80
3.1.2. Şimdiki ve Gelecekteki Tasarruf Eğilimi.....	83
3.1.3. Tasarrufların Değerlendirildiği Alanlar.....	85
3.1.4. Tasarrufların Değerlendirilmesinde Ülke Tercihini.....	87
3.2. İŞÇİ TASARRUFLARININ TÜRKİYE'YE GELİŞ ŞEKLİ, NEDENLERİ VE TÜRK EKONOMİSİNE ETKİLERİ.....	90
3.2.1 Yasal Çerçeve.....	90
3.2.2 Cari İşlemler: Karşılıksız Transferler-İşçi Gelirleri.....	92
3.2.3 Cari İşçi Gelirlerinin Türk Ekonomisine Etkileri.....	97
3.2.4 İşçi Sermaye Hareketleri.....	103
3.2.4.1 İşçi Sermaye Hareketlerini Etkileyen Faktörler.....	111
3.2.4.1.1 İşçi Sermaye Hareketlerini Etkileyen Türkiye'deki Faktörler.....	111
3.2.4.1.2 İşçi Sermaye Hareketlerini Etkileyen Almanya'daki Faktörler.....	128
3.3. KMDTH ve SDH'DA MÜŞTERİ, HESAP ADEDİ ve VADE DAĞILIMINDAKİ GELİŞMELER.....	129
3.3.1 Vade Dağılımındaki Gelişmeler.....	130
3.3.2 TCMB'nin Önemi ve Tercih Edilme Nedenleri.....	131
3.3.3 KMDTH ve Süper Döviz Hesabı Bakiyelerinin Dış Borçlar İçerisindeki Yeri.....	133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	135
KAYNAKÇA.....	145

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 2.1	Almanya'daki Genel, Yabancı ve Türk Nüfusu.....	14
Tablo 2.2	Türk Vatandaşlarının Cinsiyetlerine ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	15
Tablo 2.3	Almanya'daki Türklerin Eyaletlere Göre Dağılımı	17
Tablo 2.4	Türklerde Alman Vatandaşlığına Geçiş Süreci.....	19
Tablo 2.5	Türk Vatandaşları Arasında Alman Vatandaşlığına Geçme Planları.....	20
Tablo 2.6	Okula Devam Eden Türk Çocuklarının Sayısı ve Devam Ettikleri Okula Göre Dağılımı.....	22
Tablo 2.7	Mesleki Eğitim Gören Türk ve Yabancı Sayısı.....	23
Tablo 2.8	Yüksek Öğrenim Gören Türk Öğrenci Sayısı.....	23
Tablo 2.9	Türklerin Mesleki Konumu.....	24
Tablo 2.10	Almanya'daki Türklerin Yıllara Göre Sayısal Gelişimi ve Kesin Dönüş Yapanlar.....	26
Tablo 2.11	Geri Dönüşün Başlıca Nedenleri.....	27
Tablo 2.12	Ülke Tabiiyetlerine Göre İşsizlik Sayıları.....	28
Tablo 2.13	Almanya'daki Türk ve Diğer Yabancı Vatandaşların Nüfus Gelişimi ve Oranları.....	32
Tablo 2.14	Türkiye-Almanya Cari FBGSYİH Karşılaştırması.....	37
Tablo 2.15	Göçün Aktif Olarak Devam Ettiği Yıllarda Almanya ve Türkiye'de Sivil İşgücü Arzının Açık İşsizlik Oranları.....	40
Tablo 2.16	Almanya ve Türkiye'de Toplam İstihdamın Yüzdesi Olarak Sektörel Dağılımı.....	40
Tablo 2.17	Almanya ve Türkiye Gayrisafi Yurt İçi Hasıllarında Sektörel Payların Dağılımı.....	41
Tablo 3.1	Ortalama Hane Geliri, Yaşa ve Mesleki Konuma Göre Çalışan Sayısı.....	81
Tablo 3.2	Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Tasarrufların Yoğunlukla Değerlendirildiği Alanlar.....	86

Tablo 3.3	Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Yatırım Yapılan Ülke.....	88
Tablo 3.4	Yıllar İtibariyle Karşılıksız Transferler.....	92
Tablo 3.5	İşçi Gelirlerinin Türkiye'nin Ödemeler Dengesindeki Yeri.....	100
Tablo 3.6	KMDTH ve SDH'larının Yıllar İtibariyle Bakiyeleri.....	106
Tablo 3.7	2002 Yılı Toplam Mevduat, Ağırlıklı Ortalama Vade ve Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranı.....	113
Tablo 3.8	TCMB, Türk Bankaları ve Uluslararası Piyasalardaki 1 Yıl Vadeli Faiz Oranları (Euro Cinsinden).....	114
Tablo 3.9	TCMB, Türk Bankaları ve Uluslararası Piyasalardaki 1 Yıl Vadeli Faiz Oranları (USD Cinsinden).....	116
Tablo 3.10	TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 2 Yıl Vadeli Faiz Oranları (Euro Cinsinden).....	118
Tablo 3.11	TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 2 Yıl Vadeli Faiz Oranları (USD Cinsinden).....	120
Tablo 3.12	TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 3 Yıl Vadeli Faiz Oranları (Euro Cinsinden).....	122
Tablo 3.13	TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 3 Yıl Vadeli Faiz Oranları (USD Cinsinden).....	124
Tablo 3.14	KMDTH ve SDH'larına 1976 Yılından İtibaren Uygulanan Faiz Oranları.....	126
Tablo 3.15	TCMB Hesaplarındaki Müşteri Adedi.....	129
Tablo 3.16	KMDTH ve SDH'larında Hesap Adedi.....	130
Tablo 3.17	Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Dış Borç Toplamı ve TCMB Nezdindeki KMDTH + SDH'ların Dış Borçlar İçerisinde Payının Karşılaştırması.....	133

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 3.1	Mesleki Konumlarına Göre Güncel ve Gelecekteki Ortalama Aylık Tasarruf Miktarları.....	84
Grafik 3.2	Türk Hanelerinin Birikimlerini Değerlendirdikleri Alanlar	85
Grafik 3.3	Yıllar İtibariyle Karşılıksız Transferler-İşçi Gelirleri.....	97
Grafik 3.4	Yıllar İtibariyle KMDTH ve SDH Birikimli Döviz Mevcudu.....	110
Grafik 3.5	TCMB, Türk Bankaları ve Uluslararası Piyasalardaki	

	1 Yıl Vadeli Faiz Oranları (Euro).....	115
Grafik 3.6	TCMB, Türk Bankaları ve Uluslararası Piyasalardaki 1 Yıl Vadeli Faiz Oranları (USD).....	117
Grafik 3.7	TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 2 Yıl Vadeli Faiz Oranları (Euro).....	119
Grafik 3.8	TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 2 Yıl Vadeli Faiz Oranları (USD).....	121
Grafik 3.9	TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 3 Yıl Vadeli Faiz Oranları (Euro).....	123
Grafik 3.10	TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 3 Yıl Vadeli Faiz Oranları (USD).....	125
Grafik 3.11	31.12.2001 İtibariyle Toplam KMDTH ve SDH'ların Vadelerine Göre Dağılımı.....	130
Grafik 3.12	29.11.2002 İtibariyle Toplam KMDTH ve SDH'ların Vadelerine Göre Dağılımı.....	130
Grafik 3.13	Tasarrufları TCMB'ye Yatırma Nedenleri.....	131

KISALTMA LİSTESİ

AA	: Ankara Antlaşması
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AT	: Avrupa Topluluğu
AVK	: Alman Vatandaşlık Kanunu
DÇM	: Döviz Çevrilebilir Mevduat
DEM	: Deutsche Mark (Alman Markı)
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DIYİHGM	: Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EUR.	: Euro
FBGSYİH	: Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İDGM	: İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü
İİBK	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
İLO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organization)
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KMDTH	: Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları
KP	: Katma Protokol
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development)
RA	: Roma Antlaşması
SDH	: Süper Döviz Hesapları
TAM	: Türkiye Araştırmalar Merkezi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TUSİAD	: Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
TVK	: Türk Vatandaşlık Kanunu

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya, iç kaynakların yetersiz kalması sonucu gelişen ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamak için diğer ülkelerden işgücü ithal etmeye başlamıştır. Almanya 1961 yılında yapılan ikili antlaşmayla 1973 yılına kadar Türkiye'den işgücü ithal etmiştir.

Türkiye ise, işgücü fazlasını yurt dışına ihraç etmek suretiyle hem ülkedeki işsizlik baskısını hafifletmek hem de ülkeye giren işçi dövizleri ile ödemeler dengesi açıklarını kapatmak ve yatırımlara kaynak yaratmak istemiştir.

Türk işçileri ise geçici olarak gittikleri bu ülkede mümkün olan en kısa zamanda çok tasarrufta bulunarak, Türkiye'ye dönmeyi düşünmüşlerdir. 1973 yılında işçi alımının durdurulmasıyla Almanya'daki Türk vatandaşları bu ülkede yerleşmeye karar vermişlerdir.

Türk nüfusunun Almanya'da yerleşmeye başlamasıyla sosyo-ekonomik yapının, tasarruf, tüketim ve yatırım eğilimlerinin hangi yönde değiştiği, bu değişimin ve Türkiye'ye giren işçi dövizlerinin Türk ekonomisi üzerindeki etkilerinin belirlenmesi bu tezin temel amaçlarıdır.

Almanya'nın 1973 yılında işgücü ithalini durdurmasıyla, Türk göçü aile birleşimi ile devam etmiştir. Ailelerin Almanya'ya gelmesiyle birlikte Türkler tasarruflu bir yaşamdan tüketim eğilimli bir yaşama geçmiştir. Tüketim, tasarruf ve yatırım alışkanlıkları değişmiştir. 1961 yılından 1990'lı yılların ortalarına kadar Türkiye'de değerlendirilen tasarruflar, son yıllarda Almanya'da değerlendirilmeye başlanmıştır. Türkler arasında işsizlik oranının yüksek olması onları çeşitli alternatif yatırımlara sevk etmiştir. Türkler arasında girişimciliğin yaygınlaşmasıyla da Almanya'da yapılan yatırımlar artmaya başlamıştır. Türklerin Almanya'daki tasarruflarını yine bu ülkede tüketmeye ve değerlendirmeye başlaması Türk ekonomisini de etkilemiştir. Türkiye giren döviz miktarında azalmalar olmuştur. Türk işçilerinin Türkiye'de

kurdukları işçi şirketlerinin başarısız olması tasarrufların ve yatırımların Almanya'da değerlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, yurt dışında yaşayan Türklerin tasarruflarının verimli bir şekilde değerlendirilmesi ve ülke ekonomisine kazandırılması amacıyla 1976 yılında yurt dışındaki işçilere yönelik Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat, 1994 yılında Süper Döviz Hesapları sistemini ihdas ederek, yurt dışında biriken işçi tasarruflarının bir kısmının yurda çekilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu hesaplarda biriken işçi dövizleri Türkiye'nin rezervlerini artırmış ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında kullanılmıştır. Ancak, son yıllarda net döviz girişlerinin azalması ve faiz yükünün artmasıyla T.C. Merkez Bankası bilançosunda döviz yükümlülüğü artmıştır. İşçi tasarruflarının verimliliği düşük alanlarda değerlendirilmesini önleyen ve yatırımlara kanalize edilmesini sağlayacak etkin sistemlerin kurulması gerekmektedir.

Yurt dışında biriken işçi tasarruflarının Türkiye'ye yönlendirilmesi için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının yanında diğer ticari bankaların da çeşitli alternatif uygulamalarda bulunması gerekmektedir. Bunun yanında, işçilerin tasarruflarını istismar edebilecek Türkiye'de halen faaliyet gösteren bazı büyük işçi şirketlerinin yasal denetimlerinin daha dikkatli yapılması gerekmektedir.

ANAHTAR KELİMELER : Sosyal Yapı, Ekonomik Yapı, Karşılıksız Transferler-İşçi Gelirleri, Sermaye Hareketleri, Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları, Süper Döviz Hesapları.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach dem Zweiten Weltkrieg begann Deutschland aus anderen Ländern Arbeitskräfte anzuwerben, da es den Bedarf an Arbeitskräften für seine sich entwickelnde Industrie nicht im Land decken konnte. In diesem Rahmen hat Deutschland gemäß dem Anwerbeabkommen, welches im Jahre 1961 zwischen der Türkei und der Bundesrepublik Deutschland unterzeichnet wurde, bis zum Jahr 1973 von der Türkei Arbeitskräfte angeworben.

Und die Türkei wollte dadurch sowohl die im Land herrschende Arbeitslosigkeit vermindern, als auch mit Hilfe der Devisen, welche die Arbeiter ins Land bringen, die Defizite in ihrer Zahlungsbilanz ausgleichen und für die Investitionen neue Quellen erschließen.

Dabei dachten die türkischen Arbeitnehmer in diesem Land, wohin sie als Arbeiter eingereist sind, so schnell wie möglich viel zu sparen und die Türkei zurückzukehren. Als dann das Anwerben im Jahre 1973 gestoppt wurde, beschloßen die türkischen Arbeitnehmer, sich in diesem Land niederzulassen.

Wie hat sich die soziale und wirtschaftliche Situation dort geändert, nachdem die türkische Bevölkerung in Deutschland einzuwandern begann? Welche Tendenz haben die Ersparnisse, der Verbrauch und die Investitionen? Und welchen Einfluss hat diese Entwicklung und die in die Türkei gebrachten Devisen auf die türkische Wirtschaft? Dies alles festzulegen, ist das Hauptziel dieser Arbeit.

Nachdem das Anwerben von Arbeitskräften im Jahre 1973 gestoppt wurde, dauerte die Einwanderung der Türken in Form der Familienzusammenführung. Als dann die Familien nach Deutschland kamen, gingen die Türken von einem sparsamen Leben zu einem Leben über, das zum Konsum tendierte. Bei den Türken änderten sich die Konsum-

,Ersparnis-und Investitionsgewohnheiten. Die vorhin in der Türkei verwerteten Ersparnisse wurden nun in Deutschland investiert. Durch die Verbreitung der selbständigen Unternehmung unter der Türken vermehrten sich die türkischen Investitionen in Deutschland. Daß die Türken ihre Gelder, die sie in Deutschland gespart haben, wieder in diesem Land zu verbrauchen und zu verwerten begannen, beeinflusste auch die türkische Wirtschaft. Der Misserfolg der Gesellschaften, welche die türkischen Arbeitnehmer in der Türkei gegründet haben, spielte dabei eine wichtige Rolle, daß die Ersparnisse in Deutschland verwertet wurden.

Um die Ersparnisse der im Ausland lebenden Türken rentabel zu verwerten und für die türkische Wirtschaft zu gewinnen, hat die Zentralbank der türkischen Republik im Jahre 1976 für die türkischen Arbeiter im Ausland Devisenkonten mit Kreditbrief und im Jahre 1994 Super-Devisen Konten erschaffen und damit bei der Einfluss eines Teils dieser Ersparnisse in die Türkei eine wichtige Rolle gespielt. Die auf diesen Konten anhäufenden Devisen der Arbeitnehmer haben die Reserven der Türkei erhöht und wurden für die Deckung der Defizite in ihrer Zahlungsbilanz verwendet. Aber dadurch, daß in den letzten Jahren der netto Devisenfluss ins Land weniger wurde und dadurch, daß die Zinsen sich erhöht haben, erhöhte sich auch der Devisen-Sollstand in der Bilanz der türkischen Zentralbank. Es müssen daher wirkungsvolle Systeme errichtet werden, welche verhindern, daß diese Ersparnisse in den Bereichen mit niedriger Rentabilität verwertet und sie in Investitionen kanalisiert.

Damit die Ersparnisse der türkischen Arbeiter im Ausland in die Türkei eingeleitet werden, müssen neben der türkischen Zentralbank auch die anderen Handelsbanken verschiedene, alternative Methoden entwickeln. Außerdem müssen einige großen Gesellschaften der Arbeitnehmer, die derzeit noch in der Türkei tätig sind und die Ersparnisse der Arbeitnehmer ausnutzen können, gründlicher überprüft werden.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Almanya İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkenin yeniden inşa edilmesi ve işgücü yetersizliği nedeniyle başka ülkelerden işgücü talep etmiştir. 30 Ekim 1961 tarihinde Almanya ve Türkiye arasında imzalanan İşçi Alımı Antlaşması ile Türk işçileri Almanya'ya gitmişlerdir. İşçi göçünün en önemli nedeni ekonomiktir. Türk göçünde demografik nedenler ve sosyal nedenler de etken olmuştur. Türklerin Almanya'ya göç süreci üç aşamada incelenmektedir. Birinci aşamada Türk işçileri kısa bir süre içinde olabildiğince tasarrufta bulunarak Türkiye'ye dönmeyi düşünmüşlerdir. İkinci aşamada aile birleşimi ile Türk göçü devam etmiş olup, bu aşamada uyum sorunu gündeme gelmiştir. Üçüncü aşamada ise Almanya'ya yerleşme kesinleşmiş, siyasal ve sosyal hakların elde edilmesi için Alman vatandaşlığına geçiş hızlanmıştır. Türkiye'deki işsizlik oranının yüksek olması göçün diğer nedenlerinden birisidir. Artan nüfusun ortaya çıkardığı istihdam ihtiyacı karşılanamamıştır. Türkiye'de sosyo-ekonomik yapının güven vermemesi, iyi bir sosyal güvenlik sisteminin olmayışı, insanların kendilerini güvende hissetmemeleri ve geleceğin garanti altına alınmak istenmesi de göçün önemli nedenleri arasındadır. Almanya'ya giden Türk işçileri sadece para kazanmayı ve belirli bir tasarrufta bulunmayı hedeflemişlerdir (Şen ve Koray, 1993).

Türkiye işçi göçünü teşvik etmekle ülkedeki işsizlik baskısını azaltmak ve gelen işçi dövizleri ile de ülkenin döviz ihtiyacını karşılamayı hedeflemiştir. 42 yıllık süreçte Türk vatandaşlarının gerek sosyal yapısında gerekse ekonomik yapısında oldukça önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişimin etkileri hem Türkiye hem de Almanya için oldukça önemlidir. Ekonomik nedenlerden dolayı başlayan Türk göçü, göç eden insanları sanayi toplumu, farklı sosyal ve ekonomik yapı ile karşılaştırmıştır. Türkleri göçe iten

nedenler Türkiye'nin demografik, ekonomik ve sosyal yapısıyla yakından ilgilidir.

Türk dış göçünün demografik, ekonomik, kültürel, siyasal, hukuksal ve sosyal etkileri hem Almanya'da hem de Türkiye'de hissedilmiştir. Almanya'daki Türklerin demografik yapısı hem nicelik hem de nitelik açısından değişmiştir. Türk vatandaşları Almanya'daki 7.3 milyon toplam göçmenler grubu içinde 2 milyon kişi ile halen en büyük yabancı nüfus grubunu oluşturmaktadır (Akkaya ve diğerleri, 2000, s. 11). Bu sayı Alman vatandaşlığına geçen Türklerin dahil edilmesiyle 2.4 milyona ulaşmaktadır. Türkler Almanya'da sanayi bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Türklerin en yoğun olarak bulunduğu eyalet Kuzey Ren Westfalya'dır (DİYİHG, 1999, s. 10). Erkek ağırlıklı başlayan Türk göçü günümüzde çekirdek aile yapısına dönüşmüştür. 1973 yılından itibaren Türk nüfusu, aile birleşimleri, evlilikler ve doğum oranının yüksek olması gibi nedenlerle devamlı artmıştır. Almanya'daki Türk nüfusunun en önemli özelliklerinden birisi genç nüfus olmasıdır. 18-35 yaş grubu Türk nüfusunun en büyük grubunu oluşturmaktadır.

Demografik yapıdaki en önemli değişiklik ise Alman vatandaşlığının günden güne daha fazla tercih edilmesidir. Alman Vatandaşlık Kanunu 1913 yılından bu yana kan bağı esasına dayanmaktadır. Almanya, Vatandaşlık Kanununda toprak esasını kabul etmemekle ülkedeki etnik grupların ileride çıkartabilecekleri sorunları önlemek istemiştir. Ancak Alman Vatandaşlık Kanunu'nda 1990 ve 1999 yıllarında yapılan değişikliklerle Alman vatandaşlığına geçiş kolaylaştırılmıştır. Türkler Alman vatandaşlığına geçmek suretiyle sosyal ve ekonomik haklarına daha kolay sahip olabilmekte ve Almanya'daki siyasal yaşama katılabilmektedirler. Ayrıca, Alman vatandaşlığını kazanan Türkler sınır dışı edilememektedirler. 2000 yılı itibarıyla 421.349 Türk, Alman vatandaşlığına geçmiştir (Statistisches Bundesamt, 2001). Bu sayının gelecek yıllarda da artması çok büyük bir ihtimaldir. Özellikle ikinci ve üçüncü kuşak Türklerde Alman vatandaşlığı daha çok tercih edilmektedir. Ancak, Alman vatandaşlığı bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunları özellikle çifte vatandaş konumunda bulunan Türklerde daha sık görülmektedir. Her iki ülkede askerlik

yükümlülüğü, her iki ülkedeki belirsiz yasal durum, çifte vergilendirme ve hukuksal alanlardaki bazı belirsizlikler çifte vatandaşlığın getirdiği sorunlar arasında yer almaktadır. Çifte vatandaşlığı kabul eden Türkler her iki ülkenin diplomatik korumasından mahrumdurlar.

1.1. Sosyal Yapıdaki Değişim

Sosyal yapıdaki en önemli değişikliklerden birisi Türk göçmenlerinin “misafir işçi” kavramının belirttiği, geçicilik vurgulayan tanımdan uzaklaşmış olmasıdır. Çünkü onlar misafirlik statüsünden çıkarak, farklı sosyo-kültürel bir yapı ile yerli halk statüsüne geçmişlerdir. Başlangıçta hem Almanya hem de Türkiye Türk işçilerinin kısa bir süre sonra Türkiye'ye geri döneceğini düşünmüştür. Bu nedenle her iki ülke de sorunların giderilmesine yönelik yapısal önlemler almakta çok geç kalmışlardır (Şen ve Koray, 1993, s. 38,39). Göçün başlangıç yıllarında belirli bir süre için para kazanmak amacıyla Almanya'ya gelen Türkler günümüzde kesin olarak bu ülkede kalıcı olmaya karar vermişlerdir. Türkler, yalnızca 1973 yılında çıkartılan Geri Dönüşü Teşvik Kanunu'ndan faydalanarak kitlesel olarak Türkiye'ye dönmüşlerdir. Ancak uygulamanın olumsuz yönlerini Türkiye'ye geldikten sonra gören Türk işçileri tekrar Almanya'ya dönmenin yollarını aramışlardır. Bunun üzerine, Almanya bir defaya mahsus olmak üzere 1987 yılında “Rückkehr option-geri dönüş opsiyonu” adı altında Türkiye'ye geri dönüş yapan 23 yaşın altındaki Türk gençlerine ailelerinden bağımsız olarak başvurmaları halinde Almanya'da oturma ve çalışma müsaadesi vermiştir (a.g.e., s. 41). 1960 ve 1970 yılları arasında Türkiye'ye geri dönmeyi planlayan Türkler, aile yapılarının 1973 yılından sonra değişmesi Almanya'da kalmayı belirleyen en önemli faktördür. Türklerin geri dönüşlerini etkileyen diğer önemli bir faktör ise ailelerin ekonomik şartlarıdır. Türkiye'ye kesin dönüş yapanların büyük bir çoğunluğu ekonomik hedeflerini gerçekleştiren aileler oluşturmaktadır (a.g.e., s,54).

Almanya'ya ilk giden Türk işçilerinin eğitim düzeyi oldukça düşüktür (Şen ve diğerleri, 1996, s. 31). 1973 yılından sonra aile birleşimi kapsamında Türkiye'den Almanya'ya gelen çocukların eğitimi de büyük bir sorun olmuştur. Türk ebeveynler, çocuklarını farklı bir din ve kültürden korumak amacıyla

Alman okullarına göndermekten çekinmişlerdir. Eğitimde Türk çocuklarının en büyük sorun ise; Almanca öğrenmeden okula başlamaları nedeniyle yetersiz görülmüşler ve çok sayıda öğrenci zeka özürlü çocukların devam ettiği okullara gönderilmiştir (Abadan-Unat, 1986, s. 24). Bu uygulama çocuklarda olumsuz etkiler bırakmıştır.

İki Almanya'nın birleşmesi sonucunda Türkler ağır bir işsizlik sorunu yaşamaktadırlar. 1999 yılı itibariyle Türkler arasındaki işsizlik oranı hem Almanya genelinden hem de Almanya'daki yabancılardan çok yüksektir. Birinci kuşak Türkler vasıfsız olmaları nedeniyle bu sorunla çok daha fazla karşı karşıya kalmaktadırlar. İkinci ve üçüncü kuşak Türkler, hem Almanca'yı daha iyi bilmeleri hem de çoğunun Alman vatandaşlığına sahip olmaları nedeniyle işsizlik konusunda ayrımcı uygulamaları görmemeleri nedeniyle bu sorunu birinci kuşağa göre daha az yaşamaktadırlar.

42 yıldır Almanya'da yaşayan Türklere seçme ve seçilme hakkı verilmemiştir. Göçün ilk yıllarında bu tür haklardan mahrum olan Türkler kendi yaşam çevrelerini kurmak suretiyle, kendi adet ve örflerini yaşadığı, Alman toplumuna son derece kapalı gettolar yaratmıştır. Gettoların oluşumunda her iki toplumun önyargıları çok önemli bir etken olmuştur. Aile birleşimi döneminden itibaren Türkler sosyal ve politik haklarını elde edebilmek amacıyla organize olmaya başlamışlardır (a.g.e., s. 128). Hakları elde etmek için Alman vatandaşlığına geçişin kolaylaştırılması sonucu Almanya'daki siyasal yaşama dahil olmaya başlayan Türkler, günümüzde Alman parlamentosunda milletvekili olarak, belediye ve şehir meclislerine seçilerek yerel yönetimlerde görev alabilmektedirler. İkinci ve üçüncü nesil Türklerin yetişmesiyle Alman toplumu ile olan ilişkiler artmaya başlamış, sosyal yaşama daha fazla uyum sağlanmış ve gettolar terk edilmeye başlanmıştır.

Göçün olumsuz etkilerinden en önemlisi, uzun vadede yetiştirilen kalifiye işgücünün yurt dışına ihraç edilmesidir. Göçün ilk yıllarında Almanya genellikle kalifiye ya da meslek sahibi insanları kabul etmiştir. Türkiye bu kalifiye işgücünden faydalanamamıştır (Şen ve Koray, 1993). Dış göç, göç alan ülkede de bazı olumsuzluklar yaratmaktadır. Farklı kültürlerin göç alan

ülkeye gelmesiyle sosyal yapı etkilenmektedir. Etnik grupların fazla olması nedeniyle ırkçı akımlar gelişebilmektedir. Almanya'daki ırkçı akımlardan en fazla etkilenen yabancı grup Türklere'dir. Almanya'da eşit muamele ve ayrımcı uygulamalara karşı uluslar arası antlaşmaların mevcut olmasına rağmen somut önlemler alınamaması nedeniyle ayrımcı uygulamalar tamamen ortadan kaldırılamamıştır.

Türkler göç ile birlikte Avrupa'da kendilerine çok yabancı olan sanayileşmiş toplumlarla karşılaştılar. Başlangıçta uyum sağlanamamış ve her iki ülke de göçün ekonomik yönünü ele almışlar ve kültür farklılığının getireceği sorunlar çözüme kavuşturulamamıştır. Özellikle Türkiye uzun süre Türklere yönelik kültür faaliyetlerinde bulunmamış ve ilgi sadece işçi dövizlerine yönelik olmuştur. Sonraki yıllarda yapılan çalışmalar ise son derece yetersiz kalmıştır.

Türk işçilerinin sosyal güvenlik hakları çeşitli ülkelerle yapılan ikili antlaşmalarla tespit edilmiş olmakla birlikte, uygulamalar taraf ülkelerin kendi işçilerinin lehine göçmenlerin ise aleyhine yorumlanmaktadır (Abadan-Unat, 1976, s. 32).

Türk işçileri ikili antlaşmalarla birlikte Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında yapılan antlaşmalarla da haklar elde etmişlerdir. Serbest dolaşım hakkı bunlardan en önemlisidir. Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkı Katma Protokol'ün 36, 37, 39. ve 40. maddelerinde tespit edilmiştir.

Türklerin Almanya'daki önemli sorunlarından birisi de entegrasyondur. Almanya ve Türkiye göçün ilk yıllarında göçmen işçileri "geçici işçi" olarak değerlendirdiklerinden entegrasyon konusunda yeterli önlemler almamışlardır. Türklerin kalıcılığının kesinleşmesi ile birlikte Almanya daha sonraki yıllarda entegrasyon kapsamında asimilasyon politikaları uygulamıştır. Türkler ise bu yaklaşıma gettolarla yaşamayı seçerek ve Alman toplumundan kendilerini izole ederek cevap vermişlerdir. Son yıllarda Türklerin Alman vatandaşlığını tercih etmeleri nedeniyle Almanya asimilasyon politikalarından vazgeçmiştir. Diğer taraftan ikinci ve üçüncü nesil Türklerin Alman toplumuna uyum göstermelerindeki başarı da bu tür politikaların vazgeçilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1.2. Ekonomik Yapıdaki Değişim

Türkler sosyal yapıdaki değişimlerini ekonomik yapıya da yansıtılmışlardır. 1961 yılından itibaren tasarrufa yönelik yaşayan Türk işçileri, 1973 yılından sonra ailelerin Almanya'ya gelmesiyle tüketim ağırlıklı yaşamaya başlamışlardır. Bunun sonucu tasarruf edilen miktar azalmıştır. Tasarruflar Türkiye'de değerlendirirken Almanya'da değerlendirilmeye başlanmıştır. Birinci nesil Türklerde, Türkiye ile ekonomik ve sosyal ilişkiler devam ederken, ikinci ve üçüncü nesil Türklerde bu ilişki daha alt seviyelerdedir. İkinci ve üçüncü kuşak Türklerin daha iyi yaşama isteği nedeniyle tasarruf edilen paralar daha az olmaktadır. 18-35 yaş grubunu temsil eden ikinci kuşak Almanya'daki Türklerin en büyük grubunu oluşturmaktadır (Statistisches Bundesamt, 2001). İkinci ve üçüncü kuşak Türkler mesleki eğitim görmeleri nedeniyle birinci kuşağa göre daha fazla gelir elde etmektedirler.

Almanya'dan Türkiye'ye kesin dönüş yapan Türklerin sayısı son yıllarda oldukça azalmıştır. Almanya'da kalış süresinin uzaması daha doğrusu kalıcılığın kesinleşmesiyle birlikte sosyo-ekonomik davranışlarda da tamamen değişmiştir. Türkler günümüzde geleceklerini Almanya'da planlamaktadırlar. Bu nedenle Türkiye'ye gönderilen işçi dövizleri miktarında azalmalar kaydedilmiştir. Almanya, kazanılan bu paraların yine Almanya'da kalması yönünde önemli kararlar almıştır. Türkiye ise işçi tasarruflarının Türkiye'de değerlendirilmesi için çeşitli teşvik uygulamalarında bulunmuşsa da bunlar oldukça yetersiz kalmıştır. İşçi şirketlerinin başarısız olması da Türkiye'ye giren işçi gelirlerinin azalmasında önemli bir etken olmuştur. Bu başarısızlık Türk işçilerinin güvenini sarsmış olup, sonraki yıllarda bu tür yatırımlardan oldukça uzak kalmışlardır. İşçi tasarruflarının Türkiye'ye yönlendirme uygulamalarından en etkilisi halen TCMB nezdinde uygulanan Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesapları sistemidir.

Türklerin gönderdikleri dövizler Türkiye'nin döviz rezervlerini artırmış ve bu dövizler ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında kullanılmıştır. İşçi dövizlerinin arttığı yıllarda Türkiye ödemeler dengesinde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Özellikle 1980'li yıllarda yatırım yapılacak

enstrümanların çeşitliliği artmış olup, İşçi gelirleri girişini de olumlu etkilemiştir. İşçi gelirleri , Türkiye'ye gibi sermaye yetersizliği sorunu ile karşı karşıya kalan ülkeler için oldukça önemli bir kaynaktır. İşçi gelirlerinin artmasıyla birlikte dışa olan bağımlılık da azalmaktadır. Yeterli miktarda dövizli olan bir Türkiye ekonomik kararlarını daha serbestçe alabilmektedir. Son yıllarda işçi gelirlerinin önemi azalmış gibi görünse de Türkiye gibi kalkınmakta olan ülkeler için ülkeye giren dövizler halen önemini korumaktadır. Halen Almanya'da değerlendirilen tasarrufların büyük bir kısmı Türkiye'ye çekilememiştir. Türk işçileri 1976 yılına kadar tasarruflarını genellikle gayrimenkul, arsa ve tarla alımı gibi verimli olmayan fakat kendilerine göre risksiz olan alanlarda değerlendirmişlerdir. Son yıllarda ise bu durum Almanya lehine değişmiş olup, Almanya'da gayrimenkul edinme eğilimi artmaya başlamıştır.

Göçün başlangıç yıllarında yurt dışındaki Türklerin tasarruflarını değerlendirecek kurumların ihdas edilmesi ihmal edilmiştir. Ev sahibi ülkelerin bu tasarrufların kendi ülkelerinde kalması ve yatırımlara dönüştürülmesi için etkin önlemler alması nedeniyle Türkiye'ye giren işçi gelirleri beklenenden daha az olmuştur. Giren işçi gelirlerinin büyük bir miktarı da tüketim harcamalarında kullanılmıştır. 1976 yılından itibaren TCMB tasarrufların daha iyi değerlendirilmesi ve Türkiye'nin o dönemde yaşadığı döviz sıkıntısının aşılması için Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı sistemini kurmuştur. TCMB, 1994 yılında da daha yüksek faiz geliri olan Süper Döviz Hesabı sistemini kurmuştur. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabından Süper Döviz Hesabına geçişler son yıllarda hızla artmaktadır. Bu durum ileride Süper Döviz Hesabının daha fazla tercih edileceğini göstermektedir. Türkler Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarını gayrimenkul alımından sonra ikinci sırada tercih etmektedirler. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı ile Almanya'da değerlendirilen tasarrufların bir bölümü Türkiye çekilebilmiştir. Bu sistemin devreye girmesiyle de çeşitli şirketlerce istismar edilen tasarruf miktarı da azalmıştır. İşçi tasarrufların değerlendirilmesinde günümüzde de TCMB çok önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü Türk işçileri tasarruflarını TCMB'da değerlendirirken güven unsurunu en öne almaktadır (TAM, 2000, s. 9).

1961 yılından itibaren Türk işçileri genellikle fabrikalarda sabit ücret karşılığı çalışmıştır. Ekonomik yapıdaki en önemli değişikliklerden birisi, son yıllarda ikinci ve üçüncü kuşak Türklerde girişimciliğin artmasıdır. Türkler arasındaki işsizlik oranının Almanya genel işsizlik oranından çok fazla olması nedeniyle Türkler arasında girişimcilik artarak devam etmektedir. Türkleri, ayrımcı tutumlar, ekonomik yapı, işsizlik ve serbest çalışma isteği gibi nedenler girişimciliğe sevk etmektedir. Başlangıçta etnik tüketim taleplerinin karşılanması amacıyla başlayan girişimcilik faaliyetleri bugün çok çeşitli sektörlere yayılmıştır. Kurulan işletmelerin çoğunluğu küçük işletme sayılmakla birlikte, son yıllarda modern iş kollarına daha fazla yatırım yapılmaktadır.

Almanya'da yaşayan her iki Türk ailesinden biri TCMB'da hesap açtırmıştır. Almanya'da yaşayan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nda hesabı bulunan Türk vatandaşları ilgili olarak yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Türklerin sosyal ve ekonomik yapılarının ve Karşılıksız Transferler-İşçi Gelirlerinin birlikte araştırıldığı bir çalışma (İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü tarafından yapılan anketlerin dışında) tespit edilememiştir. Almanya'daki Türk vatandaşları, hem tasarruf ve yatırımlarıyla hem de Türkiye'ye gönderdikleri işçi dövizleri ile Türk ekonomisine önemli katkılar sağlaması nedeniyle ve yapılan bu çalışmanın İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü'ne bir kaynak teşkil edeceği düşüncesiyle bu konu araştırılmaya değer bulunmuştur.

1.3. Araştırmanın Temel Varsayımları

Bu araştırmadaki temel varsayımlar şunlardır;

- 1- Başlangıçta son derece homojen bir yapı gösteren, çoğunluğunu erkekler ve işçilerin oluşturduğu Türk toplumu sosyo-demografik açıdan bir çeşitlenme sürecinden geçmektedir. Sosyal yapı aile birleştirme döneminden sonra değişmiştir.
- 2- Demografik yapı halen gerek nitelik gerekse nicelik olarak değişme sürecindedir. Hakların elde edilmesi ve ayrımcılığa uğramamak için Alman vatandaşlığına geçenlerin sayısı hızla artmaktadır.

- 3- Demografik ve sosyal nedenlerin yanında dış göç genel olarak ekonomik nedenlere dayanmaktadır.
- 4- Kültür farklılığı hem Alman toplumunu hem de Türk toplumunu etkilemiştir. Türkler ağır bir entegrasyon süreci yaşamışlardır.
- 5- Sosyal yapıdaki değişim ekonomik yapıya da yansımıştır. Ekonomik yapının değişmesiyle birlikte tasarruf ve yatırım eğilimleri de değişmiştir. Yatırımlar verimli olmayan alanlarda değerlendirilmiştir.
- 6- Karşılıksız transferler Türk ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. 1983 Yılına kadar katı kambiyo rejimi olmasına rağmen Türk işçileri döviz transferlerinde bulunmuştur. İşçi gelirleri nitelik değiştirmiş olup, sermaye hareketlerine dönüşmüştür.
- 7- İşçi tasarruflarının Türkiye'ye yönlendirilmesinde TCMB nezdindeki Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları ve Süper Döviz Hesapları önemli bir rol oynamıştır. İşçi sermaye hareketlerini uygulanan faiz oranları, risk-getiri faktörü, ekonomik gelişmeler ve sosyo-ekonomik yapıdaki değişim etkilemektedir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi ve Kullanılan Teknikler

Bu çalışmada metot olarak karma bir yöntem kullanılmıştır. Birinci olarak kitap, dergi, yazılı belgeler ve internetten elde edilebilen makalelerden, ikinci olarak Almanya'da faaliyette bulunan Türkiye Araştırmalar Merkezi (TAM) tarafından TCMB adına 2000 yılında 18 yaşından büyük 1500 kişi ile yapılan "Federal Almanya'da Yaşayan Türklerin Ekonomik ve Sosyal Verileri İle Tasarruf Potansiyeli" konulu Temsili Telefon Anketi Araştırması'ndan ve Dr. Turkut Göksu tarafından yapılan "Almanya'daki Türklerin Vatandaşlık Sorununa İlişkin Alan Araştırması'ndan faydalanılmıştır.

TAM tarafından yapılan "Federal Almanya'da yaşayan Türklerin Ekonomik ve Sosyal Verileri İle Tasarruf Potansiyeli" konulu Telefon Anketi Araştırması'nda, araştırmanın temsili olmasında ölçü olan kriter, örneklemelerin ana kütle içerisinde tesadüf olarak seçilmesi prensibine dayanmaktadır. Araştırmanın kapsamına giren bütün bireylerin (bu çalışmada 18 yaşın üzerindeki, Türk kökenli göçmenler söz konusudur,

sayıları ise $n = 1.515.000$ 'dir) örneklem olarak seçilebilme konusunda eşit şansa sahip olmaları gerekmektedir. Ankete katılanların seçiminde belirli yaş, cinsiyet veya gelir grubu gibi kriterlerde yığılmayı önlemek ve seçilen örneklemelerin bütünü (ana kütle) en iyi temsil etmesini sağlamak için bu yola başvurulmuştur (TAM, 2000, s. 14).

Dr. Turkut Göksu tarafından yapılan Almanya'daki Türklerin Vatandaşlık Sorununa İlişkin 191 kişi ile yüz yüze yapılan Alan Araştırması'nda tesadüf kartopu metodu uygulanmıştır. Araştırma, Almanya'nın her yerinde değil, sadece bir eyaletinde Kuzey Ren Westfalya (Nordrhein-Westfalen)'da yapılmıştır. Alan araştırmasında açık uçlu sorular sorulmuştur (Göksu, 2000, s. 3, 5).

Genel olarak yurt dışındaki Türklerle ilgili olarak yapılan çalışmalar sayıca yeterli değildir. Doğrudan Almanya'daki Türklerin ekonomik yapılarını ve dolayısıyla işçi dövizleri konusunu ele alan çalışma yok denecek kadar azdır. Sosyal yapı konusunda yeterli sayılabilecek kadar çalışma mevcuttur. Bu nedenle gerek Almanca gerekse Türkçe uluslararası göç hareketlerini ele alan ilgili kaynaklara bakılmaya çalışılmıştır. İngilizce kaynaklardan istatistikler ile tercüme ettirilebilen sınırlı sayıdaki kaynaktan faydalanılmıştır.

Almanya'da Wiesbaden kentinde bulunan Statistisches Bundesamt (Alman Federal İstatistik Dairesi), ve Essen kentinde bulunan Türkiye Araştırmalar Merkezi kütüphanelerinden, yine Almanya'dan tedarik edilebilen kitaplardan faydalanılmıştır. Türkiye'de ise Siyasal Bilgiler Fakültesi, Türk İş Adamları ve Sanayiciler Derneği (TUSİAD), Friedrich Ebert Vakfı, Konrad Adeneauer Vakfı kütüphaneleri ile Milli Kütüphaneden faydalanılmıştır.

1.5. Araştırmanın Planı

Araştırma dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler ve içerikleri şöyledir; Çalışmanın birinci bölümü olan giriş bölümünde araştırmanın konusu, sosyal ve ekonomik yapıdaki değişim, araştırmanın temel varsayımları, yöntemi ve faydalanılan anketlerde kullanılan teknikler ile araştırmada kullanılan yazılı materyaller ve araştırmanın planı anlatılmaktadır.

İkinci bölümde, demografik bilgiler başlığı altında Almanya'daki Türklerin demografik yapısı, Türk nüfusu hakkında istatistiki bilgiler, Türk nüfusunun eğitimi, kesin dönüş yapanlar ve Almanya'ya yerleşenler ile işsizlik hakkında bilgi verilmektedir. Göçün tarihsel gelişimi ele alınmakta, Türk işçilerini göçe zorlayan sebepler, sosyal yapıdaki değişim ve nedenleri ile göçün olumlu ve olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Almanya'daki Türklerin sosyal hakları ile kültürel sorunları hakkında açıklamalar bu bölümde yer almıştır.

Üçüncü bölüm ise Almanya'daki Türklerin ekonomik yapısına, işçi gelirlerine, Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat (KMDTH) ve Süper Döviz Hesaplarına (SDH) ayrılmıştır. Ekonomik yapı başlığı altında Almanya'daki Türk hanelerinin genel ekonomik yapısı ve tasarruf eğilimleri ile tasarrufların nasıl değerlendirildiği konusunda bilgiler yer almaktadır. 17 Sayılı Karar'la birlikte işçi gelirleri, işçi gelirlerinin Türk ekonomisine katkıları başlığı altında ise işçi gelirlerinin ödemeler dengesi, tasarruf ve yatırımlara etkisi ile TCMB nezdinde açılan Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları ve Süper Döviz Hesapları ile bu hesaplardaki döviz hareketleri, KMDTH ve SDH'larına uygulanan faiz oranları ile uluslararası piyasalarda uygulanan faiz oranlarının karşılaştırması ve işçi sermaye hareketlerini etkileyen faktörler hakkında bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölüm ise sonuç bölümüdür. Bu bölümde çalışmanın genel değerlendirmesi ve bu değerlendirme içinde öneriler yer almıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAPI

Göç olgusu, Türk tarihinin belirgin özelliklerinden birisidir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminden başlayarak günümüze kadar geçen zaman içerisinde, Türk toplumu sürekli göç kavramı ile karşı karşıya kalmıştır. Türk göç tarihinin en kapsamlı göçü 1961 yılında Almanya ile yapılan işçi alımı anlaşmasıyla başlamıştır.

Batı Avrupa'ya özellikle de Almanya'ya yapılan bu göçün kültürel, sosyolojik ve ekonomik etkileri hem göçmenler hem de Türkiye için önem arz etmektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nda ilk hesap açtıran Türk işçileri birinci kuşağı temsil etmekte idi. İlk kuşak Türkler göçün başlangıç yıllarında yalnız olarak Almanya'ya çalışmak ve gerekli sermaye birikimini sağlamak üzere gitmişlerdir. İşçi alımı anlaşmasının ilk yıllarında Almanya'ya, büyük bir çoğunluğu erkeklerden oluşan göçmenler gelmiştir. Bu insanlar, sadece para biriktirmek için geldiklerinden mümkün olduğu kadar tasarrufa yönelik yaşamışlardır. Anadolu'dan getirdikleri kendi adet ve geleneklerini korumuşlar ve kendilerine çok yabancı olan bir toplumda sosyo-kültürel faaliyetlerde bulunmamışlardır. Biriktirilen tasarrufların büyük bir kısmı Türkiye'ye gönderilmiştir. Türk işçileri Alman toplumuna kapalı olarak yaşamışlardır. Bu durum, 1973 yılında işçi alımının durdurulmasından sonra aile birleştirme çerçevesinde gerçekleşen göçle birlikte hem sosyal yapıda hem de demografik yapıda değişimler ortaya çıkmıştır. Almanya'daki Türk toplumunun özellikle de ikinci kuşağın yetişmesinden sonra, marjinal alanlardan çıkarak daha genel alanlara doğru bir genişleme yaşanmıştır. Alman toplumu ile sosyal ilişkiler yaşanmaya başlanmıştır.

Türk göçmenler günümüze gelene kadar ağır bir entegrasyon süreci yaşamışlardır. En kesin entegrasyonun asimilasyon (Almanlaşma) olduğunu düşünen Almanya'ya karşı kendi kültürel kimliklerini korumuşlardır. Türkler

Alman vatandaşlığına geçmek suretiyle de bu sosyal entegrasyonu hızlandırmaya başlamışlardır. Alman vatandaşlığına geçme ile birlikte “yabancı” kavramından sonra “Türk kökenli Almanlar” kavramı ortaya çıkmıştır.

Eğitim seviyesinin artması ve mesleki eğitim sayesinde mesleki statünün yükselmesiyle ikinci kuşak zamanla toplumun orta ve üst tabakalarında kendine yer edinmiştir. İkinci kuşağa mensup gençler, Almanya’da sosyal yaşama katılmış, çoğunluk toplumunun değer ve normlarını üstlenmişlerdir.

2.1. Almanya’daki Türkler Hakkında Demografik Bilgiler

1960 yılında başlayan Türk göçü, Almanya’da yaşayan 7.343.600 yabancı arasında 1.998.500 nüfusla Türklerin en büyük grubu oluşturmasına yol açmıştır (Statistisches Bundesamt, 2001, s. 65). Bu sayıya Alman vatandaşlığına geçen 421.349 Türk’ün dahil edilmesi halinde, Türk nüfusu 2,4 milyonu geçmektedir. Almanya’daki Türk nüfusu Danimarka nüfusunun yarısını, İrlanda nüfusunun 2/3’sini ve Lüksemburg nüfusunun 6 katını oluşturmaktadır (Zarif ve diğerleri, 1995, s. 13).

Göçün ilk yıllarında erkek ağırlıklı ve orta yaş grubundan oluşan Almanya’daki Türklerin nüfusu, aile birleşimi sonucunda heterojen bir yapıya dönüşmüştür. Türk nüfusu içinde kadın oranı artmıştır. Aile birleşimleri, evlilikler ve Türkler arasında doğum oranının yüksek olması nedeniyle çocuk ve genç nüfus oranı artmış olup, sadece 1999 yılı itibarıyla Türklerde 42.787 doğan çocuk ve 2.681 Türk-Türk, 5.355 Türk-Yabancı evliliği kaydedilmiştir (DİYİHGM, 1999, s. 10).

Almanya’da yaşayan Türk Vatandaşlarının nüfus yapısı, yaş dağılımına göre incelendiğinde, 18-35 yaş grubu yaklaşık 800.000’e varan bir nüfusla en büyük grubu oluşturmaktadır (Akkaya ve diğerleri, 2000, s.10).

1991 yılında Alman Yabancılar Yasası’nda yapılan değişiklikle Alman vatandaşlığına geçişte bazı kolaylıklar getirilmiş ve misafir işçi statüsü (Gastarbeiter) terkedilmiştir. Almanya her ne kadar göç ülkesi olduğunu kabul etmese de göçmenlerin kalıcı olduğu kabul edilmiştir.

2.1.1. Almanya'daki Türk Nüfusu

Almanya'daki 7.343.600 yabancıнын en büyük kesitini yüzde 28,8 ile Türkler oluşturmaktadır. Halen Almanya'da 1.998.500 Türk vatandaşı yaşamaktadır. Tüm yabancılar içinde yüzde 27.2 ve toplam Almanya nüfusu (Almanya nüfusu 82.061.163) içinde yüzde 2,4 lük Türk vatandaşı oranınının 1960 yılındaki yabancı nüfusa oranı sadece yüzde 0,4 idi (Statistisches Bundesamt, 2001). Burada belirtilen oranlar ve sayılar içinde Alman vatandaşlığına geçen Türkler dikkate alınmamıştır. 2000 yılı itibariyle Alman Vatandaşlığına geçen Türklerin sayısı 421.349'dır. Alman vatandaşlığına geçen bu 421.349 Türk de göz önünde bulundurulduğunda, bugün yalnızca Almanya'da yaşayan 2,4 milyondan fazla Türk kökenli nüfus tespit edilmektedir. Bu sayı ile birlikte Türk kökenli nüfus oranı tüm Almanya nüfusu içinde yüzde 2,9'a yükselmektedir.

**TABLO 2.1 ALMANYA'DAKİ GENEL, YABANCI VE TÜRK NÜFUSU
(31.12.2000)**

	Genel Nüfus	Yabancı Nüfus	Türk Nüfusu
Erkek	40.051.700	3.959.300	1.083.100
Kadın	42.035.400	3.384.300	915.400
Toplam	82.087.100	7.343.600	1.998.500

Kaynak: Statistisches Bundesamt, Jahrbuch 2001

Almanya'ya göçün özellikle ilk yıllarında göçmenlerin çok büyük bir kısmını erkekler oluşturmuştur. 1961'deki ilk kafilede 1430 erkek, 46 kadın bulunmaktaydı (İİBK, 1992, s. 9). Ancak zamanla bu oran kadınların lehinde değişti. 1973 kafilesinde kadınların oranı yüzde 20 idi (Abadan-Unat, 1976, s. 9). 1999 yılında Almanya'daki Türk kadınların nüfusu toplam Türk nüfusuna oranı yüzde 45 dir. 1973 yılından aile birleşimi kapsamında ailelerin Türkiye'den Almanya'ya getirilmesi sonucu kadınların sayısı artmıştır.

2000 yılı itibariyle Almanya'daki Türk kadınlarının sayısı Türk erkek sayısına oldukça yaklaşmıştır.

TABLO 2.2 TÜRK VATANDAŞLARININ CİNSİYETLERİNE VE YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI (31.12.1997)

	0-14	15-29	30-39	40-49	50 ve yukarısı
Erkek	309.849	365.643	198.444	82.955	190.287
Kadın	278.736	316.073	136.388	102.689	126.362
Toplam	588.585	681.716	344.832	185.644	316.649

Kaynak: Statistisches Bundesamt, Jahrbuch 2001.

Tablo 2.2'deki verilere göre Türk nüfusunun son derece genç bir topluluk olduğu ortaya çıkmaktadır. 15-29 yaş grubu en büyük yaş grubunu oluşturmaktadır. Türk nüfusunun % 54'ü erkek, % 46'sı ise kadındır (Statistisches Bundesamt, Jahrbuch 2001).

Göçün ilk yıllarında işçilerin çok büyük kısmı evli ve Almanya'da yalnız yaşıyorlardı (Abadan-Unat, 1976, s.10). 1972 yılında işçilerin % 82'si evli olmasına rağmen sadece % 46'sı eşiyile yaşıyordu (a.g.e., s. 10).

Almanya'daki Türklerin yaş ortalamaları da zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikte en önemli faktör aile birleşimidir. Alman kanunlarına göre 2 yıl çalışma müsaadesi, uygun ve yeterli konutu olan göçmenler aile fertlerini yanına getirme hakkını elde etmektedir. Aile birleşiminin artmasıyla çalışan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı azalmıştır. Buna karşılık çalışmayan nüfus yüzdesi artmıştır. 1973 yılında yabancı işçi göçünün durdurulması (Ausländerstop) politikasıyla işçi göçü durmuş ve aile fertleri Almanya'ya gelmeye başlamışlardır. Aralık 1981'de "Aile Birleştirme Kanunu" çerçevesinde Almanya'ya gelebilecek çocuk yaşı 16'ya indirilmiştir. 1981 yılında Almanya'daki yabancıların anavatanlarında 16 yaşından küçük 530.000 çocuğu yaşamakta idi. Almanya'daki yabancı ailelerin çocuklarından üçte ikisi Almanya'da yaşamaktadır. (Braun, 1982, s. 102).

1983-1984'ün ilk yarısında Türkiye'ye kesin dönüş yapmayı kabul edecek Türk işçilerine 10.500 DEM. Geri Dönüş Teşvik Primi (Rückkehrförderungsgesetz) verilmiştir. Özellikle bu teşvik priminin etkisiyle Almanya'daki Türklerin sayısı 1983-1985 yılları arasında 180.000 kişi azalarak 1.4 milyon kişiye inmiştir.

Almanya'daki Türk nüfusunun 1966-1973 döneminde % 28 olan yıllık artış hızı sadece iki dönemde gerilemiştir. Birinci dönem 1973 yılındaki yabancı işçi göçünün durdurulması olup, bu dönemde Türklerin yıllık artış hızı % 6.5, ikinci dönem olan 1983-1984 yıllarında "Geri Dönüş Teşvik Primi" ile Türklerin yıllık artış hızı yüzde -11.4 olmuştur.

1997 yılı verilerine göre, Almanya'da 60 ve 60 yaş üzerindeki Türk vatandaşı sayısı sadece 95.545 olup, bu sayı toplam Türk nüfusunun yalnızca % 4.5'ini oluşturmaktadır (Şen ve diğerleri, 1999, s. 13). Emeklilik çağına gelmiş Türk vatandaşlarının oranı çok düşüktür. Bu nedenle Almanya'daki Türk nüfusunun büyük bir kısmı potansiyel işgücü içinde yer almaktadır. Bunun sonucu olarak gelecekte Almanya'da hem eğitim sistemine hem de iş piyasasına katılacak Türklerin sayısında artış beklenmektedir. Fakat, uzak olmayan bir gelecekte Almanya'daki Türk nüfusunun bir bölümü emeklilik dönemine girecektir. Sayısı az olan emekli Türklerin çoğu Türkiye'ye kesin dönüş yapmıştır. Fakat gelecek yıllarda emekli olacak Türklerin Türkiye'ye dönüp dönmeyecekleri hususunda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Yaşlı Türklerin Almanya'da kalmak istemelerinin iki nedeni vardır. Birincisi Türkiye'ye dönecek olurlarsa yalnız kalacaklarından korkmaktadırlar. İkinci nedeni ise, Almanya'da sağlık hizmetlerinin Türkiye'ye nazaran daha iyi olduğuna duyulan inanç gelmektedir (Şen, Koray, 1993, s. 29). 2010 yılına kadar yaklaşık bir milyon yabancıнын emekli olacağı tahmin edilmektedir (Meier-Braun ve diğerleri, 1998, s. 227).

2.1.2. Almanya'daki Türk Nüfusunun Eyaletlere göre Dağılımı

Almanya'daki Türk nüfusu genel olarak sanayi bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Türk nüfusunun en yoğun olarak bulunduğu eyalet; Kuzey Ren Westfalya'dır. Almanya'nın bu en büyük eyaletinde 1997 yılı itibariyle 714.998 (DIYİHGGM, 1999, s.10) Türk vatandaşı yaşamaktadır. Yani Almanya'da yerleşik her üç Türkten biri bu eyalette yaşamaktadır. Bu eyaleti 358.793 Türk ile Baden-Württemberg Eyaleti izlemekte, üçüncü sırada ise 269.402 (a.g.e., s. 10) Türk ile Bavyera Eyaleti yer almaktadır.

**TABLO 2.3 ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN EYALETLERE GÖRE DAĞILIMI
(31.12.1997)**

Eyaletler	Türklerin Sayısı
Baden Württemberg	358.793
Bavyera	269.402.
Berlin	143.352
Brandenburg	2.318
Bremen	33.465
Hamburg	77.839
Hessen	216.718
Mecklemburg Vorpommern	1.394
Aşağı Saksonya	140.834
Kuzey Ren Westfalya	714.998
Palatinia	80.018
Saarland	16.052
Saksonya	3.540
Saksonya-Anhalt	2.693
Schleswig-Holstein	44.237
Thüringen	1.772

Kaynak: Statistisches Bundesamt, Jahrbuch 2001

1997 yılında Almanya'da yaşayan 2.107.425 Türk Vatandaşının eyaletlere göre dağılımı göz önüne alınırsa, ilk sırayı 714.998 Türk vatandaşının yaşadığı Kuzey Ren Westfalya eyaleti almaktadır. Türk nüfusunun % 33,9'u bu eyalette yaşamaktadır. Kuzey Ren Westfalya eyaletinin Almanya nüfusundaki payının % 21,8 olduğu dikkate alındığında bu eyaletin kendi ağırlığını aşan miktarda Türk nüfusu barındırmaktadır. Bu eyaletteki Türk nüfus oranı % 4,0 ile Almanya genelinin (% 2,5) üstündedir. İkinci sırada 358.793 Türk vatandaşının yaşadığı Baden-Württemberg eyaleti bulunmaktadır. Bu eyaletteki Türklerin oranı % 3,4'tür. Üçüncü sırada ise 269.402 Türkün bulunduğu Bavyera eyaleti yer almaktadır. Yoğunluk

kategorisinde ise ilk üç sırayı Bremen, Berlin ve Kuzey Ren Westfalya eyaletleri oluşturmaktadırlar.

Braun (1982, s. 94)'a göre, "yabancıların yerleşik nüfus içindeki oranının Alman ortalamasının oldukça üzerinde olduğu bölgeler aslında sanayinin yoğun olduğu bölgelerdir." Türkler de genellikle sanayinin yoğun olduğu bölgelerde ve nüfusun 100.000'in üzerinde olduğu yerleşim merkezlerinde toplanmıştır.

2.1.3. Alman Vatandaşlığına Geçen Türkler

Almanya 1913 yılından bu yana İmparatorluk ve Devlet Mensubiyeti Kanunu (Reichs-Staatsangehörigkeitsgesetz) kan bağı prensibini uygulamaktadır. Almanya gibi göç alan Amerika, Kanada ve Avustralya gibi ülkeler toprak esasını kabul etmişler ve kendi ülkelerinde doğan çocukları vatandaş olarak kabul etmişlerdir (Göksu, 2000, s. 160). Almanya'nın kan bağı esasını kabul etmesindeki en önemli faktör ülkede etnik grupların bulunması ve bu grupların sorun yaratma ihtimalinin en başından itibaren engellenmek istenmesidir.

Alman Vatandaşlık Kanunu, federal karakteri nedeniyle bütün ülkede geçerlidir. Ancak, eyaletler farklı yönetmelikler çıkardıkları için uygulamasında eyaletler arasında farklılıklar vardır (Ansay, 1998, s.610). Her eyaletin yabancılara bakış açısının farklı olması nedeniyle de vatandaşlık değiştirmede kanunun sunduğu takdir hakkının uygulanmasında da eyaletler arasında farklılıklar görünmektedir.

Alman vatandaşlığına geçiş şartları 1990 ve 1999 yıllarında Yabancılar Kanunu'nda (Ausländergesetz) yapılan değişikliklerle kolaylaştırılmıştır. 1990 Alman Vatandaşlık Kanunu üç tür vatandaşlık değiştirme esası getirmektedir; 23 yaşına kadar olan yabancıların vatandaşlık değiştirmesi, 23 yaşından büyük yabancıların vatandaşlık değiştirmesi ve önceki vatandaşlığı koruyarak gerçekleşen vatandaşlık değiştirme (çifte vatandaşlık).

21 Mayıs 1999 tarihinde Eyaletler Meclisinde onaylanarak 01 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe giren yeni kanun ise kan bağı esasına dayanan eski yasayı bir ölçüde değiştirmektedir (Göksu, 2000, s.169). Yeni kanunun kabul

edilmesiyle, Almanya'da doğan yabancı aile çocuklarına Alman vatandaşlığı hakkı verilecektir. Yeni yasaya göre, 1 Ocak 2000 tarihinde 10 yaşın altında çocuklar başvurmaları halinde Alman vatandaşı olabileceklerdir. Diğer bir kolaylaştırma ise; 23 yaşın üstündeki yabancılarda ikamet şartı 15 yıldan 8 yıla indirilmiştir.

Vatandaşlık değiştirmek isteyen yabancılar 23 yaşına kadar bir vatandaşlıkta karar alacaklardır. Bu yasa tam bir çifte vatandaşlık yasası değil, sınırlı süreli çifte vatandaşlık hakkıdır. Bu düzenlemeye göre uzun dönemde çifte vatandaşlık mümkün görünmemektedir.

Yeni kanunun öngördüğü koşulları yerine getiren yabancılar önceki kanunda olduğu gibi vatandaşlık değiştirme hakkını elde etmektedirler. Ancak yeterli Almanca bilmeleri gerekmektedir.

Yeni yasanın önemi, Almanya'da doğan çocuklar için belirli bir yaşa kadar olsa da kan bağı esasından vazgeçilmesidir. İlk Alman devletinin 1871'de kurulmasından 128 yıl sonra, Almanya "kan prensibi" ne (jus sanguis) veda etmiş, toprak prensibine (jus soli) bağlı bir vatandaşlık anlayışına geçmek suretiyle etnik açıdan da homojen bir Almanya hayalinden vazgeçmiştir.

TABLO 2.4 TÜRKLERDE ALMAN VATANDAŞLIĞINA GEÇİŞ SÜRECİ

Yıl	Vatandaşlığa Toplam Geçiş	Türklerin Sayısı	Türklerin Oranı (%)
1992	179.904	7.377	4,1
1993	199.443	12.915	6,5
1994	259.170	19.590	7,6
1995	313.606	31.578	10,1
1996	302.830	46.294	15,3
1997	271.773	42.240	15,1
1998	271.000	59.664	21,2
1999	143.267	103.900	72,52
2000	186700	82,800	44,4
Toplam	2.712.291	421.349	15.53

Kaynak: Statistisches Bundesamt, Jahrbuch 2001.

Yabancılar yasasında yapılan değişiklikler sayesinde politik ve sosyal alanda daha etkin olmak için Türk toplumu yeni fırsatlar elde etmiştir. Sağlanan bu kolaylıklar her ne kadar Türk toplumunun beklentilerinden uzak da olsa, bugün Almanya’da 421.349 Türk, Alman vatandaşlığına geçmiştir. Alman vatandaşlığına geçiş süreci özellikle 1991 yılından başlayarak hızlı bir artış göstermiştir.

Türkler arasındaki Alman vatandaşlığına geçme eğiliminin artmasıyla birlikte yaşadığı bu ülkenin politik ortamında daha etkin hale gelmektedirler. Bu eğilimin artışı ile birlikte terminolojide yeni terimler ortaya çıkmıştır. Kavramlar değişmiş, “Türk kökenli Almanlar” (Deutsche türkischer Herkunft), “vatandaşlığa geçen Türkler” (eingebürgerte Türken) gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Alman vatandaşlığına geçen Türklerdeki Almanya’ya bağlılık oranı % 55 ile doruk noktaya ulaşmıştır (Wilamowitz-Moellenforff, 2001, s. 1). Bu bağlılık oranı Almanya’daki Türklerin kalıcılığını ve geri dönmeyeceğini göstermektedir.

TABLO 2.5 TÜRK VATANDAŞLARI ARASINDA ALMAN VATANDAŞLIĞINA GEÇME PLANLARI (HAZİRAN 2000 İTİBARIYLA)

Vatandaşlığa Geçme Niyeti	Sayı	Oran	Yaş Ortalaması	Oturum Süresi (Yıl) (Ortalama Değer)
Düşünüyorum	292	35,2	35,2	19,7
Başvuruda Bulundum	86	6,9	32,6	21,3
Henüz Başvurmadım	48	3,8	34,5	19,7
Düşünmüyorum	809	65,5	42,5	22,5

Kaynak: TAM. (Temsili Telefon Anketi Araştırması. Nihai Rapor). 2000, s.22

Tablo 2.5’deki verilere göre yaş ve vatandaşlığa geçme planları arasında doğru oranlı bir ilişki mevcut olup, genç yaştaki Türklerde başvurmuş olanlar ve başvurmayı düşünenlerin oranları daha fazladır. Yaşlı Türklerde az da olsa geri dönmeyi düşünmeleri nedeniyle Alman vatandaşlığına geçme eğilimi daha düşüktür. 1999 yılında 55 ve üzeri

yaşında sadece 2.924 Türk Alman vatandaşlığına geçmiştir (Statistisches Bundesamt, 2001, s. 66).

2.1.4. Almanya'daki Türk Nüfusunun Eğitim Durumu

Almanya'daki Türklerin kültürel konumları birinci kuşağın eğitim durumu ile sıkı sıkıya bağlıdır. Almanya'ya giden ilk işçi kabilelerinin eğitim düzeyi oldukça düşüktür (Şen ve Koray, 1993). İşçilerin çocuklarını aile birleşimi kapsamında Almanya'ya getirmeleri ve doğum oranının yüksek olması sonucu 0-7 yaş arası çocukların eğitimi büyük bir sorun olmuştur. Türkiye'de okul öncesi eğitimin olmaması ve okul öncesi eğitim veren ana okullarının Protestan veya Katolik Kilisesi tarafından işletilmesi nedeniyle Türk ebeveynler çocuklarını anaokullarına göndermekten çekinmişlerdir. Türk ebeveynler çocuklarını Hıristiyan dininin etkisinden korumaya çalışmışlardır. 1989 yılında Türk çocuklarının yalnızca % 39'u Alman anaokullarına giderken, Alman çocukları arasında bu oran % 80, Portekizli çocuklarda % 75.5, Yugoslav çocuklarda % 68 idi (Şen ve diğerleri, 1996, s. 31).

Almanya'ya gelen ve bu ülkede doğan çocukların 80'li yılların başlarına kadar anaokullarına gönderilmemeleri nedeniyle bu çocuklar yeterli düzeyde Almanca öğrenmeden ilkokula (Grundschule) başlamışlardır. İlkokuldaki başarısızlık nedeniyle üniversiteye girişi sağlayan liselere (Gymnasium) gidebilen Türk öğrenci sayısı çok az olmuştur.

Diğer bir sonuç ise, yeterli düzeyde Almanca öğrenmeden ilkokula başlayan çocukların anlama zorluğu çekmeleri ve Alman eğitim sisteminin selektif bir yapıya sahip olması sonucu özel eğitime muhtaç, zeka özürlü çocukların gönderildiği özürlü öğrenciler okullarına (Sonderschule) ya da orta eğitim okullarına (Hauptschule) gönderildiler. Abadan-Unat (1986, s. 24)'a göre,

"Federal Almanya'nın uyguladığı eğitim ilkeleri, pedagojik düşüncelerden çok siyasal gerekçelerle oluşturulmuştur ve Türk işçi çocuklarını marjinalizasyona götürmektedir".

Türklerin yoğun olduğu Rheinland-Pfalz Eyaletinde okula devam eden 14.017 öğrenciden özürlü öğrenciler okuluna devam eden 748

öğrencinin toplam öğrenciler arasındaki oranı % 18,8 civarındadır. Bu oran Alman öğrenciler arasında bu kadar yüksek değildir (Öz, 2001, s. 28).

Almanya'da üniversite öğrenimi yapabilmek için lise diploması (Abitur) almak gereklidir. Teknik bir okula girmek ya da mesleki yaşamda çok önemli bir rol oynayan meslek eğitime başlamak için Realschuleyi bitirmek gereklidir. Bu okullara giden Türk çocuklarının sayısı artmış olmakla birlikte özel okullara giden Türk çocuklarının sayısı beklenen ve istenilen düzeyde azalmamıştır. Daha sonraki yıllarda misafir işçi olarak gelip kalıcı topluma dönüşen Türklerin geri dönmeme kararları çocukların eğitime olumlu yansımıştır.

Öğretmenlerin yabancı öğrenciler hakkında eksik bilgi sahibi olmaları, öğrencileri yeterince motive ederek yönlendirememeleri ve kültürel faktörlerden kaynaklanan yanlış anlamalar da öğrencilerin başarı durumunu etkilemektedir.

TABLO 2.6 OKULA DEVAM EDEN TÜRK ÇOCUKLARININ SAYISI VE DEVAM ETTİKLERİ OKULLARA GÖRE DAĞILIMI (1997-1998)

Okul Tipi	Yabancı Öğrenci Sayısı	Türk Öğrenci Sayısı
Anaokulu	6.671	3.567
Kreş	9.872	5.219
İlkokul	400.423	181.730
Ortaokul	231.018	100.497
Birden fazla eğitim veren okullar	4.644	1.366
Mesleki Ortaokul	78.436	30.352
Lise	87.826	22.222
Karma Okul (Orta+Lise) – Özel Waldorf Okulları	64.812	31.255
Akşam Okulu ve Kolej	8.424	3.089
Öğrenme Özürlüler Okulu	58.581	24.577
Meslek Okulu	288.141	97.190
Toplam	1.238.848	500.764

Kaynak: DİYİHGM, 2000, s. 18.

Tablo 2.6'daki verilerde, öğrenme özürü okullara giden Türk çocuklarının sayısı oldukça fazladır. Ortaokullara giden çocukların sayısı, liselerde oldukça düşmektedir.

Almanya'da mesleki eğitim, iş hayatında başarılı olmanın ön koşuludur. Türk gençlerinin Almanca bilgisinin Almanlar kadar iyi olmayışı, bu gençlerin mesleki eğitim yeri bulamamalarına ve fazla tercih edilmeyen mesleklerde eğitim görmelerine neden olmaktadır. Küçük ve büyük şirketlerin meslek eğitimine yaklaşımları farklı olup, iyi eğitim veren büyük şirketler yabancı gençlerin başarılı olamadığı sınavlar uygulamaktadır. Meslek eğitiminde, banka ve sigorta şirketleri yanında tercih edilen meslekler, makine ustası, elektrikçi, marangoz ve kızlar için kuaför, büro elemanı ya da sağlık görevlisi olmaktadır.

TABLO 2.7 MESLEKİ EĞİTİM GÖREN TÜRK VE YABANCI SAYISI

Yıllar	Yabancı Öğrenci	Türk Öğrenci
1996-1997	232.592	98.839
1997-1998	232.141	97.190

Kaynak: DİYİHGM, 2000, s. 19.

İki Almanya'nın birleşmesinden sonra Türk gençleri mesleki eğitim yeri bulmakta çok zorlanmaktadır. Doğu Almanya'dan gelen gençlere bu konuda öncelik tanınmaktadır. Dolayısıyla mesleki eğitim yapan Türk gençlerinin sayısı gittikçe azalmaktadır.

TABLO 2.8 YÜKSEK ÖĞRENİME GÖREN TÜRK ÖĞRENCİ SAYISI

Ders Yılı	Yabancı Öğrenci	Türk Öğrenci
1996/1997	151.870	21.856
1997/1998	158.435	23.031

Kaynak: DİYİHGM, 2000, s. 19.

80'li yılların ortalarına kadar Türk gençlerinin Almanya'daki üniversitelerde öğrenim görmeleri istisnai bir durumdu. 1980 yılında Alman ortaokul ve liselerinde 6.093 Türk çocuğu ve genci eğitim görmüş olup, bu

sayı 1996 yılında 22.526'ya yükselmiştir (Şen ve diğerleri, 1999, s. 46). Alman üniversitelerindeki Türk gençlerinin çoğalmasi birinci kuşaiğın sosyal ve ekonomik yaşamda bir dönüşümü göstermektedir.

Üniversite öğrenimini tamamlayan Türk gençleri uyum konusunda zorluk çekmemekte ve iki toplum arasında önemli roller üstlenmektedirler.

TABLO 2.9 TÜRKLERİN MESLEKİ KONUMU (HAZİRAN 2000 İTİBARIYLA)

Mesleki Konum	Sayı	Oran
İşçi	533	60,3
Kalifiye İşçi	94	10,6
Memur	106	12,0
Devlet Memuru	11	1,2
Akademik Meslek İşiyile Uğraşan	19	2,1
Serbest Girişimci	84	9,5
Toplam	884	100,0

Kaynak: TAM. (Temsili Telefon Anketi Araştırması. Nihai Rapor). 2000, s .23

Ankete katılanların çoğunluğu genellikle mesleki eğitim görmeyen vasıfsız işçilerden oluşmaktadır. Sadece % 10'luk kısım vasıflı işçilerden oluşmaktadır. Almanya'daki Türklerin toplam nüfusu göz önünde bulundurulduğunda bu oran azdır. Alman Vatandaşlığına geçen Türklerin sayısının artmasına karşılık memur sayısı oldukça azdır. Serbest girişimcilerin % 10'luk payı ise Türklerin kalıcılığını gösteren önemli etkenlerden biridir.

2.1.5. Kesin Dönüş ve Almanya'ya Yerleşme

Göçün başlangıcında Alman hükümeti, siyasi kurumlar ve Alman toplumu Türklerin kısa bir süre sonra ülkelerine geri döneceğini düşünmüşlerdir. Genellikle Alman toplumunda Türklerin farklı bir kültürden geldikleri ve farklı bir dine sahip oldukları için Alman kültürüne ve Hristiyan bir ortama uyum sağlayamayacakları varsayımından hareket edilmiştir. Türk işçileri de kısa süre içinde ekonomik hedeflerine ulaştıktan sonra bu ülkede edindikleri teknik tecrübelerle Türkiye'ye dönmeyi düşünmüşlerdir. Fakat

Türkler bu kararlarını sürekli erteleyerek Almanya'da kalıcı hale gelmişlerdir. Bugün artık Türkler geri dönmeyi düşünmemektedirler. Türklerin kalıcı olmasıyla birlikte sosyal ve politik davranışlarında belirgin değişiklikler ortaya çıkmıştır. Öncelikle tasarruflarını Almanya'da değerlendirmeye başlamışlardır. Daha önce Türkiye'de konut edinmek birinci hedef iken, şimdi Almanya'da konut edinmek ve kendi iş yerini kurmak öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Bu özellikler ikinci ve üçüncü kuşakta daha sık görülmektedir.

Almanya'da yaşayan ve çalışan Türkler geri dönüş kararlarını kendi özgür iradeleri ve istekleri doğrultusunda almaktadırlar. Türklerin geri dönüş kararlarını etkileyen en önemli faktör ekonomik şartlardır. Türkiye'ye dönüş yapanlar ekonomik hedeflerini gerçekleştiren ve genel olarak birinci kuşağa dahil olan insanlardır. Ekonomik açıdan beklenen düzeye ulaşılmasının yanında Türk vatandaşları geri dönüş kararlarını; çocukların eğitimi, yorgunluk ve yıpranmışlık, uyum sorunu, yurt özlemi, dışlanma, uzun süreli işsizlik ve dönüşte teşvik tedbirleri gibi etkenlere bağlı olarak vermektedirler.

Türkler kitlesel olarak sadece 31 Ekim 1983 ve 30 Haziran 1984 tarihleri arasında yürürlükte kalan ve yabancıların geri dönüşünü teşvik etmeyi amaçlayan yasadan (Rückförderungsgesetz) faydalanmak suretiyle Türkiye'ye dönmüştür. 1983-1984 yıllarında 300.000'den fazla Türk geri dönmüştür (DPT, 2001, s. 40). Yasa, yukarıda belirtilen tarihler arasında Türkiye'ye dönecek olanlara kişi başına 10.500 DEM. verilmesini ve emeklilik paralarının iki yıl bekleme süresi olmaksızın topluca ödenmesini sağlamıştır. Türkiye'ye geri dönen 300.000 kişi arasında 14.000 kadarı yasadan yararlanarak 10.500 DEM. almıştır (Şen ve Koray, 1993, s. 41). Bu yasa özellikle zaten Türkiye'ye dönmeyi düşünen Türkler üzerinde etkili olmuştur. Geri Dönüş Teşvik Yasası'ndan faydalanıp Türkiye'ye dönen Türklerin bir çoğu uygulamanın olumsuz yönlerini sonradan fark etmeleri ve Türkiye'ye uyum sağlayamamaları nedeniyle tekrar Almanya'ya dönmenin yollarını aramaya başlamışlardır.

**TABLO 2.10 ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN YILLARA GÖRE SAYISAL GELİŞİMİ
VE KESİN DÖNÜŞ YAPANLAR**

Yıllar	Almanya'ya Gelenlerin Sayısı	Kesin Dönüş Yapanların Sayısı	Aradaki Fark
1981	84.852	70.905	+ 13.947
1982	42.713	86.852	- 44.139
1983	27.830	100.388	- 72.558
1984	34.114	213.469	- 179.355
1985	47.458	60.641	- 13.183
1987	47.400	45.726	+ 1.674
1989	85.679	38.115	+ 47.564
1991	82.635	36.741	+ 45.996
1992	81.303	40.727	+ 40.576
1993	68.466	46.642	+ 21.824
1994	64.725	47.378	+ 17.347
1995	74.517	44.366	+ 30.151
1996	74.144	45.030	+ 29.114
1997	56.991	46.820	+ 10.172
1998	47.858	45.142	+ 2.716

Kaynak: Statistisches Bundesamt 2001, Şen ve diğerleri, 1999, s. 19

Türklerin Almanya'da kalıcı olmasında iki önemli etken bulunmaktadır. Bunlardan birincisi telekomünikasyon alanında sağlanan teknolojik gelişmelerdir. Günümüzde bir Türk ailesi Türk televizyon kanallarının hemen hemen hepsini seyredebilmektedir. Teknolojik gelişme ailelerin Türkiye'deki yakınları ile haberleşmesinde de büyük kolaylıklar getirmiştir. İkinci önemli etken ise, Türklerin nüfusudur. Türkler bu kalabalık nüfus sayesinde Almanya'da yeni bir Türkiye yaratmışlardır. Türkler kendileri için hem ticari alanda hem de sosyal alanda kendi yaşam alanlarını kurmuşlardır. Türklerin özlem duyduğu eksiklikler artık Almanya'da bulunmamaktadır. Her türlü yiyecek çeşitleri, dükkanlar, camiler, siyasi ve dini dernekler, Türk gazeteleri ve Türk televizyon kanalları vb. Diğer etkenler ise, Türkiye'de kendi iş yerini açmak için gerekli sermaye birikiminin

sağlanamaması, çocukların eğitiminin devam etmesi, Türkiye'ye kültürel ve sosyal yabancılaşma ile Türkiye'ye dönenlerin yaşadığı olumsuz tecrübeler olarak sıralanabilir.

TABLO 2.11 GERİ DÖNÜŞÜN BAŞLICA NEDENLERİ (%)

Ekonomik Hedeflerine Ulaşmış	16,3
Yaşlılık, Hastalık Nedeniyle	12,5
Özel Nedenlerden Dolayı, Ailevi Nedenler	11,7
Çocukların Eğitimi İçin	11,2
Vatan Hasreti	9,2
İşsizlik, Yurtdışında Çalışma Koşullarının Ağırlığı	8,3
Almanya'ya Uyum Sağlayamamış	6,3
Türkiye'de Yatırım ya da Mülk Sahibi	6,2
Zorunlu Nedenlerden Dolayı Dönmüş	4,2
Emeklilik	3,8
Diğer	6,3

Kaynak: TAM, Federal Almanya'dan Türkiye'ye Geri Dönüş Yapanlar, Essen, Aralık 1991, s.14

Türkiye'ye geri dönenlerin karşılaştıkları en büyük sorun ekonomik olmaktadır. Dönenlerin çoğu iş olanağı bulamamakta ve edindikleri mesleki kalifikasyonlarından yeterince faydalanamamaktadırlar. Kişisel yatırımın zor olmasının yanında kolektif yatırım olanakları da yeterli değildir. Geri dönenlerin büyük bir çoğunluğu tasarruflarının faizi veya gayrimenkullerinden elde ettikleri kira gelirleri ile geçinmektedir. Tablo 2.11'deki verilerden de anlaşılacağı üzere, geri dönenlerde en büyük grubu ekonomik hedeflerine ulaşmış, birinci kuşak Türkler oluşturmaktadır. Geri dönenlere yardımcı olabilecek bir danışmanlık kurumunun bulunmaması nedeniyle Türkiye'deki ekonomik durum ve iş piyasası hakkında yeterli bilgiye sahip olamamaktadırlar. Bu alanlarda onları yönlendirebilecek kurum ve hizmet eksiklikleri bulunmaktadır.

2.1.6. İşsizlik ve Karşılaştırmalı İşsizlik Oranları

Almanya'da 1999 yılı itibari ile 4.099.200 işsiz bulunmaktadır (Statistisches Bundesamt im Blickpunkt, 2001, s. 81). Toplam yabancı işsiz sayısı 477.727 olup, Türk işsiz sayısı ise 170.056'dır (a.g.e., s. 81). İşsiz Türklerin sayısı diğer yabancı gruplara göre çok fazladır. Türkleri, İtalyanlar Yugoslavlar daha sonra ise Yunanlılar takip etmektedir (a.g.e., s. 81). Almanya'da sosyal sigortaya tabi toplam 28 milyon çalışan insan bulunmaktadır (Konrad Adenauer Stiftung, 2001, s.1). Sosyal sigortaya tabi çalışan Türk sayısı ise 556.443'dür (Statistisches Bundesamt Jahrbuch, 2001, s. 120).

Türkler arasındaki işsizlik oranının Almanya'daki genel işsizlik oranından yüksek olmasının birinci nedeni olarak iki Almanya'nın birleşmesi gösterilebilir. Yeni eyaletlerin gelişmesi için büyük çapta harcamalar yapılmış ve kamu sektörünün özelleştirilmesi sonucunda işsizlik artmıştır. Yabancı işçiler genellikle gastronomi, temizlik işleri, demir-çelik sanayi, madencilik, inşaat, tarım ve ağır bedeni çalışma gerektiren işlerde çalışmaktadırlar (Herbert, 2001, s. 292). Türklerin yoğun olarak çalıştığı çelik, madencilik, otomotiv sanayi dallarında son yıllarda ortaya çıkan kriz de Türkleri daha fazla etkilemiştir.

TABLO 2.12 ÜLKE TABİYETLERİNE GÖRE İŞSİZLİK SAYILARI

Yıllar	Toplam	Türkler	Yugoslavlar	Yunanlılar	İtalyanlar
1992	254.201	90.874	31.123	14.496	26.438
1994	409.110	148.632	51.620	23.267	39.934
1996	481.715	167.634	48.331	24.944	44.574
1997	521.597	181.721	48.248	26.553	48.211
1998	505.158	179.249	43.554	25.338	46.750
1999	477.727	176.056	39.421	23.900	43.421

Kaynak: Statistisches Bundesamt im Blickpunkt, 2001, s. 81

Birinci ve ikinci kuşaktan Almanya'da çalışan Türk işçilerin büyük bir çoğunluğu vasıfsızdır. Bu işçiler genellikle ağır, kirli, bezdirici, az ücretli ve düşük statülü işlerde çalışmaktadır (Wallraff, 1985, s. 146). İşçilerde iş vasfı

arttikça iş bulma olanakları daha fazla olmaktadır. Eskiden Türk gençlerinin % 40'ı mesleki becerilere sahipken, bu oran gittikçe düşmektedir (Friedrich Ebert Stiftung, 2000, s. 40).

Türk işçilerin işsizlik nedenleri, yukarıda açıklananların yanı sıra, yeterli düzeyde Almanca bilmeme ve mesleki kalfikasyonlardan kaynaklanmaktadır. Bu özellikler de Türk işçilerinin işe alınmalarını zorlaştırmakta ve işten çıkarılma risklerini de artırmaktadır. Mesleki eğitim gören Türkler daha kolay iş bulabilmekte ve mevcut işlerinde de uzun süre çalışabilmektedirler. Almanya İş Kurumu Genel Müdürü Jagoda (2001, s. 2)'ya göre,

“ Eğer günümüzde bir kimse mesleki eğitim almak için çaba sarf etmişse, ayrıca çalışkan, arkadaş canlısı, dakik ve görevinin bilincinde ise, o zaman bu kişi, iş ile ilgili gerekli bilgi ve yeteneğe sahip olduğundan dolayı, büyük olasıkla emekliliği gelene kadar firmada kalabileceğinden emin olabilir”

Almanya'daki işsiz sayısının artması sosyal etkilerin yanında ekonomik etkileri de ortaya çıkarmaktadır. Bu ekonomik etkilerin Alman ekonomisine yansması ise işsizlik ve sosyal yardım harcamalarının artmasıdır. Bu durum çalışanlardan ve işverenlerden kesilen sosyal kesintilerin artmasına neden olmaktadır. Sonuçta hem çalışanın hem işverenin hem de işsizlerin memnun olmadığı bir durum ortaya çıkmaktadır. Dünyanın önde gelen ihracat ülkelerinden biri olan Almanya'nın ihracatında yüzde bir daralmanın ortaya çıkması bir milyon işyeri kaybına neden olmaktadır (Akkaya, 1996, s. 33).

Almanya'da yabancılar arasında işsizlik oranının yüksek olması ve Türklerde bu oranın yabancılara göre daha yüksek olması ayrımcılıkla da yakında ilgilidir. Almanya'da özellikle Türklere yönelik yabancı düşmanlığı bulunmaktadır. Alman toplumunda varolan “Yabancılar iş yerlerimizi elimizden alıyor” gibi yargılar Türkler üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Bu tür önyargılara karşı Köln'deki Alman Ekonomi Enstitüsü ise yabancıların Almanların işyerlerini almadığını aksine iş piyasasındaki eksiklikleri doldurduklarını belirtmektedir (Meier-Braun ve diğerleri 1998, s. 228).

2.2. Türklerin Almanya'ya Göç Süreci, Nedenleri ve Etkileri

Göç, bir ülkenin sınırları içerisinde farklı yöre ve bölgeler arasında veya bir ülkeden bir diğerine, uzun süreli veya devamlı kalmak amacıyla yapılan nüfus hareketidir. Göç, bir toplumsal hareketliliklerdir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) tanımıyla (Göksu, 2000, s. 11),

“Uluslararası işgücü hareketi, göç yoluyla kişilerin iş bulmak veya daha iyi şartlar içinde çalışmak veya kendilerine, ailelerine daha iyi yaşama imkanları yaratmak amacı ile iki ülke arasında yer değiştirmesidir”

Göç, sadece insanların bir yerden başka bir yere hareket etmelerini anlatan demografik bir yer değiştirme olayı değil; ekonomik, hukuki, yönetsel, sosyal, psikolojik vs. pek çok yönü bulunan kapsamlı bir olgudur. Bu nedenle göç hareketi incelenirken, tek yönlü olarak değil, sayılan bu yönlerine de değinecek şekilde kapsamlı bir biçimde, yani disiplinler arası hareket edilmesi gerekmektedir (Abadan-Unat, 1986, s. 3).

Göç, bir çok nedenden kaynaklanabilmektedir. Siyasi, sosyal, iktisadi, askeri, doğal sebepler ve istila hareketlerinin yanında macera arzusu, değişik bir hayata kavuşma arzusu, kültürel hayranlık, güçlü bir devletin mensubu olma gibi duygular da nüfus hareketlerinin nedenleri olabilmektedir. Türklerin Almanya'ya göçü ekonomik nedenlere dayanmaktadır.

Göç kavramı Türk tarihinin belirgin özelliklerinden birisidir. Türk toplumları tarih boyunca göç olgusu ile karşılaşmışlardır. İkinci Dünya Savaşından sonra Almanya genç ve orta yaş nüfus kaybı ile karşı karşıya kalmıştır. Avrupa'nın savaş sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin “Avrupa'yı Yeniden İnşa Programı ve Marshall Yardım Planları” altında finanse etmesi sonucu yaratılan istihdamın karşılanması için Almanya yabancı işgücüne ihtiyaç duymuştur. Federal Ordunun kurulması ve çok sayıda gencin orduya katılmasıyla Almanya için ülke dışından işgücü temin etmek kaçınılmaz olmuştur.

Almanya'ya işçi göçünün başladığı yıllarda Türkiye'de ekonomik ve siyasi istikrarsızlık vardı (Şen ve Koray, 1993). Türkiye Almanya'ya işçi

gönderirken işçi dövizleri ile ödemeler dengesi açıklarını kapatmak ve ülke içindeki işsizliği azaltmayı hedeflemiştir.

Göçün ekonomik, siyasal, hukuksal, kültürel, sosyal, demografik pek çok etkisi olmaktadır. Göçün, göç alan ve göç veren ülkelere ayrı ayrı pek çok alanda etkisi bulunmaktadır.

2.2.1. Göç Sürecinin Genel Durumu ve Tarihsel Gelişimi

Almanya 60'lı yılların başında ekonomik yükseliş dönemini yaşamıştır. Berlin Duvarının inşa edilmesinden sonra doğudan gelen kalifiye işçi akımı sona ermiştir. 50'li yılların ortalarında Federal Alman ordusunun kurulması sonucu çok sayıda Alman genci iş piyasasından çekilmiştir. Almanya işgücü açığını kapatmak için Avrupa'nın göç veren ülkeleri olan İspanya, Portekiz, İtalya, eski Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'den geçici olarak işgücü temin etmiştir. Almanya'nın işgücü temin etmesi ve Türkiye'nin de işgücü göndermesi ekonomik ihtiyaçlardan kaynaklanmıştır.

Türkiye ile Almanya arasında 1961 yılında yapılan antlaşma sonucu Türkler tarihinde ilk kez yurt dışına işçi olarak gitmişlerdir. Türk işçilerinin yurt dışında çalışma arzuları Türkiye'deki olumsuz ekonomik koşullardan kaynaklanmıştır. Türkiye Araştırmalar Merkezi'nce yapılan geniş kapsamlı bir araştırmaya göre, ankete katılanların % 71,3'ü Almanya'ya geliş nedenlerini ekonomik durumlarındaki olumsuz gelişme olarak belirtmişlerdir (TAM, Aralık 1991) Antlaşmanın yapıldığı yıl toplam 6.800 Türk Alman firmalarında çalışmaya başlamıştır (a.g.e.).

1961-1963 yıllarında 27.100 kişiye ulaşan Almanya'daki Türk nüfusu 1965 yılında 100.000, 1971 yılında 500.000 kişi sınırını aşmıştır (İTO, 1996, s. 5). Almanya ile işçi göçü ilişkisinin ikinci önemli dönemi 1973 yılında işçi alımının durdurulması ile başlamıştır. Petrol krizi ve giderek büyüyen yabancı nüfusun Alman toplumunda yol açtığı sosyal sorunlar ve tepkiler nedeniyle Almanya Kasım 1973'te Türkiye'den işçi alımını durdurmuştur. Bu tarihten sonra Almanya'daki Türk nüfusunun geri dönüş eğilimlerinin artmasıyla Türk nüfusunun azalacağı tahmin edilmiştir. Fakat 1973 yılında 910.500 kişi olan Almanya'daki Türk nüfusu yıllar itibari ile artarak 1995 yılında iki milyonu aşmıştır (a.g.e, s. 5). Almanya'nın 1973 yılında işçi alımını durdurmasıyla

birlikte Türk işçileri 1974 yılından itibaren aile birleştirme kanunu (Familienzusammenführungsgesetz) kapsamında eşlerini ve çocuklarını Almanya'ya getirmeye başlamışlardır. Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Almanya'daki Türk nüfusu artmaya devam etmiştir. Bu gelişmeler ve Almanya'daki Türk gençlerinin veya orada büyüyen çocukların kendi aralarında evlenmeleri ya da Türkiye'de evlenerek eşlerini Almanya'ya getirmeleri suretiyle Almanya'daki Türk topluluğu çok daha yaygın bir şekilde aile düzeni içinde yaşamaya başlamış, erkek-kadın ve yaş grupları itibariyle nüfus yapısı süratle daha dengeli bir şekle dönüşmüştür.

TABLO 2.13 ALMANYA'DAKİ TÜRK VE DİĞER YABANCI VATANDAŞLARIN NÜFUS GELİŞİMİ VE ORANLARI

Yıllar	Toplam Yabancı	Türkler Toplam	Türklerin Oranı (%)	Yabancıların Toplam Nüfusa Oranı (%)
1960	686.200	2.700	0,4	1,2
1970	2.976.497	469.200	15,8	4,9
1975	4.089.594	1.077.100	26,3	6,6
1980	4.453.308	1.462.400	32,8	7,2
1985	4.378.942	1.400.400	32,0	7,2
1990	5.342.532	1.694.649	31,7	8,4
1992	6.495.792	1.854.945	28,6	8,0
1994	6.990.510	1.965.577	28,1	8,6
1995	7.173.866	2.014.311	28,1	8,8
1996	7.314.046	2.049.060	28,0	8,9
1997	7.365.833	2.107.426	28,6	9,0
1998	7.319.593	2.110.223	28,8	8,9
1999	7.343.591	2.053.564	28,0	8,9
2000	7.296.817	1.998.536	27,4	8,9

Kaynak: TAM, Kısa Raporlar, 09.01.2002.

1983-1984 yıllarında 10.500 DEM. geri dönüş teşvik primi ile üç yüz binden fazla Türkün kesin dönüş yapması sonucu Almanya'daki Türk nüfusunun sayısı azalmıştır. Yabancılar Yasasının zorlaştırılmasıyla da 1982-

1985 arası Türk nüfusu ilk defa azalma sürecine girmiştir. Söz konusu tarihler arasında Türk nüfusu 180.300 azalarak 1.400.000'e düşmüştür (Şen ve diğerleri 1999, s. 18). Kesin dönüş yapanların sayısı Almanya'yı memnun etmemiştir. Geri dönen Türklerin karşılaştıkları uyum sorunları Almanya'da kalan Türkleri kesin dönüş düşüncelerinden vazgeçirmelerine neden olmuştur.

1 Ocak 1991 tarihinde Alman Yabancılar Yasasında yapılan değişiklikle Alman vatandaşlığına geçmede kolaylıklar sağlanmıştır. Türkler, Alman vatandaşlığına geçmekle Almanya'da kalıcı olduklarını göstermekte ve her alanda ağırlıklarını hissettirmektedirler. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkler ekonomik, sosyal ve politik alanlarda yeni haklar elde etmişlerdir.

Genel olarak Almanya'ya göç süreci tarihi olarak üç aşamada incelenmektedir; 1970'lerin ortalarına kadar Türkler gerekli sermayeyi biriktirip, Türkiye'ye dönmeyi düşünmüşlerdir. Yalnız gelmiş bu işçilerin ilk niyeti bir ev, bir araba, bir tarla veya planladığı başka bir şeyin parasını biriktirip kesin dönüş yapmaktı (Şen ve diğerleri, 1999). Türkler bu dönemde Almanya'da kalmayı düşünmediğinden Alman toplumu ile uyum sağlamayı da gereksiz görmüşlerdir. 1970'li yıllardaki Türk göçmenlerin yapısını şu şekildedir: Erkek ağırlıklı, genç, getto benzeri yurtlarda (Heim) Alman toplumundan izole bir şekilde yaşayan, hemşehricilik duyguları kuvvetli, dil ve meslek öğrenmede isteksiz, her iki cinsiyette de para kazanıp biriktirme konusunda aşırı şartlanmışlık durumunun hakim olduğu insanlardır (Abadan-Unat, 1976, s. 12).

1970'li yılların ortasından 1980'li yılların ortasına kadar olan dönemde ise aile birleşimi ve uyum ön plana geçmektedir. Bu dönemde sosyal refah etkisiyle aile ve çocuklar Almanya'ya getirilmiş, aile fertlerinin sayısının artmasıyla yurtlar terk edilerek konutlar kiralanmış, çocukların eğitimi ön plana çıkmış ve Alman toplumu ile uyum süreci başlamıştır.

1980'li yılların ortasından günümüze kadar olan dönemde uyum sorunu kısmen de olsa aşılmış ve kesin yerleşme düşüncesiyle yeni haklar için mücadele edilmiştir. Seçme ve seçilme, çifte vatandaşlık, eşit muamele

ve sosyal haklar bunlardan bazılarıdır. 1982 Anayasası'nın 62. maddesinde yer alan,

“Devlet yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır”

ibaresi ile devlete yurt dışındaki Türklerle ilgili olarak bazı görevler de verilmiştir. 4112 Sayılı Kanun ile çifte vatandaşlık mümkün kılınmış, askerlik kanununda değişiklik yapılarak askerlik hizmetinde kolaylıklar sağlanmıştır.

Benzer bir sınıflandırmayı Türkiye Araştırmalar Merkezi (TAM) yapmaktadır (Şen ve diğerleri, 1999, s.17-21). Buna göre, 1961-1973 dönemi “sadece işçilik dönemi”, 1974-1981 dönemi “aile birleşimi dönemi”, 1982-1992 dönemi ise “entegrasyon ile ikinci ve üçüncü neslin taleplerinin karşılanması” dönemidir.

2.2.2. Göçün Nedenleri

İşçi göçüne neden olan faktörler çok çeşitli olup, bazen tek bir nedenle göç kararı alınabileceği gibi bazen de iç içe girmiş bir çok nedenle alınabilmektedir. Göç veren ve göç alan ülkelerin ekonomik yapısı, demografik yapısı ve sosyal yapıları da göç sebebi olmaktadır.

Almanya'ya işçi gönderilmesinin ana nedeni, Almanya'dan gelen işgücü talebidir. Almanya'nın işgücü talebi 1950'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu ülkedeki demografik yapının değişmesi (özellikle nüfus ve yaş yapısının değişmesi) ve sosyo-ekonomik yapıdaki ilerlemeler nedeniyle, çalışabilen nüfusun toplam nüfusa oranı düşmüştür. Savaş sonrası dönemde hızlı bir büyüme ortamında ortaya çıkan bu faktörler, özellikle Almanlar tarafından rağbet görmeyen prestij sağlamayan, ağır fizik gücü gerektiren düşük ücretli işlerde işgücü açığı yaratmıştır.

Türkiye Almanya'ya işçi gönderirken öncelikli olarak işçi gelirleriyle ekonominin ihtiyaç duyduğu döviz temin etme ve ülkedeki mevcut işsizliği azaltma hedeflerini gütmüştür. Yurt dışına işgücü göçünde en büyük itici faktörü ülkedeki yapısal işsizlik oluşturmuştur. Türkiye'deki işsizliğin ana nedeni ise, önemli miktarda işgücü yaratan yüksek nüfus artışıydı (Şen ve

Koray, 1993, s. 10). İşsizliğe neden olan ikinci önemli etken ise en geniş istihdam alanı olan tarım sektörünün ortaya çıkan bu işgücünü istihdam edememesi ve bunun sonucunda tarım dışı sektörlere işgücü akımının gerçekleşmesidir.

2.2.2.1. Demografik Nedenler

Türkiye hızlı nüfus artışı yönünden önde gelen uluslar arasındadır. Türkiye genç bir nüfusa sahiptir. Göçün başladığı 1960'ların başında Türkiye'nin nüfusu 28 milyona yaklaşıyordu (DİE, 1991, s. 2). Ayrıca nüfusun büyük bir çoğunluğu da kalifiye değildi (Çimen, 1976, s. 29). Türkiye nüfusunu 1960 yılından 1990 yılına kadar ikiye katlamıştır. 1997 yılı sayım sonuçları göz ardı edilirse Türkiye'nin nüfus artış hızı 1950'den beri % 2'nin altına düşmemiştir (DİE, 1991). Türkiye'nin ekonomik kaynakları, alt yapısı ve coğrafyası bu hızlı nüfus artış hızının ortaya çıkardığı işgücünü karşılayamamıştır. Türkiye'nin Yugoslavya'ya, Yunanistan'a, İspanya'ya Portekiz'e ve İtalya'ya kıyasla büyük aktif nüfus mevcudu (Türkiye'nin 1973'te 15.2 milyon, Yugoslavya'nın 1971'de 8.8 milyon, Yunanistan'ın 1970'te 3.8 milyon, İspanya'nın 1970'te 19.8 milyon) Türkiye'yi önemli bir işgücü ihracatçısı yapmıştır. (Varlier, 1975).

1960 ve 1970'lerin başındaki ekonomik konjonktürün de yarattığı fırsatlar nedeniyle, yurt dışına işçi göçü, Türkiye'deki işsizlik sorunlarını azaltmada önemli bir rol oynamıştır. 1970'lerin başında işgücü artışının üçte birine eşit sayıda Türk yurt dışında iş bulmak için yurt dışına gitmiştir. 1973 yılından itibaren işçi alımının durdurulmasıyla aile birleşimleri başlamıştır. Bu sayede çok sayıda Türk yurt dışına çıkmış oldu. Bugün Almanya'ya işçi olarak gitmek yasal olarak mümkün olmamasına rağmen, işsizlik nedeniyle insanlar hala göç etmenin çeşitli yollarını aramaktadırlar.

Yurt dışına giden Türklerin büyük bir çoğunluğu Türkiye'nin kırsal ve az gelişmiş bölgelerindedir. Bu insanlar yurt dışı göçünden önce şehir merkezlerine yerleşmişlerdir. Bu genelde çeşitli köy, şehir ve bölgelerin göçe yoğun bir şekilde katılmaları açısından doğrudur. Araştırmalara göre 1963 ve 1979 yılları arasında yurt dışına giden Türk işçilerinin, % 33,3'ü Marmara bölgesinden, % 23,1'i İç Anadolu bölgesinden, % 15'i Ege bölgesinden, %

12,5 Karadeniz'den ve % 10'u doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelmekteydi (Şen ve Koray, 1993, s. 21). Bu sonuçlara göre, Türkiye'nin gelişmiş bölgeleri ve büyük kentler yurt dışı göçünden önce köylerden ve kırsal kesimden gelen i gn belli baŐlı merkezleri olmuştur.

2.2.2.2. Ekonomik Nedenler

Türkiye'den Almanya'ya göç genel olarak ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Nüfus artışı sonucu ortaya çıkan işsizlik Türkleri yurt dışına göç etmeye zorlamıŐtır. Türk işçi göçünün başladığı 1960'lı yılların başında Türkiye ithal ikameci sanayileşme olarak adlandırılan yeni bir kalkınma modelini uygulamaya baŐladı (a.g.e.). İthal ikameci sanayileşme modelinin temel varsayımı yerli sanayinin ithalatın yasaklanması sonucu geliŐebileceđidir. İthal İkameci sanayileşme eskiden yurt dışından ithali yapılan bir ürünün yurt içinde üretilmeye baŐlanmasını öngörmektedir. İthal ikamesi uygulamasına önce kullandığı teknoloji nispi olarak fazla gelişmemiş alanlardan baŐlanır, zaman içerisinde daha gelişmiş teknoloji ürünlerinin ikamesine geçilir. Gerçek yatırım mallarının ikamesine gidildikçe uygulama giderek güçleŐir. Bu modelde imalat sanayi üreticileri üretim için ara malları ithal etmekte serbesttirler. İthal ikameci sanayileşme döneminde artan üretim hacmi ihracat artıŐına dnŐtrlememiŐtir. Fakat sanayi üretiminde artış ara malların ithali nedeniyle ithalatın artmasına neden olmuştur. İthalatın artışı ise demeler dengesinin açık vermesine neden olmuştur.

1960 ve 1970'li yıllarda ithal ikameci sanayileşme Türkiye'nin ekonomik ve sosyal sorunların çözümü olarak düŐünülmüŐtür. Bu dönemde ekonomik geliŐmenin en büyük engellerinden birisi ise demeler dengesindeki açık olmuştur. Bu problemi çözmek için yabancı finansa ihtiyaç duyulmuŐtur. Turizm gelirleri, ticaret, özel kaynakların yanında işçi dövizleri önemli bir kaynak olmuştur.

Türk ekonomisi gn başladığı 1960'lı yıllardan başlayarak günümüze kadar Alman ekonomisinin çok gerisinde kalmıştır. Almanya 1960 yılındaki FBGSMH'sini 1987 rakamlarıyla ikiye katlayarak 10243 Dolar'a ıkarmıŐken (Lexikon-Institut Bertelsmann, 1988, s. 160-161) Türkiye aynı dönemde 358 Dolar'dan 1635 Dolar'a çıkarmıştır (DİE, 1998a, s,11).

TABLO 2.14 TÜRKİYE – ALMANYA CARİ FBGSYİH KARŞILAŞTIRMASI (\$)

YILLAR	FBGSYİH (Türkiye)	FBGSYİH (Almanya)
1975	1157	5715
1980	1538	11151
1985	1327	9599
1990	2664	20391
1995	2682	29699
1996	3157	28741

Kaynak: DİE, 1998b, s.694-695, Statistisches Bundesamt , Jahrbuch, 2001

Tablo 2.14'den de anlaşılacağı gibi, Almanya'nın bu "çekici faktör" özelliği Türk işçilerinin Almanya'ya göç etmesinin önemli nedenlerinden biridir.

Tarım sektörünün tam anlamıyla pazara açılmaması, tarım ürünlerinin fiyatlarının gerçek piyasası oluşmayıp daima aşağıda seyretmesi üretim kapasitesini sınırlamıştır. Tarımda sanayileşme ve çocuklar arasında paylaşılacak ekilebilir arazilerin kalmaması da bu sektörde işsizliği artırmıştır. Tarım sektöründeki işsizler büyük kentlerde sanayi ve hizmet sektörlerinde de iş bulamayınca yurt dışına göç etmişlerdir.

Türkiye'deki dengesiz gelir dağılımı da göçe neden olmuştur. Milli gelir dağılımında büyük farkların olması ve bu durumun yıllardır değişmemesi sonucunda yoksul kesim yurt dışında iş imkanları aramıştır.

Kişiler sübjektif nedenlerle göçe karar verebilmektedirler. İnsanlar ailelerini, yakınlarını besleyip, bakabilme ve ekonomik olanaklarını artırabilme, yurt dışında çalışmak ve daha fazla gelir elde etmek için gitmektedirler. Özellikle ailelerin ekonomik olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle kırsal bölgelerden yurt dışına gidilmektedir. Yurt dışına işçi olarak gidenlerin kişisel gelirleri düşüktür. İş ve işyerindeki koşulların uygun olmayışı, sağlıklı çalışma koşullarının bulunmayışı, sosyal statülerini değiştirememeleri de yurt dışına gidilmesinde etken olmaktadır. Bu koşullar daha çok bir işe sahip olup da, mevcut şartları beğenmeyenleri kapsamaktadır. Ayrıca, bir iş sahibi olup

da aldığı ücretin bakmakla yükümlü bulunduğu yakınlarını geçindirmeye yetmeyişi de daha fazla gelir elde etmek amacıyla yurt dışına gitmeyi zorunlu hale getirmektedir. Ailelerin ekonomik hedefleri ve güvenilir bir işte çalışmanın sağlayıcı sosyal güvenlik hakları da göçe karar vermede etken olabilmektedir (Herwartz-Emden ve Westphal, 1997, s. 14).

2.2.2.3. Sosyal Nedenler

Demografik ve ekonomik etkenlerin yanında insanları göçe sevk eden sosyal ve siyasal etkenler de bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik yapının zayıf olması, yeterli bir sosyal güvenlik sisteminin olmayışı, insanların kendini güvende hissetmemesi, siyasal baskı ve etnik nedenlerle göçe başvurulmaktadır.

Şehirleşmenin hızlanması ve sanayileşme, sosyal yapıda değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Şehirleşme ve sanayileşme sonucu kırsal kesimden kent merkezlerine göç akını başlamıştır. Ayrıca tarım kesiminde hayat standartlarının düşük olması da Türk insanını yurt dışına itmiştir. İnsanlar büyük kentlerde iş aramaya başlamışlardır. Fakat iç göç sonucunda büyük kentlere gelen insanlar, tam anlamıyla istihdam edilememeleri nedeniyle yurt dışına gitmişlerdir. Kırsal kesimden yurt dışına iş aramaya giden insanlar Türkiye’de şehir ortamına alıştıktan sonra yurt dışına gitmişlerdir. Bu insanların Türkiye’de kalmaları halinde fazla alternatifleri bulunmamaktaydı.

Sosyal güvenlik sisteminin yeterli olmayışı ya da hiç olmaması insanları yurt dışına sevk eden önemli nedendir. Türkiye’deki sosyal güvenlik sistemi tüm insanları kapsamamaktadır. İşsizlik yardımı konusunda son yıllara kadar hiçbir düzenleme yapılmamıştır. Almanya’daki sosyal güvenlik şartlarının iyi olması, hayat standardının yüksek olması, eğitim ve sağlık alanında iyi imkanların bulunması, sosyal yardımların bulunması insanları göçe iten çekici faktörlerdir.

Türklerin Almanya’dan Türkiye’ye geri dönüşlerinde ya da ziyaretlerinde buldukları ortamlarda verdikleri izlenimler de yurt dışı göçünü hızlandırmıştır. Ekonomik durumlarını iyileştiren işçilerin çevrelerinde çeşitli yatırımlar yapmaları ve mal-mülk edinmeleri potansiyel göçmen nüfus üzerinde çok etkili olmuştur. Geri dönen işçiler çevrelerinde “Avrupa

görmüş”, “yabancı dil bilen” olarak değerlendirilmişlerdir. Bu durum yurt dışı göçünü çekici hale getirmiştir.

2.2.3. Göçün Aktif Olarak Devam Ettiği Yıllarda Türkiye ve Almanya'nın Yapısal Farklılıkları

Yabancı ülkelere işçi göçü ülkelerin eşit olmayan gelişmişliği ile yakından ilgilidir. İşçi göçü az gelişmiş ülkelere doğru olmaktadır. Az gelişmişliğin varlığı ve yaşam standartları arasındaki farklılık insanları daha yüksek bir gelir elde etmek ve belirli bir yaşam standardını elde etmek amacıyla yurtlarından ayırmaktadır. İşçiler gittikleri gelişmiş ülkelerde yerli işçilerin kabul etmedikleri çalışma koşullarına razıdır.

Göçün başlangıç yıllarında Türkiye az gelişmişliğin temel niteliklerini taşımaktaydı (Varlıer, 1975, s. 5). Az gelişmişliğin göstergesi işçi alan Almanya ile işçi gönderen Türkiye'nin karşılaştırmasında aşağıdaki hususlar hemen göze çarpmaktadır;

Kişi başına tüketim ve kişi başına yurt dışına işçi göçü karşılaştırmasında Türkiye'nin kişi başına tüketimi (kişi başına gelirin) Almanya'dan çok düşüktür (Varlıer, 1975, s. 6).

Almanya ile Türkiye'de ortalama işçi ücret düzeyleri de çok farklıdır. Türkiye'de imalat sanayinde işçilerin aldıkları ortalama saat ücretleri Almanya'daki ortalama saat ücretlerinden daha azdır. 1973 yılı itibariyle \$ cinsinden Almanya'da imalat sanayinde saat başına ücretler 2.97 iken, Türkiye'de ise aynı yıl itibariyle \$ cinsinden 0.50 idi (a.g.e., s. 7).

İşsizlik bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yapısal bir sorundur. Göçün başlangıç yıllarında işsizlik oranı Türkiye'de Almanya'ya göre daha yüksektir. Yüksek işsizlik oranı işçi gönderen ülkelerde sermaye birikim hızı ve biçimine göre fazla olduğu anlamına gelir. İşçi alan ülkelerdeki düşük işsizlik oranları ise bu ülkelerde işçi sıkıntısı çekildiğinin bir belirtisi olarak nitelendirilebilir (a.g.e., s. 8). Diğer taraftan, 1980'li yıllardan sonra Almanya'da işsizliğin artmasıyla birlikte yabancı işçileri ülkelere göndermek için 1983 yılında Geri Dönüşü Teşvik Yasası çıkarılmıştır.

TABLO 2.15 GÖÇÜN AKTİF OLARAK DEVAM ETTİĞİ YILLARDA ALMANYA VE TÜRKİYE'DE SİVİL İŞGÜCÜ ARZININ AÇIK İŞSİZLİK ORANLARI. (%)

Ülke	1964	1968	1972
Almanya	1.6	1.3	0.9
Türkiye	5.4	5.8	6.2

Kaynak: Varlıer, 1975, s.8. (Yazar, OECD Labour Force Statistics, 1961-1971-1972'den aktarmaktadır.)

Türkiye'de açık işsizliğin yanında önemli ölçüde gizli işsizlik de mevcuttur. Tablo 2.15'de verilen rakamlar sadece açık işsizliği kapsamaktadır. Türkiye'de tarım kesiminde, kamu sektöründe ve hizmet sektöründe çok düşük verimlilikle binlerce insan çalışmaktadır. Gizli işsizlik oranlarının da dikkate alınmasıyla Türkiye'deki işsizlik oranı daha yüksektir. Türkiye'de işsizlik oranının bu kadar yüksek olması işgücü birikiminin olduğunu göstermektedir.

Göçün başlangıç yıllarında Almanya ile Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımı da büyük farklılıklar göstermektedir.

TABLO 2.16 ALMANYA VE TÜRKİYE'DE TOPLAM İSTİHDAMIN YÜZDESİ OLARAK SEKTÖREL DAĞILIMI (1973)

Ülke	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Almanya	8.4	50.1	41.5
Türkiye	67.4	13.1	19.5

Kaynak: Varlıer, 1975, s. 9 (Yazar, OECD Economic Surveys France 1974'den aktarmaktadır.)

Bütün işçi alan ülkelerde olduğu gibi Almanya'da da istihdam, sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye'de ise istihdam yoğunluğu tarım sektöründedir. Bu dengesizlik tarım sektöründe işçi verimliliğinin diğer sektörlerin işçi verimliliğinden daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Tarımda çalışan kişi başına katma değer çok düşük oluşu ve nüfusun önemli bir bölümünün tarım kesiminde çalışması, az gelişmiş ekonomilerde çalışan kişi başına ortalama katma değer düşük olmasına yol açmaktadır.

Almanya ile Türkiye'nin ekonomik yapıları çok farklıdır. Her iki ülkenin ekonomik yapısı gayri safi yurt içi hasıllarındaki sektörel payların dağılımında farklılıklar göstermektedir.

TABLO 2.17 ALMANYA VE TÜRKİYE GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILALARINDA SEKTÖREL PAYLARIN DAĞILIMI (1972), (%)

Ülke	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Almanya	3	52	45
Türkiye	24	24	52

Kaynak: Varlier, 1975, s. 9 (Yazar, OECD Economic Surveys France 1974'den aktarmaktadır).

Almanya'da tarım sektörünün gayri safi yurt içi hasıladaki payı % 3 iken Türkiye'de % 24'tür. Sanayide ise Almanya'nın sanayideki payı Türkiye'nin sanayideki payının iki katının üzerindedir. Her iki ülke imalat sanayileri de farklılıklar göstermektedir. Türkiye'de imalat sanayi tüketim malları üreten hafif sanayi dallarına dayanmaktadır. Almanya'da ise imalat sanayi ağır sanayiye dayanmaktadır. Ayrıca Türk sanayisi dışa bağımlıdır.

Yurt dışına giden Türk işçilerinin büyük bir çoğunlukla tarım sektöründen olması gayri safi milli hasıla içinde tarım sektörü payının da büyük olması önemli bir nedendir.

Sonuç olarak dış göçün başladığı yıllarda Türkiye'de ödemeler dengesinin açık vermesi, tasarruf ve yatırımların yetersiz ve nüfus artışının hızlı olması gibi nedenlerle hükümetler dış göçü teşvik etmişlerdir. Türkiye yurt dışına işçi göndermekle kısa dönemde işçi dövizleri sayesinde istihdam ve ödemeler dengesinde önemli gelişmeler sağlamıştır. Yurt dışına gönderilen işçilerin istihdam edilmesinde potansiyel bir iyileşme sağlanmıştır.

2.2.4. Göçün Etkileri

Dış göçün demografik, kültürel, ekonomik, siyasal, hukuksal ve sosyal alanlarda bir çok etkisi vardır. Bu etkiler göç alan ve göç veren ülkelere ve göçmenlere göre değişmektedir.

Fazla işgücünü dış göçe sevk eden ülkeler öncelikli olarak ekonomik etkilerini düşünmektedirler. İşgücü ihraç eden ülkeler işsizlik baskısını kısmen de olsa azaltmışlar ve ülke için hayati önem taşıyan işçi gelirleri sayesinde ödemeler dengesi açıklarını kapatmakta büyük mesafeler kat etmişlerdir (Heinz Meier Braun ve diğerleri 1998, s. 228).

Göçmenlerin kalıcı olmaları durumunda işçi gönderen ülke bu durumdan ekonomik olarak fazla yararlanamamaktadır. Gönderen ülke gönderdiği işçiye uzun yıllar yatırım yapmış fakat ekonomik olarak faydalanacağı dönemde bu işçiden yararlanamamaktadır. İşçi alan ülke ise aldığı işçiye hiçbir yatırım yapmadan ondan yararlanmaktadır. İşçi alan ülke aldıkları işçiyi seçme hakkına sahip olduğundan, genellikle kalifiye ve sağlıklı işçileri tercih ederek ekonomik kazançlarını en üst seviyeye çıkarmaktadırlar. Kalifiye işçilerin başka ülkelere göçmesi de geliştirmekte olan ülkelerde zaten yetersiz olan vasıflı eleman sayısını da azaltmaktadır. Ayrıca işçilerden ekonomik olarak yararlanamamaları durumunda, işçiler ülkelerine geri gönderilebilmektedir. İşgücünü ucuza ithal eden ülkeler ücretlerin artmasını da önleyebilmektedirler.

Göçmenlerin geldikleri ülkede kalmaya karar vermeleri siyasi sonuçları da beraberinde getirmektedir. Kalıcı olan göçmenler seçme ve seçilme hakkı talep etmektedirler. Bazı ülkeler göçmenlere hem yerel hem de ulusal düzeyde seçme hakkı vermektedirler. Seçme ve seçilme hakkını elde eden göçmenler hem yeni haklar elde edebilmekte hem de buldukları toplumda sosyal statülerini daha yükseğe çıkarabilmektedirler. Dış göç ülkelerin dış politikalarını da etkilemekte, devletler dış politikalarında değişikliğe gidebilmektedirler.

Göçmenler göç alan ve göç veren ülkelerdeki vatandaşlık yasalarının değişmesine de neden olmaktadır. Göç ihraç eden Türkiye ve göç ithal eden Almanya'da vatandaşlık yasalarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Almanya kan bağı esasından vazgeçip toprak bağı esasını kabul etmiştir.

Alman vatandaşlığına geçen Türklerin sayısı hızla artmaktadır. Türkiye gibi vatandaşlığından çıkarılanları miras hakkından mahrum eden

lkeler milyonlarca insan göçmen konumuna gelince onları miras hakkından mahrum edememektedirler.

Gç ithal ve ihraç eden ülkelerin nüfusu da etkilenmektedir. Gç alan ülkede nüfus artmakta, gç veren ülkede ise nüfus azalmaktadır. Gç veren ülkelerde iş alanlarının kısıtlı olması ve hızlı nüfus artışının olması nedeniyle dış gç hükümetlerce teşvik edilmektedir. Dış gç ile ayrıca nüfus yapıları da değişmektedir. Dış göçün erkek ağırlıklı olması sonucunda erkek nüfusu azalabilmekte kadın nüfusu artabilmektedir. Genç nüfusun göçmesi durumunda da ülke nüfusunda yaşlıların sayısı artabilmektedir.

Dış göçün ülkeler arasında ikili antlaşmalarla yapılması sonucu hukuki etkiler de ortaya çıkmaktadır. lkeler bu antlaşmalarla kendileri hukuki olarak diğer bir ülkeye karşı sorumlu olmaktadırlar. Sosyal güvenlik antlaşmaları önemli hukuki sonuçlar doğurmaktadır. lkeler, dışişleri, çalışma ve içişleri bakanlıklarında göçmenlerle ilgili yeni birimler kurabilmektedirler.

Gç kültürel değişimlere de neden olmaktadır. Göçmenler gittikleri ülkelerde başlangıçta kendi kültürlerini yaşamakta, zamanla buldukları toplumun kültüründen etkilenerek yeni kültür oğeleri kazanmaktadırlar. Kültür değişimi ya iradi olarak ya da entegrasyon veya asimilasyon politikaları sonucunda mecburi olabilmektedir. Göçmenler kesin dönüşlerinde uzun yıllar sonucu yurt dışında elde ettikleri farklı kültürleri anavatanlarına getirmektedirler. Göçmenler çevrelerindeki yakınlarının tüketim alışkanlıklarını da değiştirmektedirler. Abadan-Unat (1986, s. 364), göçün Türkiye’de toplumsal değişimin en güçlü araçlarından biri olduğunu belirtmektedir.

2.2.4.1. Göçün Olumlu Etkileri

Dış göçü teşvik eden ülkeler öncelikli olarak ekonomik menfaatleri göz önünde bulundurmaktadırlar. Gç ihraç eden Türkiye dış gç hareketinden bir çok faydalar sağlamıştır.

Türkler Almanya’da edindikleri sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değerlerin yanında siyasi değerleri de anavatanlarına getirmişlerdir. Örneğin, insan hakları, vatandaşlık ve özgürlük bilinci, saygı, sosyal refah ve bunu sağlayacak yeterli ücret ve toplumsal bilinç gibi.

Göçmen Türklerin gönderdikleri dövizler Türkiye'nin ödemeler dengesindeki açıklarını kapatmasına önemli oranda katkı sağlamıştır. Diğer taraftan Türkiye işçi gelirleri ile yatırım malları ithal edebilmiştir.

Kesin dönüş yapan işçiler Almanya'da elde ettikleri teknik becerilerini Türkiye'ye getirmiştir. Türkiye'nin yurt dışında çalışan işçilerin bu konudaki becerilerinden yeteri kadar faydalanıp faydalanmadığı ise tartışılabilir. Diğer taraftan Türklerin genellikle monoton, kirli, statüsü olmayan vasıfsız işlerde çalışmaları nedeniyle fazla teknik beceri elde edemedikleri de öne sürülmektedir.

Türk işçileri elde ettikleri sermaye birikimleri ile Türkiye'de yatırım yaparak yeni istihdam alanları yaratmışlardır. Türk işçi şirketleri buna en iyi örnek olarak gösterilebilir.

Türk işçilerinin ailelerine ve yakınlarına gönderdikleri paralar ile iç tüketim artmış ve bunun sonucunda artan talep nedeniyle üretim de artmıştır. Geri dönen Türkler alışverişlerinde kaliteyi aramak suretiyle kaliteli malların üretimini de dolaylı olarak teşvik etmişlerdir.

Almanya'daki Türkler satın alma gücünü artırmaları nedeniyle yaşam standartlarını yükseltmişlerdir. Türk işçilerinde işçilikten işverenliğe geçiş ile birlikte ekonomik olanakları artmış ve toplumdaki sosyal statüleri de değişmiştir.

Türkiye'de dış göç ile işsizlik baskısı kısmen de olsa hafifletilmiştir. Küçükkalay (1998, s. 3)'a göre,

"Göçün işsizliği azaltmasında iki türlü etkisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ülke dışına giden işçilerin 1961-1981 döneminde işsizliği azaltıcı etkisi, ikincisi ise ülke içinde bağımlılık oranını artırıcı etkisidir."

Türkiye, Almanya'daki Türklerin orada kalmaya karar vermeleri nedeniyle yukarıda bahsedilen olumlu etkilerin bir kısmından faydalanamamakta ya da çok az faydalanmaktadır. Özellikle ikinci ve üçüncü kuşağa mensup Türkler iki kültür arasında kalarak her iki kültüre de yabancılaşmışlardır. İkinci ve üçüncü kuşak Türklerde kalma oranı daha fazladır.

2.2.4.2. Göçün Olumsuz Etkileri

Göç veren ülke yatırım yaptığı ve ekonomik olarak yararlanabileceği genç insanları yurt dışına göndermektedir. İnsana yapılan yatırımlar uzun vadeli ve pahalıdır. Göçün başlangıç yıllarında Almanya'nın seçiciliği nedeniyle genellikle kalifiye ya da meslek sahibi insanlar Almanya'ya gitmişlerdir. Kendi ülkesinin ekonomik kalkınmasına yardım edebilecek insanların başka ülkelerde çalışması göç veren ülkenin ekonomisine zarar vermektedir. Beyin göçü de göç veren ülkeye büyük zararlar vermektedir.

Türklerin Almanya'ya başlangıçta genellikle erkek ağırlıklı olarak yalnız göç etmeleri nedeniyle aile yapılarında da olumsuz etkiler ortaya çıkmıştır. Ailelerde parçalanmalar olmuştur. Çocuklarda baba ya da anneden birisinin olmaması nedeniyle psikolojik rahatsızlıklar baş göstermiştir. Göç nedeniyle çocukların hem annesiz hem babasız yakın akraba yanında büyümeleri sonucu sosyal yaşamlarının birincil aşaması eksik kalmıştır.

Yurt dışında iş bulmak nedeniyle yabancı kadınlarla para karşılığı yapılan sahte evlilikler de bir çok Türk ailesinin dağılmasına neden olmuştur. Başlangıçta iş müsaadesi ve oturma izni alabilmek amacıyla geçici bir süre için yapılan evliliklerin bazen çok uzun sürmesi boşanmalara neden olmuştur.

Göksu (2000, s.23)'e göre, gelişmemiş ülkelerden yurt dışına giden insanların zenginleşerek gelmesinin görülmesiyle kalanlar ve gidenler kendi ülkesi hakkında olumsuz duygulara kapılmaktadırlar. Ülkesine zengin olarak dönen bu insanların kendi ülkelerine güven duymamaları sonucu yurt dışında çalıştığı ülkeye bağımlılığı artmakta, vatan sevgisi ve milli duygular zayıflamaktadır.

Dış göç, göç alan ülkeye de bazı olumsuz etkiler getirmektedir. Yabancı kültürlerin topluma girmesi sonucu sosyal yapı bozulmaktadır. Etnik grupların çok olması nedeniyle toplumda ırkçı akımlar gelişmektedir. ırkçı görüşler bazen eylemlere dönüşmekte ve bunun sonucunda göçmenler büyük zararlar görmektedirler. Almanya'da en büyük göçmen grubunun Türkler olması nedeniyle ırkçı akımlardan en çok Türkler etkilenmektedir.

2.3. Almanya'daki Türklerin Sosyal Hakları

Sosyal yardım her vatandaşın belli şartlar altında hakkı olduğu devlet yardımıdır. Sosyal yardım insanlara kanunen garanti edilmiş talep edilebilecek haktır. Bu yardımlar özellikle bir başkasının yardımı olmadığı ya da insanların kendi kendine bir çıkış yolu bulamadığı hallerde geçerlidir.

1990'lı yılların başlarına kadar "Avrupa Türkleri"nin hukuki ve sosyal statüleri uluslararası devletler ve Türkiye'nin bu devletlerle yaptığı ikili anlaşmalar hukuku yanında, Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerinin çıkardıkları milli yasalar olan yabancılar hukuku yoluyla düzenlenmekteydi (Gümrükçü, 1997, s. 29). Ulusal Devletler milli yasalarla sosyal haklar üzerinde istediği sınırlamaları yapabilmektedirler. Milli yasalarla devletler kendi vatandaşlarına tanıdığı sosyal hakları göçmenlere aynı oranda tanımamaktadırlar.

AB'ye üye ülkelerde yasal olarak çalışan Türk işçilerinin ekonomik ve sosyal hakları Türkiye ile AB arasında 12.09.1963 tarihinde Ankara'da imzalanan Ortaklık anlaşması (Ankara Anlaşması-AA) ve 23.11.1970 tarihinde Brüksel'de imzalanan Katma Protokol (KP) ile garanti altına alınmıştır. Söz konusu anlaşma ve protokolün Türk işçilerini ilgilendiren hükümler aşağıda gösterilmiştir (DPT, 2001, s. 4);

- 1- Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasında işgücünün serbest dolaşımının kademeli olarak sağlanması (AA m.12; KP m.36)
- 2- AB'de çalışan Türk işçilerinin ve aile fertlerinin sosyal güvenlik haklarının korunması (KP m.39)
- 3- Taraflar arasında hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanması (AA m.13,14; KP m.41)
- 4- Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasında genç işgücü mübadelesinin teşvik edilmesi (KP m.40)
- 5- Türkiye ile AB üyesi ülkeler arasında serbest dolaşım gerçekleşinceye kadar, Birlik üyesi ülkelerdeki Türk işçilerinin istihdamlarını kolaylaştırmak amacıyla, çalışma ve oturma izinlerinin uzatılması ile ilgili çalışmalar yapılması (KP m.38).

Almanya'da sosyal yardımları düzenleyen kanun, Federal Sosyal Yardım Kanunu (Bundessozialhilfegesetz) olup, 1962 yılında yürürlüğe

girmiştir. Federal Sosyal Yardım Kanunu'nun uygulanmasına yetkili olanlar; şehir, ilçe, bucak veya eyaletlerdeki yerel komünal makamlardır. Eyaletler ve yerel makamlar kendi sorumluluklarında Federal Sosyal Yardım Kanununun bireylere uygulanmasında karar verirler. Bunlar, Federasyonun kontrolü dışında olduğu gibi herhangi bir federal bakanlık tarafından da kontrol edilemez. (Kazakistan El-Farabi Milli Devlet Üniversitesi, 2000, s. 6).

Almanya'da iltica edenlerin dışında ihtiyacı olan yabancılar talepleri üzerine Federal Sosyal Yardım Kanuna göre sosyal yardım alabilmektedirler. Almanya'da çok değişik şekillerde sosyal yardım yapılmaktadır. Buna göre sosyal yardımlar şu bölümlere ayrılabilir:

- 1- Para olarak (geçim yardımı altında bir defaya mahsus olmak üzere veya aylık ödeme). Gelirleri geçimini sağlayamayacak olanların geçim yardımı talep etme hakları bulunmaktadır. Geçim yardımı bir insanın beslenme, ısınma, ev giderleri ve günlük hayattaki diğer ihtiyaçlarını kapsamaktadır.
- 2- Nadiren aynı olarak (örneğin yiyecek, giyim, barınma, ev eşyası)
- 3- Kişisel yardım olarak (örneğin ev yaparken)

Almanya'da 1999 yılında 629.332 yabancı sosyal yardım almıştır (Statistisches Bundesamt-Im Blickpunkt, 2001, s.84). Sosyal yardım alanların yarısından fazlası 30 yaşın altındadır. 1999 yılı itibariyle yabancılara sosyal yardım kapsamında aylık ortalama 935 DEM. ödenmiştir. Sosyal yardım alanların % 58,5'i mesleki eğitim görmemiştir (a.g.e., s. 85,87,90).

2.3.1. İkamet Hakkı

Avrupa Konseyi, üye devletler işçileri ve ailelerin dolaşım ve ikametleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması hakkında 15 Ekim 1968 tarih, 68/360 sayılı Direktifi çıkarmıştır. Avrupa Birliği Adalet Divanı Antlaşmanın 48. Maddesinin ve 68/360 sayılı Direktif hükümlerinin doğrudan uygulanır olması kararlaştırılmıştır (Berksu, 1999, s. 16).

Avrupa Konseyi'ne üye devletler, pasaport ya da geçerli bir kimlik kartı ile birlikte çalıştıklarını ispat eden belgeleri ibraz etmeleri halinde diğer üye devlet vatandaşlarına ve ilgili kişiyle aralarındaki ilişkiyi gösteren yasal belgeleri kendi ülkelerinden sağlayarak ibraz eden aile üyelerine ve

lkelerinde serbest çalışmak isteyen diğer ye devlet vatandaşlarına sürekli oturma izni vermek zorundadır (73/148 ve 68/360 sayılı direktiflerin 4(1) maddesi).

68/360 sayılı Direktifin 4. maddesinin, ikamet hakkının bir kanıtı olarak, ye devlet vatandaşı olan işçiler ve aile bireylerine ikamet izni verilmesini öngörmektedir.

Almanya yabancı işçilerin geçici olduğunu düşünerek onlara "gastarbeiter" (misafir işçi) terimini kullanmıştır. Almanya yabancı işçileri sürekli misafir statüsünde değerlendirmiş ve yabancılar politikasını da bu anlamda belirlemiştir. Almanya bir g ülkesi olduğunu kesinlikle kabul etmemektedir. Bu nedenle misafir işçiler Alman ekonomisinin gereklerine göre değerlendirilmektedirler.

Almanya'da yabancılar polisinden alınan oturma izni olmadan ülkede ikamet edilememektedir. Çalışma izni olmayan işçiler oturma izni talep edemezler. İkamet ile ilgili düzenlemeler 1990 yılında Yabancılar Yasası'nda düzenlenirken, çalışma ile ilgili düzenlemeler 1969 İstihdamı Teşvik Kanunuyla (Arbeitsfrderungsgesetz) belirlenmiştir (m.19).

Almanya'da ikamet izni 1990 Alman Yabancılar Kanunu madde 5'te düzenlenmiştir. İkamet izni;

- 1- Oturma İzni (Aufenthaltserlaubnis) - (madde 15,17),
- 2- Oturma hakkı (Aufenthaltsberechtigung) - (madde 27),
- 3- Sınırlı Oturma İzni (Aufenthaltsbewilligung) - (madde 28,29),
- 4- İstisnai Oturma İzni (Aufenthaltsbefugnis) - (madde 30)

şeklinde verilir.

Almanya'da üç aydan fazla kalacak olan herkes ikamet izni almak zorundadır. Oturma izni almak için öncelikle geçerli bir pasaportun olması gerekmektedir. Oturma izninin süresi 3 yıl olmakla birlikte bu srenin belirlenmesinde Alman otoriteleri serbesttir.

Bir yabancınn beş yıldan fazla oturma iznine sahip olması, işçi ise özel çalışma iznine sahip olması, sözlü olarak anlaşabilmeye yetecek kadar

Almanca bilmesi, kendisine ve aile fertlerine yetecek büyüklükte konutu olması ve sınır dışı edilmesini gerektirecek bir nedenin bulunmaması hallerinde oturma izni süresiz olarak uzatılmaktadır. Aile fertlerine süresiz oturma izni, bağlı bulunan işçinin özel çalışma iznine sahip olması ve sürekli işte çalıştığı bir diğer iş için gerekli iznin olması halinde verilir (Madde 24-26).

Oturma hakkı süre ve yer itibarıyla sınırsız olarak verilmektedir. Oturma hakkı şartlara ve kayıtlara bağlanamamaktadır. Oturma hakkı en kapsamlı ve en güvenceli ikamet iznidir. Bir yabancı oturma hakkını elde edebilmesi için sekiz yıldan beri oturma iznine sahip olması ya da üç yıldan beri süresiz oturma izni sahibi olup da daha önce de istisnai oturma izninin bulunması, geçimini kendi geliri, serveti veya başka kaynaklardan sağlaması, kanuni emeklilik sigortasına en az 60 ay prim ödemiş olması, son üç yılda altı ay hapis veya buna mukabil para cezasına çarptırılmamış olması gerekmektedir (Madde 27).

Sadece geçici ikameti gerektiren belirli bir amaç için müsaade verilmesi halinde, ikamet "sınırlı oturma izni" şeklinde verilmektedir. Sınırlı oturma izni iki yıl için verilir ve talep edilmesi halinde ikişer yıllık sürelerle uzatılır (Madde 28-29).

Bir yabancıya oturma izni verilmesi mümkün olmayan hallerde devletler hukukundan veya insani nedenlerden ötürü ya da Almanya'nın çıkarlarının korunması nedeniyle "istisnai oturma izni" verilebilmektedir. İstisnai oturma iznine sahip kimselerin aile fertlerine de aynı izin verilir. Ancak, çocukların evli ve/ya 18 yaş üzerindeki çocukları kapsamamaktadır (Madde 30-35).

Halen Almanya'da bulunan Türk vatandaşlarının Almanya'daki ikamet süreleri incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır; Türklerin % 62'si on yıldan fazla, % 27'si 10-20 yıl arasında, % 35'i ise 20 yıldan fazla bir süredir Almanya'da yaşamaktadır (DPT, 2001, s. 11).

2.3.2. Çalışma İzni Hakkı

Avrupa Topluluğu Antlaşmasınının 48(2) maddesinde çalışma koşulları açısından vatandaşlık esasına dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılması öngörülmekte; Toplulukta işçilerin serbest dolaşım hakkındaki 1612/68 sayılı

Konsey Direktifiyle söz konusu ilkenin uygulaması düzenlenmektedir. Direktifin 1. Maddesinin 1. Fıkrası uyarınca,

“Üye devletler topraklarında, o üye devletin kendi ikamet yerine bakılmaksızın, diğer üye devletler topraklarında, o üye devletin kendi vatandaşlarının tabi olduğu yasa, tüzük veya idari düzenlemelerin hükümleri uyarınca, ücretli bir işe girip, çalışabileceklerdir.”

İkinci fıkrada ise mevcut iş olanaklarından yararlanma konusunda ulusal işçilerle “aynı önceliğe sahip oldukları” belirtilmektedir.

İşçi ve işverenler hiç bir ayırım söz konusu olmaksızın yürürlükteki yasa, tüzük ve idari düzenlemeler çerçevesinde iş arzı ve talebinde bulunabilirler, sözleşme akdedilebilir ve akdedilen bu sözleşmeyi uygulayabilirler.

Almanya’da çalışma izninin verilmesi İstihdamı Teşvik Kanunu madde 19’da düzenlenmiştir. İznin verilmesi şartların uygunluğuna ve işçi piyasasındaki trende bağlıdır. Çalışma izni süresi genel olarak iki veya üç yıl ile sınırlıdır. İkamet izninde bulunan benzer sınırlamalar çalışma izninde de vardır.

Özel çalışma izni ise geçen 5 yılda yasal ve sürekli olarak çalışanlara verilmektedir. Hem genel çalışma izni hem de özel çalışma izni Çalışma İzni Kararnamesine (Arbeitserlaubnisverordnung) göre verilir. Yabancıların çalışma izinleri otomatik olarak uzatılmamaktadır. İzne yetkili makamlar istihdam politikalarına ve işgücü piyasasının durumuna göre müracaatları tek tek inceledikten sonra karar vermektedirler. Alman otoriteleri işçi açığını gidermek ve kalifiye olmayan işçilerin yığılmasını önlemek istemektedirler. Avrupa Topluluğu Antlaşması vatandaşlık esasına dayanan ayrımcılığı kabul etmemesine rağmen, Almanya’da işini kaybeden bir işçinin çalışma izninin uzatılması veya ilk kez çalışma izninin verilmesi talep edilen işi bir Alman’ın kabul etmemesi halinde mümkündür.

Türk işçilerinin eşleri ise AET-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararlarınının 7. Maddesinde öngörülen özel bir hükümden yararlanmaktadırlar. Burada AB vatandaşlarının eşleri daha geniş haklara sahiptir.

İşçi çocukları sürekli ve yasal olarak 5 yıllık süre içerisinde Almanya'da bulunmuşlar ise 18 yaşından itibaren özel çalışma izni talep edebilmektedirler.

İkamet izni yerel yönetimler ile polis tarafından verilirken çalışma izni Federal İşçi Kurumu'nca (Bundesanstalt für Arbeit) verilmektedir.

1973 yılından önce çalışma sözleşmesine göre gelen işçilerin çalışma izinleri otomatik olarak uzatılırken bu tarihten sonra "yasal ikamet izni" aranmaya başlanmıştır. Yabancılar bu durumdan kurtulmak için süresiz oturma izni talep etmektedirler. İkamet ve çalışma izinlerinin birlikte aranma şartı çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Çalışma iznine ve ikamet iznine yetkili makamların kendi departmanları ile ilgili işlemleri karşılıklı olarak kontrol etmeleri zaman kaybına yol açmaktadır. Alman otoritelerinin ikamet ve çalışma izninde geniş yetkilere sahip olması Türk işçilerini endişelere sevk etmekte ve kendilerini bir yasal pozisyonda hissetmemektedirler. Türk işçiler zaman gerektiren bürokratik işlemlerden kurtulmak için de Alman vatandaşlığını tercih edebilmektedirler.

2.3.3. Sosyal Güvenlik Hakkı

Sosyal güvenlik haklarından yararlanma, ulusal kanunların öngördüğü belirli bir süre çalışma ve bu süre içerisinde sosyal güvenlik kurumlarına ödemelerde bulunmak suretiyle gerçekleşir.

AET Antlaşmasınının 51. maddesinde, işçilerle ilgili olarak sosyal güvenlik alanında şu hükümler getirilmiştir (Köktaş, 1999, s. 138):

Konsey, Komisyon'un önerisi üzerine işçilerin serbest dolaşımını sağlamak için gerekli önlemleri, sosyal güvenlik alanında; özellikle göçmen işçilere ve onların hak sahibi yakınlarına:

- a- Çalışma sürelerinde hakkın tanınması ve korunmasıyla bunların hesaplanması için farklı ulusal mevzuatlar uyarınca gerçekleşen bütün sürelerin birleştirilmesini,
- b- Üye devletler ülkelerinde ikamet eden kişilere iş karşılığı ödemenin yapılmasını sağlayan bir sistem kurarak oybirliği ile alır.

Konsey, 51. maddede belirtilen hükümler çerçevesinde üye devletlerdeki işçilere, bağımsız çalışanlara ve onların aile fertlerine

uygulanacak sosyal güvenlik sistemini belirleyen 1408/71 sayılı Tüzüğü düzenlemiştir.

1408/71 sayılı Tüzüğün uygulama kapsamı da oldukça geniştir. 2(1). Maddede Tüzüğün, üye devletlerden birinin vatandaşı olup, bir veya birden fazla üye devlet mevzuatına tabi olmuş bulunan bağımlı ve bağımsız çalışanlar veya işsizlerle, bunların aile bireylerine ve geride kalan hak sahiplerine uygulanacağı belirtilmektedir. Bir üye devlet topraklarında ikamet eden vatansızlar ve mülteciler açısından vatandaşlık koşuluna istisna getirilmiştir. Söz konusu kişilerin aile bireyleri ve hak sahipleri ile bir topluluk vatandaşının üçüncü ülke vatandaşı hak sahipleri de vatandaşlık koşulu aranmaksızın Tüzük kapsamına girmektedir (Berksu, 1999, s. 23).

1408/71 sayılı Tüzük ile, üye devlet vatandaşı işçilere, Topluluk üyesi herhangi bir ülkede sürekli bir sosyal güvenlik hakkının sağlanmasını gerçekleştirmek üzere, üye devlet sosyal güvenlik sistemlerinin sadece koordine edilmesi amaçlanmaktadır. Tüzük üye devlet sosyal güvenlik sistemlerini harmonize edilmesini amaçlamadığından, sosyal güvenlikle ilgili düzenlemeler üye devletlerin yetkisindedir. Bu tüzük; hastalık, doğum, malullük, yaşlılık, işsizlik, aile ve ölüm yardımlarını kapsamaktadır.

Türk işçilerinin sosyal güvenlik hakları çeşitli ülkelerle yapılan ikili anlaşmalarla belirlenmiştir. Bu anlaşmalar İLO, AB ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütlerin normları çerçevesinde yapılmıştır.

Almanya'daki Türk işçilerinin sosyal güvenlik hakları 30 Nisan 1964 tarihinde Almanya ile yapılan anlaşma ile garanti edilmiştir. Bu anlaşma hastalık, kaza, işsizlik, yaşlılık sigortası ve çocuk parası gibi yardımları kapsamaktadır.

Sosyal güvenlik anlaşmaları taraf ülkelerin işçilerine ortak uygulamasını gerektirmesine rağmen genellikle ev sahibi ülke lehine göçmen işçilerin ise aleyhine yorumlanmaktadır. Abadan-Unat (1976, s. 32), bu şartların en önemlisinin toprak esasının (territoriality) geçerliliğinin sosyal güvenlik kanununun her maddesinde var olduğunu ve yabancılar kanunu yoluyla tüm yetkilerin Alman Federal yönetiminin inisiyatifine devredildiğini belirtmektedir. Toprak esası prensibi, bütün yasal hakların o ülkede oturan

vatandaş veya yabancılara uygulanması, ülke dışında oturanlara uygulanmaması esasına dayanmaktadır.

Göçmen işçiler aşağıda sıralanan özellikleri ile ev sahibi ülkenin sosyal güvenlik yükünü hafifletmektedir:

- a- Göreceli olarak düşük yaş durumu,
- b- Düşük derecede hastalık (çünkü işçi alınırken çok sıkı sağlık muayenesinden geçirilmişlerdir),
- c- Vergi muafiyeti, vergi iadesi ve diğer sosyal güvenlikle doğan haklarını bilememek ve iddiada bulunamamak,
- d- Yabancılar Kanununun yönetime sürekli işsizlik durumunda oturma hakkını askıya alma yetkisi vermesi.

Toprak esas prensibinin uygulanmasının Türk işçiler için doğuracağı sonuçları ise şunlardır:

- a- İşsizlik parası ancak Türk işçisi Almanya'da sürekli oturduğu zaman ödenmektedir. Bunu 1966-67 ve 1973 krizlerinde farklı eyalet (Länder) otoriteleri kuralları farklı şekilde uygulamıştır.
- b- Türk işçileri ve aile üyeleri için hastalık parası da aynen işsizlik parasında olduğu gibi Almanya'da oturma şartına bağlanmıştır. Ayrılmış ailelerin ve aile üyelerinin hastalık primleri ise Türk sosyal güvenlik kanunlarında belirlenen bir ölçüğe göre Türkiye'de ödenir.
- c- Kaza sigortası da aynı şartlarda, sürekli oturma bağı olarak ödenmektedir.
- d- Yaşlılık sigortasının toprak esasına göre ödenmesi durumu söz konusu değildir.

Ancak, mevcut durum problem oluşturmaktadır. Çünkü, Türkiye'de emeklilik primlerini düzenli yatıran bir işçi 55-60 yaşında emekli olabilirken Almanya'da bu yaş 65'tir. Bu durumda Türk kanunlarına göre emeklilik yaşına gelen ve Almanya'da yıllar boyu parası biriken bir Türk'e iki yol görünmektedir. Ya yaşı gelene kadar bekleyecek ya da iki sene bekledikten sonra belli bir miktar tazminat alacaktır.

Çocuk yardımı ise 1975 yılına kadar toprak esasına göre ödenmemiştir. Türk işçisinin ailesinin bu esasa göre hangi ülkede yaşadığı

fark etmemiştir. 1975 yılından itibaren Almanya, Almanya'da ve Türkiye'de yaşayan Türk çocukları için farklı çocuk yardımı yapmıştır. Bu durum en yüksek evlilik ve en düşük aile birleşimi oranına sahip Türk işçilerini daha çok etkilemiştir. 1973 yılında 515.161 Türk işçi çocuğuna 357 DEM. milyon ödeme yapıldı (Göksu, 2000, s. 72). İstatistikler Alman aile ortalamasının 2.1, yabancılarda ise 2.5 olduğunu göstermektedir. Toplam çocuk paralarının % 60'ı Türk çocuklarına ödenmiştir (a.g.e., s. 72).

2000 yılı itibariyle Almanya'da oturan 1 ve 2. çocuk için 270 DEM., 3. için 300 DEM, 4. için 350 DEM, 5. ve sonraki her çocuk için 350 DEM. ödeme yapılırken, Türkiye'de oturan 1. çocuk için 10 DEM, 2. için 25 DEM, 3 ve 4. için 60 DEM, 5. ve sonraki her çocuk için 70 DEM ödeme yapılmaktadır. 2000 yılında toplam 764.545 Türk çocuğuna çocuk yardımı yapılmıştır. 1999 yılında toplam 2.456.883.114 DEM. çocuk yardımı ödenmiştir (DİYİHGGM, 2000, s. 17).

Almanya ve Türkiye'de oturan çocuklar için farklı ödeme yapılması Türklerin ailelerini yanlarına getirmesiyle sonuçlandı. 1964 Türk-Alman Sosyal Güvenlik Antlaşmasınının 33. maddesinin değiştirilmesinin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25., İLO Sosyal Sözleşmesinin 4. ve 6., AET Antlaşmasınının 51. maddelerinde ifadesini bulan göçmen işçilerin eşit muameleye tabi tutulması ilkesinin açık ihlali olduğu iddia edilmektedir (Abadan-Unat, 1976, s. 35). Türk işçileri bu ihlale çocuklarını Almanya'ya getirerek tepki göstermişlerdir. Bu durumda Almanya daha fazla sosyal yardım yapmış ve aile birleşimi nedeniyle toplumda sosyal bir değişmeye neden olmuştur.

31.12.1998 tarihi itibariyle sosyal güvenlik kuruluşlarından malullük, yaşlılık, dul ve yetim aylığı almakta olan 161.764 Türk'ün 33.031'i Türkiye'de ikamet etmekte ve her hak sahibine ayda ortalama 722.73 DEM. ödeme yapılmaktadır (DİYİHGGM, 2000, s. 17).

Türk işçileri tarafından Alman sosyal güvenlik sistemine toplam olarak, 6.3 DEM. milyar sosyal prim ve devlete 4.3 DEM. milyar gelir vergisi ödenmiştir. 1961 ile 1996 yılları arasında emeklilik kasasına 33 milyar DEM'ın üstünde ödeme yapmışlardır. Sadece 1996 yılında Türklerin emeklilik

kasasına katkıları 3 milyar DEM. olmuştur. Hastalık sigortası için Türk işçileri tarafından 2.1 DEM. milyar, bakım sigortası için ise 211 DEM. milyon ödenmiştir. İşsizlik sigortasına katkıları 1 milyar DEM'in üstünde olmuştur (Deutsch-Türkische Stiftung, 1999, s. 188). Yukarıda bahsedilen rakamlar Türk işçilerinin Alman sosyal güvenlik sistemine önemli oranda katkıda bulduklarını göstermektedir. Yabancıların Alman sosyal güvenlik sistemine katkıları olmaması halinde, sosyal güvenlik sisteminin- özellikle de emeklilik sigortası- krize gireceğini belirtilmektedir (Mielke, 1999, s. 247).

2.3.4. Serbest Dolaşım Hakkı ve Schengen Anlaşması'nın Etkisi

Almanya'daki Türkler ikili antlaşmaların yanında Türkiye-AB arasındaki antlaşmalardan da haklar elde etmektedirler. Avrupa Ekonomik Topluluğunu kuran Roma Antlaşması'nın (RA) 48, 49. ve 50. maddeleri ile KP'nin 36, 37, 39. ve 41. maddeleri serbest dolaşım ile ilgili hükümleri içermektedir.

RA serbest dolaşımı dört ana başlık altında düzenlemektedir; işçilerin serbest dolaşımı, sermayenin serbest dolaşımı, hizmetlerin serbest dolaşımı ve malların serbest dolaşımı.

AET antlaşmasının hedeflerinden birisi üye devletler arasında kişilerin serbest dolaşımını sağlamaktır. RA'nın 48. Maddesinde yapılan düzenlemeye göre (Köktaş, 1999, s. 102);

- 1- Topluluk içinde, işçilerin serbest dolaşımı, en geç geçiş döneminin sonunda gerçekleştirilir.
- 2- Serbest dolaşım hakkı, iş, ücret ve işin diğer koşullarıyla ilgili konularda üye devlet işçileri arasında vatandaşlığa dayanan her türlü ayrımcılığın kaldırılmasını gerektirir.
- 3- Serbest dolaşım, kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığının haklı kıldığı kısıtlamalar saklı kalmak kaydıyla; Fiilen sunulan işleri kabul etme, bu amaçla, üye devlet ülkelerinde serbestçe dolaşma, ulusal işçilerin istihdamını düzenleyen kanun, tüzük ve idari hükümlere uygun olarak bir iş tutmak amacıyla üye devletlerden birinde kalma, bir üye devlet ülkesinde, istihdam edildikten sonra, Komisyonca belirlenecek bir uygulama tüzüğü ile belirlenecek koşullar içinde o devlette oturma hakkını içerir.
- 4- Bu madde hükümleri, kamu yönetimindeki işler için uygulanmaz.

Bu maddelerden çıkan sonuca göre, serbest dolaşım üye ülkeler arasında geçiş dönemi olan 1961-1968 yılları arasında gerçekleştirilecektir. Serbest dolaşım hakkı Topluluk vatandaşları için kişisel bir haktır. Serbest dolaşım hakkı kişilerin üye devletler topraklarında serbest giriş ve dolaşım ile birlikte üye devlet topraklarında ikamet hakkına sahip olmalarını da içerir. Serbest dolaşım hakkı ayırım yapmadan üye devlet vatandaşlarına tanınmıştır. Bu durumda üye devlet işçileri Topluluğun diğer ülkelerine serbestçe giriş yapabilecekler, iş arayabilecekler ve ev sahibi ülke vatandaşları ile aynı sosyal güvenlik haklarına sahip olabileceklerdir.

Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkı ise KP'nin 36, 37, 39. ve 40. maddelerinde düzenlenmiştir. KP'nin 36. Maddesi, "Türk işçilerinin serbest dolaşımını AA'nın yürürlüğe girişinden sonra 12'nci yılın sonu ile 22'nci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilecektir. Şartları Ortaklık Konseyi belirleyecektir." hükmünü getirmiştir. AA'nın yürürlüğe giriş tarihi 01.12.1964'tür. 01.12.1976 birinci kademenin ve 01.12.1986 tarihi serbest dolaşım için ikinci kademenin bitiş tarihidir.

Ortaklık Konseyi 20 Aralık 1976 tarihinde toplanarak birinci basamağın temellerini atmıştır. Bu toplantıda alınan önemli kararlar şunlardır:

- 1- İlk basamağın 4 yıl sonra, 01.12.1980'de tamamlanmasına karar verilmiştir.
- 2- AET ülkelerinde 3 yıl çalışan bir Türk işçisi aynı yerdeki benzer bir işkolunda, üye ülkelerin işçilerinin önceliği saklı kalmak koşuluyla, iş arayabilir.
- 3- AET ülkelerinde 5 yıl çalışan bir Türk işçisi ise o ülkedeki istediği bir işe hiçbir sınırlamaya tabi olmadan girebilir.

Alınan bu kararlar Türk işçilerinin ve Türkiye'nin beklentilerinden uzak olmuştur. Türk işçileri üye devlet işçileri ile aynı haklara sahip olamamıştır. Buna neden olarak üye ülkelerdeki işsizlik problemi gösterilmiştir.

Ortaklık Konseyi, 19 Eylül 1980 tarihindeki toplantısında Türk işçilerine ilave haklar verse de serbest dolaşım için kesin çözüm getirilmemiştir. Bu toplantıda, 5 yıl kalanların serbest iş elde etme süresi 4 yıla indirilmiş ve aileler lehinde yeni kararlar alınmıştır. 1980 yılından itibaren

Türkler için vize uygulanmasına başlanmıştır. Vize uygulaması serbest dolaşımı sekteye uğratmıştır. AT ülkeleri, Türklerin serbest dolaşım hakkını elde etmesiyle birlikte milyonlarca Türk'ün Avrupa'ya geleceği korkusuyla serbest dolaşım hakkını bilinmeyen bir tarihe ertelemişlerdir. Türk işçilerinin buldukları toplumdaki entegrasyon sorunu da bu ertelemeye dikkate alınmıştır. Özellikle bu sorunu daha ağır bir şekilde yaşayan Almanya serbest dolaşım ile ilgili olarak taviz vermemektedir. Almanya serbest dolaşım sonucu gelebilecek Türklerin sayısından çekinmektedir.

Türk vatandaşlarının, AB'ne üye bir ülkeye giriş haklarını ve geçici ikamet haklarını (vize uygulamasından önce bu süre 3 aydı) kısıtlayan vize uygulaması, yerleşme ve hizmet hakkına getirilen yeni bir kısıtlamadır. Bu nedenle, Topluluğa üye devletlerin, Ekim 1980'den sonra Türk vatandaşlarına vize uygulamasına başlamaları, işgücünün serbest dolaşımının gerçekleştirilmesine engel oluşturmakta olduğundan, Katma Protokolün 41. maddesinin getirdiği bu tür uygulamaları yasaklayan "standstill" hükümleriyle çelişmektedir (Köktaş, 1999, s. 182).

Almanya ile Fransa, iki ülke arasında sınır kontrollerinin kaldırılması amacıyla 13 Temmuz 1984 yılında bir antlaşma imzaladılar. İlk antlaşma somut önlemler getirmiyordu. 14 Haziran 1985 tarihinde Lüksemburg'un Schengen kentinde Benelux ülkelerinin dahil edilmesiyle Schengen Antlaşması imzalandı.

Daha sonraki yıllarda İtalya, Portekiz, İspanya ve Yunanistan bu antlaşmaya dahil edildi. Danimarka gözlemci olarak katılmış, İrlanda ve İngiltere ise bu antlaşmaya katılmamışlardır.

Schengen Antlaşması'nın hükümleri, bu antlaşmayı imzalayan ülke vatandaşlarının diğer ülkelerden gelebilecek ilticacılara karşı ortak önlem almayı, Schengen bölgesinde ortak bir vize uygulamasını(Schengen Vizesi), ilticacılar konusunda ortak politikalar oluşturmayı, güvenlik örgütleri arasında işbirliğini artırmayı ve uluslararası ticaret alanında yeni düzenlemeleri içermektedir.

Schengen vizesinin 26 Mart 1995 tarihinde yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Uygulama ise, Topluluk üyesi olmayan bir ülkenin

vatandaşı, ama bir Topluluk üyesi ülkede oturma hakkına ya da iznine sahip yabancıların serbest dolaşımı konusundaki itirazlar nedeniyle ertelenmiştir (Şen, 1994, s. 3).

15.01.1997 tarihinden itibaren Almanya, Fransa, İspanya, Portekiz ve Benelux ülkeleri Schengen Antlaşmasını uygulamaya başlamışlardır. Bu tarihten itibaren 16 yaşın altındaki Türk çocukları için vize almak mecburi olmuştur. Schengen Antlaşması üçüncü ülkeler arasında ayrımlar yapmakta ve negatif olarak listeye aldığı yüzden fazla ülke vatandaşlarına Schengen bölgesine gitmek için vize zorunluluğu getirmektedir (Şen ve Koray, 1993, s. 140). Schengen vizesi alabilmek için geçerli bir pasaporta sahip olmak ve Schengen bölgesinde geçimin sağlanacağını ispat eden bir belge gerekmektedir. Bu vizeyi alanlar Schengen bölgesinde turistik gezi, ziyaret ve ticaret amacıyla üç ay seyahat edebilirler. Schengen ülkeleri Schengen Enformasyon Sistemi (Schengen Information System) içinde müşterek hareket etmektedirler. Schengen Antlaşmasına tabi bir ülkenin vizeyi reddetmesi sonucu diğer Schengen ülkeleri de aynı vizeyi reddetmektedirler.

Schengen Antlaşması, diğer ülkelere karşı göç karşı sert önlemler getirmektedir. Bu antlaşma ile Schengen ülkelerine göç etmek zorlaştırılmıştır. Schengen ülkelerinde yaşayan diğer ülke vatandaşlarının serbest dolaşımı konusunda olumlu gelişmeler getirmemektedir. Diğer taraftan, Avrupa'da serbest dolaşma hakkına sahip bir Türk Alman pasaportuna gerek duymayacak ve böylece önemli bir vatandaşlık değiştirme gerekçesi ortadan kalkmış olacaktır.

2.3.5. Çifte Vatandaşlık Hakkı ve Vatandaşlık Değiştirme Nedenleri

Vatandaşlık, kişilerle devlet arasında anayasa ve yasalarla tanımlanmış karşılıklı hak ve ödevlere dayanan bağıdır. Vatandaşlık, genel olarak doğumla (asli vatandaşlık) ya da sonradan (müktesap vatandaşlık) kazanılır. Vatandaşlığın kazanılmasında "nesep" ya da "doğum yeri" esaslarından hareket edilir. Vatandaşlığın sonradan kazanılması evlenme, evlat edinme, yetkili makam kararı, arazi terki ya da ilhakı, ahali mübadelesi ve göçmenlik gibi nedenlere dayanır .

Çifte vatandaşlık birden fazla ülke vatandaşlığına sahip olmayı içerir. Çifte vatandaşlığa iki farklı ülkede birinin veya diğerinin yasalarındaki düzenlemeler olanak vermektedir. Türk/Alman çifte vatandaşlık durumlarının başlıca tezahür biçimleri şöyledir (Ansay, 1998, s. 615-617):

1- Alman kanunlarında öngörülen istisnai durumlarda Türk vatandaşlığı kaybedilmeden Alman vatandaşlığı kazanılmaktadır. Bu istisnalar telsiki (vatandaşlığa geçiş) düzenleyen Vatandaşlık Kanununda (AVK) (Alman Vatandaşlık Kanunu) m. 9 ve 1.7.1977 tarihli Yönerge m.5 ve Yabancılar Kanununda m.87 ifadesini bulmuştur.

Bunlara ilaveten, karma evliliklerden doğan çocukların çifte vatandaşlık kazanmalarına Alman Vatandaşlık Kanunu olanak vermektedir. Çünkü Alman anne veya babadan doğan çocuklar doğuştan Alman vatandaşı olmaktadır. Diğer ana veya babanın vatandaşı olduğu ülkenin kanunlarına göre çocuğun başka bir vatandaşlığa daha sahip olması halinde çifte vatandaşlık yaratılmaktadır.

2- Türk vatandaşlığından çıkıp, Alman vatandaşı olan bir kişi sonradan yeniden Türk vatandaşlığını kazandığında çifte vatandaş olacaktır. Konuyu düzenleyen hüküm (AVK. M.25) başka bir ülke vatandaşlığını isteyerek kazanan Alman vatandaşlarının, eğer başvuru tarihinde ikametgahları Almanya'da ise veya devamlı olarak Almanya'da oturuyorlarsa Alman vatandaşlığını yitirmeyeceklerini bildirmektedir. Bu durumda, Türk vatandaşlığından çıkıp Alman vatandaşı olan kişilerin sonradan yeniden Türk vatandaşlığını elde etmeleri çifte vatandaşlığı sağlayabilecektir.

Ancak, 1.1.2000 tarihinde AVK'da yapılan değişiklikle bu yol kapatılmıştır. Alman İçişleri Bakanlığı'nın iznini almaksızın bir başka vatandaşlığa geçen Alman vatandaşı, otomatikman Alman vatandaşlığını kaybetmektedir.

3- Alman/Türk evliliklerinden doğan çocuklar AVK. m. 4'e göre Alman vatandaşı; Türk Vatandaşlık Kanunu (TVK) m.1'e (Türkiye Cumhuriyet Anayasası m.66 II) göre Türk vatandaşlarıdır.

4- Bir Türk ile evlenen Alman kadın, TVK. m.5'e göre evlenme halinde müracaat yolu ile Türk vatandaşlığını kazandığında, eğer Almanya'daki ikametgahını bırakmadı ise, her iki ülke vatandaşlığına da sahip olur.

Türk vatandaşlığını telsik yolu ile elde eden bir Alman vatandaşı, Türk vatandaşlığını kazandığı tarihte Almanya'daki ikametgahını Alman hukukuna göre bırakmamışsa Alman vatandaşlığını kaybetmeyeceğinden (AVK. m.25) ve Türk hukuku da onun Alman vatandaşlığını istemediğinden hem Türk hem Alman vatandaşı olacaktır.

Türkiye ile Almanya arasında imzalanmış ikili antlaşmalar çifte vatandaşlığı düzenlememesine rağmen yukarıda sayılan istisnai durumlarda Türk vatandaşları çifte vatandaşlığı elde edebilmektedirler.

Almanya, 21.05.1999 tarihli yasa değişikliği ile 1 Ocak 2000 tarihinden sonra doğanlara 23 yaşına kadar çifte vatandaş olma hakkı vermiştir. Türkler son yıllara kadar çifte vatandaşlığı fazla tercih etmemişlerdir. Alman vatandaşlığını kazanmaları halinde Türk vatandaşlığını kaybetmekten çekinmişlerdir. Almanya 1990 Yabancılar Kanunu'na kadar çifte vatandaşlığa istisnai olarak dahi izin vermemiştir. 1990 Yabancılar Kanunu istisnai olarak, 1999 Yabancılar Kanunu ise 23 yaşa kadar çifte vatandaşlık hakkı vermektedir.

Türklerin vatandaşlığa alınması konusunda iki seçenek bulunmaktadır. Birincisi, haklardan faydalanabilmek için zorunlu olarak Alman vatandaşlığını tercih edecekler ve bunun sonucunda buldukları toplumun bir üyesi olacaklardır. İkincisi ise, bütün haklar vatandaşlık değiştirmeye gerek kalmadan verilecek ve her iki ülkenin haklarından faydalanacaklardır.

Alman vatandaşlığına geçmek isteyen bir kimse önceki vatandaşlığından çıktığını ispatlayan bir belgeyi Alman makamlarına ibraz etmek zorundadır. Yeni vatandaşlığın elde edilmesi ancak eski vatandaşlığın kaybedilmesi ile mümkün olmaktadır. Türkler eski vatandaşlığın kaybedilmesi ile Türkiye ile sosyo-kültürel ve ekonomik bağlarını kaybedeceklerinden korkmaktadırlar. Çifte vatandaşlığın bu bağları koruduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenlerle Türkler arasında daha çok çifte vatandaşlık tercih edilmektedir.

TVK'nın 29. maddesine göre, Türk vatandaşlığını herhangi bir nedenle kaybeden kişiler (izinle vatandaşlıktan çıkma da buraya dahildir), kayıp tarihinden itibaren yabancı olarak kabul edilirler ve öyle işleme tabi tutulurlar. Ancak, Türkiye 07.06.1995 tarih ve 4112 Sayılı Kanun ile, Türk vatandaşlığından çıkıp diğer bir ülkenin vatandaşlığını alan eski Türk vatandaşlarına çok büyük kolaylıklar sağlamış ve TVK'nın 29 maddesini aynen şöyle değiştirmiştir (Resmi Gazete, 12.06.1995, sayı 22311);

“Bu kanun gereğince Türk vatandaşlığını kaybeden kişiler, kayıp tarihinden başlayarak yabancı muamelesine tabi tutulur. Ancak, doğumla Türk vatandaşlığını kazanmış olup da sonradan Bakanlar Kurulu'ndan çıkma izni almak suretiyle yabancı bir devlet vatandaşlığını kazanan kişiler ve bunların kanuni mirasçıları, Türkiye Cumhuriyeti'nin milli güvenliği ve kamu düzenine ilişkin hükümler saklı kalmak kaydıyla ülkede ikamet, seyahat, çalışma, miras, taşınır ve taşınmaz mal iktisabı ile feragi (alınması ile satılması) gibi konularda Türk vatandaşlarına tanınan haklardan aynen yararlanmaya devam ederler”

İlgililerin bu yasadan yararlandığını göstermek için düzenlenen belge, kamuoyunda “pembe kart” olarak bilinmektedir. 4112 Sayılı Yasa çifte vatandaşlığı düzenlememekte, aksine Türk vatandaşlığından çıkan kişilerin hak kaybına uğramalarını önleyen bir düzenlemedir.

Alman vatandaşlığını kabul eden Türklerin % 55'i Almanya'yı vatanları olarak görmektedirler (Wilamowitz-Moellendorf, 2001, s. 1). Çifte vatandaş olan Türklerin Alman toplumuna entegrasyonu daha kolay olmaktadır. Çifte vatandaşlığın kabulünden önce Almanca yeterlilik sınavı yapılmaktadır.

Almanya'daki Türklerin geleceğine ait planlarını yapabilmeleri için yasal ve politik kararlara ihtiyaç duyulmaktadır. Almanya mevcut yabancı işçi politikasını devam ettirmekte olup, Türklerin entegrasyonuna yönelik çalışmaları yetersiz kalmaktadır.

Vatandaşlık değiştirme olgusunda üç belirleyici vardır. Kaynak ülke, hedef ülke ve değiştirecek kişinin kendisi. Birinci derecede karar verecek kişinin kendisidir. Vatandaşlık değişimi her ne kadar eski vatandaşı olduğu ve

yenice olmak istediği devletlerin ikisini de ilgilendirse bile bu konuda iki Őıktan asıl belirleyici olan vatandaşlığa kabul edecek ũlkedir.

Tũrkler öncelikle Almanya'daki genel yasal haklardan faydalanmak için Alman vatandaşlığını tercih etmektedirler. Alman vatandaşı olan bir Türk bir Alman ile eşit yasal haklara sahip olmaktadır. 40 yılı geçen bir göç sürecinde Tũrkler hakların elde edilmesinde son yıllara kadar yeterli çalışma gösterememişlerdir. Ayrıca bu konuda bulunduğu ũlkenin yasal koşulları da buna kısmen izin vermemekteydi.

Alman vatandaşlığı Tũrkler sınır dışı edilme konusunda güvence vermektedir. Almanya'daki ikinci ve ũçüncü kuşak Tũrkler sınır dışı edilme korkusunu daha çok hissetmektedirler. Çocukların işledikleri suçlardan anne ve babalar da sınır dışı edilebilmektedir. Tũrkler sınır dışı edilmemek için Alman vatandaşlığına geçmektedirler.

Vatandaşlık değiştirme sonucu Tũrkler Almanya'daki oturma izni, çalışma izni v.b. konularda hem bürokratik işlemlerden hem de harcamalardan kurtulmaktadır. Bu gibi izinlerin bitmesi sonucunda yenilenip yenilenmeyeceği hususu sona ermekte ve kendilerini daha güvenli hissetmektedirler.

Alman vatandaşlığı Tũrkler işgücü piyasasında önemli avantajları sunmaktadır. İş ararken bir Alman ile eşit haklara sahip olabilmekte, devlet memuru olabilmektedirler. İşgücü piyasasında AB vatandaşlarının önüne geçme hakkını elde etmektedirler.

Bir çok ũlke Türk vatandaşlarına vize uygulamaktadır. Tũrkler Alman vatandaşı olmak suretiyle otomatik AB vatandaşlığını kazanmakta ve AB'ne dahil ũlkelerde serbestçe dolaşabilmekte veya iş arayabilmektedirler. Bu nedenle Tũrkler Alman vatandaşlığına geçerek uluslararası geçerliliği daha fazla olan Alman pasaportunu alabilmektedirler.

Almanya'da doğup büyüyen Tũrkler kendilerini Türkiye'de yabancı olarak hissetmektedirler. Uzun yıllar Almanya'da kalma sonucu Almanya'ya alışmakta ve kendilerini oranın bir parçası olarak hissetmektedirler. Alman vatandaşlığını tanımadığı ve çok az ya da hiçbir bağı olmadığı Türk vatandaşlığına tercih etmektedirler.

Vatandaşlık değiştirmenin bir diğer nedeni seçme ve seçilme hakkıdır. Almanya'da seçme ve seçilme hakkı sadece Alman vatandaşlarına tanınmıştır. Türkler yaşadıkları toplumda siyasal etkilerini göstermek amacıyla Alman vatandaşlığına geçmektedirler. Siyasal partilerde faaliyet gösterip, genel ve yerel seçimlerde söz sahibi olmaktadırlar.

Alman toplumuna daha kolay entegre olmak amacıyla da Alman vatandaşlığı tercih edilmektedir. Böylece "yabancılar entegre olmak istemiyor" suçlamasından kurtulmaktadırlar. Bu konuda psikolojik bir rahatlama hissetmektedirler.

2.3.6. Çifte Vatandaşlığın Yarattığı Sorunlar ve Faydaları

Çifte vatandaşlık bir çok faydanın yanında sorunları ve belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Çifte askerlik yükümlülüğü, belirsiz yasal durum, çifte vergilendirme, hukuksal alandaki mevcut sorunlar ve diplomatik korumanın olmayışı bunlardan bazılarıdır. Çifte vatandaşlar bir takım olanaklardan yararlanırken bir takım yükümlülüklerinden de kaçınabilmektedirler.

Türk-Alman çifte vatandaşı, ne Almanya'ya karşı Türkiye'nin ne de Türkiye'ye karşı Almanya'nın korumasından yararlanabilir. Her iki ülkenin diplomatik korumasından mahrumdurlar. Yaşadığı ülke bir çifte vatandaşı kendi vatandaşının sahip olduğu haklara ve yükümlülüklerle muhatap kılacaktır.

Almanya'da askerlik çağına gelen bir Türk-Alman vatandaşı her iki ülkede de askerlik yükümlülüğü altındadır. Çifte vatandaşlığın yarattığı en büyük sorun çift askerlik yükümlülüğüdür. Her iki ülke vatandaşlarının kendi ülkesinde askerlik yapmalarını istemektedirler. Türkiye yurt dışındaki Türkler için askerlik hizmetini yaptığı yeni düzenlemelerle kolaylaştırmıştır. Türkiye, 21.05.1992 tarih ve 3802 sayılı kanunla (m.1), buldukları ülke vatandaşlığını kazanan Türklerin 38 yaşını tamamladıkları yılın sonuna kadar askerlik yapabilmelerini sağlamış ve tabiiyetinde buldukları diğer ülkede askerlik yapmış olduklarını belgelemek kaydıyla mükellefiyetlerini yerine getirmiş saymıştır.

Ayrıca Bakanlar Kurulu 05.07.1993 tarihinde aldığı 93/4613 sayılı kararıyla (m,5, fıkra 2);

“Buldukları ülke mevzuatı gereği ihtiyaç fazlası oldukları veya inançları nedeniyle askerlik yapmak istemediklerinden sivil kurum ve kuruluşlarda hizmet yapmak suretiyle askerlik hizmetini tamamlayanlar da bu durumlarını belgelemek kaydıyla askerlik yükümlülüğünü yerine getirmiş sayılırlar”

şeklinde bir düzenleme getirmiştir.

Bulduğu ülkede askerlik yükümlülüğünü yerine getirmiş kişiler diğer ülkeyi ziyaret edip etmeme konusunda tereddüde düşmektedirler. Ülkeye giriş yaparken yakalanıp askere alınmaktan korkmaktadırlar. Bu durumda yeni aldığı vatandaşlığı kaybetme riski yaşamaktadırlar.

Hukuksal alanda doğan bir sorun ise, çifte vatandaşlıkları olan kişilerin Alman mahkemeleri önünde sadece Alman vatandaşlıklarının, Türk mahkemelerinde de sadece Türk vatandaşlıklarının dikkate alınmasıdır.

Almanya’da yeni yabancılar yasasının göçmenler lehinde bir çok yeni düzenlemeler getirmesi tutucu çevrelerin tepkisini çekmiştir. Başta çifte vatandaşlık olmak üzere tasarıya karşı çıkanlar özellikle (DİYİHGİM:2000, s. 21):

- 1- Alman vatandaşı olacak aşırı gruplara mensup yabancıların sınır dışı edilemeyeceği ve bu nedenle kamu düzeni ve iç güvenliği tehlikeye düşürebilecekleri,
- 2- Uluslararası özel hukuk alanında sorunların ortaya çıkacağı,
- 3- Başka ülkelerin Almanya’nın politikalarına müdahale etme imkanı bulabilecekleri,
- 4- Yeni azınlıkların ortaya çıkabileceği,
- 5- Reformun gerçekleşmesi halinde Sosyal demokratların ve Yeşillerin Alman vatandaşı olacak yabancıların oylarıyla uzun süre iktidarda kalabilecekleri

gibi konularda endişelerini dile getirmişlerdir.

Muhafazakar çevrelerin eleştirilerine rağmen söz konusu tasarı içeriğinde önemli değişiklikler yapılarak 07.05.1999 tarihinde Federal Meclis'te (Bundestag) kabul edilmiştir.

Çifte vatandaşlık Almanya'daki Türklere çeşitli haklardan yararlanma olanağı vermektedir. Vatandaşı olduğu her iki ülkenin haklarından faydalanabilmektedirler. Her iki ülkede oturma ve çalışma hakkına sahiptirler. Çifte vatandaş olan Türklere, AB ülkeleri vatandaşları ile eşit haklara sahip olmaktadır. Çifte vatandaşlar her iki ülkenin sosyal güvenlik haklarından faydalanabilmektedirler.

Çifte vatandaşlık göç alan ülke ile göç veren ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlamaktadır. Türkiye yurt dışında bulunan Türklerin ülkeleriyle bağlarını koparmamasını istemektedir. Bu nedenle Türkiye çifte vatandaşlığı kabul etmiş ve bu konuda yaptığı düzenlemelerle çeşitli kolaylıklar getirmiştir. Göç alan ülkeler de göç veren ülkelerle ilişkilerini geliştirmektedir.

Çifte vatandaşlık Almanya'daki Türklere siyasal haklar da sunmaktadır. Almanya göçmenlere seçme ve seçilme hakkı vermemektedir. Almanya'daki Türk-Alman çifte vatandaşları seçme ve seçilme hakkına sahiptirler. Alman Parlamentosu'nda milletvekili olan çifte vatandaş Türklere bulunmaktadır.

Çifte vatandaş Türklere sınır dışı edilememektedirler. Almanya'da yabancılar oturma haklarının olmasına rağmen işledikleri suçlar nedeniyle sınır dışı edilebilmektedirler.

Almanya'daki Türk asıllı vatandaşların her bakımdan geçerli toplumsal ve politik entegrasyonu sağlamak için çifte vatandaşlığı tercih etmektedirler. Çifte vatandaşlık ile Alman toplumunda "yabancı" statüsünden kurtulmaktadır.

2.3.7. Almanya'daki Türklerin Siyasal Hakları

Aile birleşimi döneminden sonra Türklere sosyal ve politik haklarını elde edebilmek amacıyla daha fazla organize olmuşlardır. Eş ve çocukların gelmesiyle ihtiyaçlar artmıştır. Büyük konutlar, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik hakları ve diğer haklar daha fazla talep edilmeye başlanmıştır. Bütün bu

hakların elde edilebilmesi için Almanya'da siyasal katılımın gerekli olduğu anlaşılmıştır.

Almanya'da entegrasyon politikası şimdiye kadar pek başarılı olamamıştır. Buradaki engellerden birisi, kuşkusuz politik katılımın sağlanamamış olmasıdır (Karakaş, 2000, s. 33).

Ancak, yabancılara siyasal hakların en azına bile izin verilmediği Almanya'da entegrasyon politikalarının başarılı olması mümkün görünmemektedir. Vatandaşlık hakkını elde edebilen Türkler siyasal yaşama katılabilmektedirler. Toplumsal dinamiğin ve yasal çerçeve koşullarının yetersizliğine rağmen, sayıları hızla artan Türk-Alman vatandaşları seçimlerde kendi geleceklerini belirleme açısından daha fazla etkili olacaklardır. Siyasal yaşama katılan Türklerin sayılarının artmasına ve siyasi partilere giderek daha fazla ilgi duymalarına paralel olarak Alman siyasi partileri de Türklere yönelik yeni programlar ortaya koymaya başlamışlardır. Türkler için mitingler düzenlenmekte ve Türk gazetelerinde Türklerin ilgisini çekebilmek için ilanlar verilmektedir.

Türkler Almanya'da en büyük göçmen grubunu oluşturmasına rağmen kendilerine yönelik politikaların oluşturulmasında kurumsallaşamama nedeniyle fazla etkili çalışmalarda bulanamamışlardır. Şen, (1993, s. 133), vergilerini ödeyen ve yasalara saygı gösteren yabancılara, onları da yakından ilgilendiren politikaların oluşturulurken, bu politikalar üzerinde bir etkileri olmadığını ve hiçbir politik yaptırım gücüne sahip bulunmadıklarını belirtmektedir. Seçme ve seçilme hakkının verilmemesinin sonucu sadece topluma entegre olmayan göçmenlerin oturduğu, kendilerini izole ettikleri ve kendi kültürlerini yaşadıkları gettolar oluşmuştur.

2.3.7.1. Almanya'da Siyasal Yaşama Katılım Hakkı

42 yıldır Almanya'da yaşayan Türkler seçme ve seçilme haklarına sahip değildir. Göçmenlere bu hakkın verilmesi Almanya'nın gündeminde de yer almamaktadır. Türkler, uzun bir süre Almanya'nın kalkınmasına katkıda bulduklarını, yasalara uyduklarını, vergilerini ödediklerini ve bu ülkede yatırım yaptıklarını belirterek, seçme ve seçilme hakkını talep etmektedirler.

Almanya seçme ve seçilme hakkının verilmesi halinde politikaların oluşmasında yabancıların söz sahibi olmasından ve ulusal egemenlik ve ulusal sadakat kavramları çerçevesinde siyasi etnik grupların oluşmasından çekinmektedir.

Almanya'da yabancıların politik katılım hakkı hem yerel hem de federal seviyede yasaklanmıştır. Bu yasakla yabancılar siyasi faaliyetlerden izole edilmiştir.

Almanya yabancılarla 1953'te derneklere ve gösterilere katılma hakkı, 1964'te kendi derneklerini kurma hakkı, 1967'de de siyasi partilere üye olma hakkı vermiştir (Göksu, 2000, s. 123-124). Ancak siyasi partiler yabancı üye alınıp alınmamasına kendileri karar verebilmektedirler. Bazı partiler yabancı üye almamaktadırlar. Bir partideki yabancıların oranı, Alman vatandaşlarının oranını geçemez ve yabancılar ayrı bir parti kuramazlar. Alman otoritelerinin ulusal çıkarlar için yabancıların tüm faaliyetlerini yasaklayabilme yetkisi bulunmaktadır.

Almanya'da ancak yerel organlarda bazı siyasi katılım modelleri geliştirilmiştir. Yabancılar yalnızca bu organlarda faaliyet gösterebilmektedir. Bunlardan önemlileri şunlardır: Halk Girişimleri (Bürgerinitiativen), yabancıların siyasi katılımını sağlayan en etkin organ olan Yabancılar Danışma Meclisi (Ausländerbeirat), Koordinasyon Grubu, yabancıların sorunlarına çözümler bulma ve haklarını korumak için kurulan Yabancılar Parlamentosu ve bazı şehir ve kasabalarda danışma organı olarak görev yapan Şehir Belediye Komisyonlarıdır. Almanya'da 1998 yılı itibarıyla genel yönetimde 4 (Avrupa Parlamentosu üyesi), yerel yönetimlerde 6 Türk-Alman vatandaşı ve Yabancılar Meclisi'nde 1.132 Türk bulunmaktadır (DİYİHGM, 2000, s. 20). Alman vatandaşlığına geçen Türklerin sayılarının artmasıyla birlikte bu sayı artacaktır. Alman vatandaşlığına geçen Türklerin sayısı arttıkça, Alman siyasi partilerinin Türk kökenlilere ilgileri de artacaktır. Bu da hem siyasi partiler içinde Türk kökenlilerin politik faaliyete katılmaları sonucunu doğuracak, hem devredilen sorunlara siyasi partilerin bakış açısında farklılıklar, olumlu gelişmeler ortaya çıkaracaktır. Türk kökenli

Almanların çoğalmas ve politik alanda etkinleşmesi uyum konusunda da çok yönlü ve yararlı bir tartışma yaratacaktır.

Türkler, Almanya'da seçme ve seçilme hakkının olmaması sonucu Türkiye'deki politikayla ilgilenmektedirler. Almanya'daki Türkler anavatanlarında da oy hakkından mahrumdurlar. Mektupla oy, vekaletle oy ve konsolosluklarda oy gibi uygulamalar yapılmamıştır. Çok sayıda Türk seçim zamanlarında gümrük kapılarında oy vermektedirler. Almanya'da ve Türkiye'de siyasi kararlarda etkisi olmayan Türkler böylece kendilerini her iki topluma da entegre olma konusunda zorluklar yaşamaktadırlar.

Yabancılara seçme ve seçilme hakkının verilmesi Alman siyasi partilerinin Türklere yönelik yeni programlar düzenlemesine yol açacaktır. Oy hakkı olan yabancıların dikkatini çekebilmek için yabancılar lehine politikalar yürüteceklerdir. Bu duruma 1998 seçimleri öncesinde bazı siyasi parti liderlerinin Türk derneklerini ve camileri ziyaret etmesi örnek olarak gösterilebilir. Irkçı saldırıları kısmen de olsa azalacaktır.

2.3.7.2. Siyasal Hakların Kullanılmasında Maastricht Antlaşmasının Etkisi

1991 Aralık ayında gerçekleştirilen Maastricht Antlaşması Avrupa Birliği'ni kurmuş ve herhangi bir üye devletin vatandaşı olan bir kişinin aynı zamanda AB vatandaşı olduğunu kabul ederek "Birlik Vatandaşlığı" ilkesini getirmiştir. Birlik vatandaşlarına özel hükümler saklı kalmak kaydıyla genel bir hak verilmektedir. Ancak bu hak yerel seçimlerle sınırlandırılmıştır. Madde 8.b.1'e göre:

"Bir üye ülkede yaşayan, ancak o ülkenin vatandaşı olmayan her Birlik vatandaşı, aynen yaşadığı ülkenin vatandaşları gibi, yaşadığı üye ülkedeki belediye seçimlerinde oy verme ve aday olma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanımı 31 Aralık 1994 tarihinden önce, Avrupa Parlamentosu'na danışılarak Komisyon'un tam ittifakla hazırlayacağı detaylı düzenlemelere bağlıdır"

Bu çerçevede, 19 Aralık 1994 tarihinde bir üye devlette ikamet eden diğer üye devletler vatandaşlarının, ikamet ettikleri ülkede yerel seçimlerde

seçme ve seçilme hakkını kullanmalarıyla ilgili ayrıntılı kurallar hakkında 94/80/AT sayılı Konsey Direktifi kabul edilmiştir. Direktifin amacı, Birlik vatandaşlarının, Antlaşmayla tanınan temel haklardan biri olan, mahalli seçimlerde seçme ve seçilme hakkını kullanmalarını sağlamaktır.

Bu maddeye göre, Birlik vatandaşları göç alan ülke vatandaşları gibi yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkına sahip olacaklardır. Üçüncü ülke vatandaşları Birlik vatandaşlığının kişisel kapsamına girmemektedir. Bundan en fazla etkilenen ise Türklerdir. AB Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle, 1963 Ankara Antlaşması ve 1970'teki Katma Protokol'ün hükümleri etkisini kaybetmiştir. Bu durumda Türkler seçme ve seçilme hakkına sahip olabilmek için ya vatandaşlık değiştireceklerdir ya da Türkiye'nin AB'ye girmesini bekleyeceklerdir.

2.4. Almanya'daki Türklerin Kültürel Sorunları

Max Frish "İşgücü istemiştik, insanlar geldi" demiştir. İnsanlar kendi kültürleri ve sorunları ile gelmiştir. İnsan ile kültürü birbirinden ayırmak mümkün değildir. İnsan kültürü, kültür de insanı yaratmıştır. Bu karşılıklı ilişki ve etkileşim uygarlığın temel yaratıcı gücü olmuştur. (Bulutay (1986, s. 38).

Farklı kökenlerden gelen insanlar farklı kültürleri de beraberinde getirmektedirler. Bir göç ülkesi olması nedeniyle Almanya'da birbirine yabancı bir çok kültür bulunmaktadır. Türkler, Almanya'da Alman kültürü ile, Almanlar da Türk kültürü ile karşılaşmışlardır. Bu farklı iki kültürün karşılaşması sonucu hem Türkler hem de Almanlar için sorunlar ortaya çıkmıştır.

Türkler göçün başlangıç yıllarında Almanlar ile iletişim kuramamışlardır. Bunun temelinde Almanca konuşamamak ve konuşulanları da anlayamamak yatmaktadır. Günlük yaşamda belli bir düzeyde iletişim kurulmuş olsa da kendilerini ifade etmede ve meslek eğitimlerinde Almanca tam anlamıyla kullanılamamıştır.

Farklı bir din ve kültürden gelen Türkler, Almanya'da ayrımcılığı en çok yaşayan göçmen grubudur. Karşılıklı bir önyargının hissedilmesi de mevcut durumu daha zorlaştırmıştır. İş piyasasında, konut kiralmasında

ve mesleki eğitimde en son Türkler tercih edilmektedir. Irkçı saldırılara maruz kalmışlar ve Türklere ait evler kundaklanmışlardır.

Bütün bunların neticesinde, Türkler kendi kültürlerini yaşadıkları, kendi dillerini konuştukları, kendi dükkanlarının bulunduğu gettoları oluşturmuşlar ve bu gettolarda yaşamaya başlamışlardır. Türkler getto yaşamı ile birlikte kendilerini Alman toplumundan izole etmişler ve asimilasyon korkusu ile de entegrasyona karşı çıkmışlardır.

Bu sorunların çözümünde Almanlara, Türklere ve Alman otoritelere görevler düşmektedir. Türkler, Almanların kendi kültürlerini empoze etmekten ve asimilasyon politikalarından vazgeçmelerini istemektedirler. Almanlar ise Türklerin entegrasyon politikalarını önyargılı karşılamamalarını ve bunu asimilasyon olarak algılamamalarını istemektedirler. Kültürün çok boyutlu olması ve sürekli yeni fikirlere ve düşüncelere açık olması nedeniyle kültürel profillerin değiştirilmesi zorunlu değildir. Ancak farklı kültürlerin yaşandığı bir toplumda karşılıklı etkileşim kaçınılmaz olmaktadır.

2.4.1. Kültür Farklılığı

Türkler Almanya'ya kendi milli kimlikleri ile göçmüşlerdir. Kendi yaşam tarzlarını ve kendi dillerini götürdüler. Türkler Almanya'da kendilerine çok yabancı bir kültürle ve sanayileşmiş bir toplumla karşılaştılar. Başlangıçta Almanya ve Türkiye göçmenlerin belirli bir süre sonra vatanlarına döneceklerini tahmin etmişlerdir. Bu nedenle başlangıçta her iki ülke göç olayına ekonomik olarak bakmışlar, kültür boyutunu ise ihmal etmişlerdir. Türkler ilk yıllarda kapalı bir yaşam sürdürmüşlerdir. Kendilerine yabancı olan Alman kültürü ile ilişkileri olmamıştır. Tasarrufa yönelik bir yaşam nedeniyle sosyal faaliyetlerden uzak ve sadece iş ortamındaki ilişkilere ağırlık vermişlerdir. Ortak kullanılan fabrika lojmanlarında kalmışlar, boş zamanlarını aile üyeleri ve akrabalarla geçirmişlerdir. Başlangıçta Türkler yabancı bir kültürden etkilenmekten korkmuşlar ve bu korkunun etkisiyle içe kapanık olmuşlardır (Şen ve diğerleri, 1996). Yabancılarla ilişkilerini çok sınırlı tutmakta; sadece kendi vatandaşları ile ilişkilerini korumuşlardır. Türklerin Alman toplumu ile ilişkileri eş ve çocukların Almanya'ya gelmeleri ile başlamıştır. Çocukların Alman okullarında eğitim görmesi gündeme gelmiştir.

Ailelerin gelmesi ile Türklerin yoğun olduğu bölgelerde (getto) konutlar tercih edilmiştir. Bu gelişme Almanya'da Anadolu kültürünü ortaya çıkarmıştır.

Yeni bir ülkeye gelen göçmenler, o ülkede kendi kültürlerinden farklı olan, egemen ve belirleyici bir kültürle karşı karşıya gelirler. Bu yeni kültürle ilişkileri, göçmen grubun kimliğinde yeniden yapılanma(=transformasyon) süreçlerini başlatır. Bu yeniden yapılanma süreçleri, bir taraftan mevcut belirleyici kültüre uyma isteği, diğer yandan kendi kimliğini koruma isteği arasında oluşan gerilimli bir ortamda gerçekleşir (Laggewie ve Şenocak, 1993, s. 177). Türk göçmenler de aynı süreci yaşamıştır.

Almanya'da yaşayan Türkler okuma eğilimleri ve alışkanlıkları bakımından, Türkiye'nin oranlarını aşmaktadır. Almanya'da gazete okuru, oran olarak Türkiye ortalamasının çok üstündedir (Şen ve diğerleri, 1996, s. 36). Büyük Türk gazeteleri Almanya'da ayrı redaksiyonlarda yayınlanmaktadır. Ayrıca, Türk televizyon kanalları Alman kanallarına göre daha fazla izlenmektedir. Türk televizyon kanallarının ve yazılı basının takip edilmesi ile anavatanla olan ilişkiler korunmaktadır.

Almanya bir göç ülkesi olması nedeniyle çok çeşitli kültürleri bünyesinde barındırmaktadır. Etnik grupların kültürel açıdan çok sayıda olması Almanya ve göçmenler için bir zenginliktir. Ancak, Türklerin ayrı bir dine ve farklı geleneklere sahip olması Alman toplumunda bir rahatsızlığa neden olmuştur. Türklerin dışında başka ülkelerden gelen Müslüman göçmenlerin bulunması da bu rahatsızlığı artırmıştır. Bir çok Alman, Türkleri yalnızca birer yabancı olarak kabul etmişler, fakat yabancılığın neden kaynaklandığını bilememektedirler. Son yıllarda asimile politikalarından vazgeçerek entegrasyona ağırlık vermeye başlamışlardır. Buna örnek olarak vatandaşlık yasasında yapılan değişiklikle Alman vatandaşlığına geçişin kolaylaştırılması gösterilebilir.

Türkiye ise uzun yıllar Almanya'daki Türklere yönelik kültürel faaliyetleri ihmal etmiştir. Sonraki yıllarda yapılan çalışmalar da yetersiz kalmıştır. Türkiye'nin ilgisi daha çok Türk göçmenlerin ülkelerine göndereceği döviz konusunda yoğunlaşmıştır. Özellikle son on yılda Türkiye, Türk göçmenlere yönelik çalışmaları Dışişleri, Milli Eğitim ve Çalışma Bakanlıkları

aracılığıyla artırmıştır. Ancak yurt dışındaki Türklerle ilgili olarak genel bir politika oluşturulamaması nedeniyle bu çalışmalar Türk göçmenler tarafından yetersiz bulunmaktadır. Birinci kuşak ile izleyen kuşaklar arasındaki kültürel gereksinimler çok farklıdır. İkinci ve üçüncü kuşak Türkler hem Türk kültürü hem de Alman adet ve gelenekleriyle iç içe yaşamışlardır. Bu nedenle hangi yaşam çerçevesine ait olduklarını bilememektedirler. İkinci ve üçüncü kuşak Türklerin kültürel gereksinimlerinin farklılığı alternatif kültür politikalarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

2.4.2. Dil Farklılığı

Türk göçmenler Almanlar ile sözel iletişim kurmakta zorlanmaktadır. Almanca bilgisinin yetersizliği Türklerin en temel sorunlarından birisidir. Almanca diline hakim olmak, Almanya'da yaşayan Türkler için mesleki ve sosyal entegrasyonları açısından olduğu kadar toplumsal yaşamda karşılıklı kabul yönünden de önemli bir koşuldur. Almanca diline hakim olanlar toplumda bir yere gelebilmekte, hakim olamayanlar ise bir okuldan mezun olamamakta, mesleki eğitimde zorluklar çekmekte ve kendilerini toplumdan izole edebilmektedirler (Şen ve diğerleri, 1996, s. 42).

Yabancı dil bilgisi entegrasyonun en önemli koşullarından birisidir. Bir çok sorunun çözümünde dil anahtar faktördür. Almanya'da doğan ve burada eğitimlerini devam ettiren Türk çocukları anadillerini öğrenirken çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Anadillerini tam anlamıyla öğrenemeyen çocuklar Almanca'yı da yeteri kadar öğrenemediklerinden sosyal entegrasyon sağlayamamaktadırlar (Göksu, 2000, s. 80).

Almanca, Türklerin yabancılarla ilişki kurmak istememeleri, çoğunluğun gettolarda yaşamaları ve kendi vatandaşları ile sosyal ilişkiler içinde yer almaları ve iş yaşamında yabancı dili daha iyi kullanma yönünde motive edilmemeleri gibi nedenlerle işlevsel olarak kullanılamamaktadır.

Birinci kuşak Türkler Almanca'yı temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek ölçüde ve gramerden yoksun olarak öğrenmiştir. Bu kuşaktaki Türklerle Türk-Danış büroları ve çevirmenler resmi kurumlarda yardımcı olmuşlardır. Türklerin yoğun olduğu bölgelerde birinci kuşak Türkler Almanca konuşmaksızın da günlük yaşamlarını devam ettirebilmektedirler. Berlin de

Alman toplumuyla çok fazla ilişki kurmadan ve Almanca konuşmadan yaşamak mümkün olmaktadır. Aile birleşimi döneminden sonra Alman toplumuyla ilişkilerin artmasına paralel olarak Almanca öğrenmek bir zorunluluk olmuştur. İkinci ve üçüncü kuşakta ise Türkçe öğrenmek sorun olmaktadır. Bu kuşak Türkler Türkçe dersini çok az görmekteyler. İkinci ve üçüncü kuşak Türkçe'ye Almanca kelimeler ilave ederek konuşmaktadır. Türkçe ve Almanca'nın bu şekilde kullanımı yüksek öğrenim gören Türk öğrencilerde de görülmektedir. Bunun nedeni ise yüksek öğrenim gören Türk öğrencilerin Türkçe'yi yeteri kadar iyi öğrenmemeleri ve Almanca kelime hazinelerinin Türkçe'den daha zengin olmasıdır.

Türklerin Almanya'da kalıcı olmaları ve sosyo-ekonomik durumlarının değişmeleri nedeniyle Almanca'nın gelecekte Türkler üzerinde hakim dil olması kaçınılmazdır. Bu gelişmeler gelecekte Almanca'nın Türklerde daha yaygın olarak kullanılacağını göstermektedir.

Türk ve Alman kültürleri arasında etkin bir diyalogun ve sağlıklı bir etkileşimin olabilmesi için genç kuşak Türkler tarafından Türkçe'nin, Alman toplumuna uyum sağlamak için de Almanca'nın öğrenilmesine yönelik gerekli önlemlerin alınması zorunludur.

2.4.3. Ayrımcılık

Ayrımcılık, bir göçmenin yabancı bir devlet tâbiyetine sahip olması veya toplumda yabancı olarak kabul edilmesi sonucu, göçmen alan ülke vatandaşlarına göre dezavantajlı bir konuma sahip olmasıdır.

Alman Anayasası'nın (Grundgesetz) 3. Maddesinin 1.2 fıkrası Almanya'da yaşayan azınlıkların kanun önünde eşitliğini düzenlemektedir. Fakat bazı temel haklar sadece Alman vatandaşlarına tanınmıştır. İstisnalar dışında Türkler kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmamaktadırlar.

Almanya'da halen yürürlükte olan, eşit muamele ve ayrımcılığa karşı hükümler içeren uluslar arası antlaşmalar da mevcuttur. AB antlaşması ve Avrupa Adalet Divanı'nın serbest dolaşım hakkındaki 1612/68 numaralı ve sosyal güvenlik hakkındaki 1404/71 numaralı hükümleri ayrımcılığa karşı önemli hükümleri içermektedir (Şen ve diğerleri, 1996, s. 34). Ancak, ülkeden

ülkeye farklılıklar gösterse de somut yaptırımların olmaması nedeniyle ayrımcılığın tamamen kaldırılması mümkün görünmemektedir.

Almanya'daki Türk göçmenlerin günlük yaşamda karşılaştığı en önemli sorunların başında ayrımcı uygulamalar gelmektedir. Türklerin toplumsal yaşamdan izole olması ayrımcılığın bir sonucudur. İkinci ve üçüncü kuşak sosyal ayrımcılık nedeniyle günlük yaşamda zorlanmaktadır. Eğitim düzeylerinin yüksek olmasına ve Almanca'yı iyi konuşmalarına rağmen ayrımcı uygulamalarla karşılaşmaktadırlar. Bu kuşak Türkleri sorunu devamlı gündemde tutmakta ve çeşitli platformlarda tartışmaktadırlar.

Türkler ayrımcı uygulamalarla en çok iş piyasasında karşılaşmaktadırlar. Almanya'da Türkler arasındaki işsizlik oranının diğer yabancılara göre daha yüksek olması ayrımcılıkla yakından ilgilidir. Alman vatandaşlarının % 68'i Türklerin ülkelerine dönmelerini istemektedir (Meier-Braun, 1982, s. 108).

Ayrımcı eğilimler din, giyim, adet ve görenekleriyle toplum genelinden çok kolay ayırt edilebilen Türklere daha çok yönelmektedir. Doğu Almanya'da yapılan bir araştırmada gençlere yabancılara sempati sırasına göre bir skalada belirlemeleri istenmiştir. Bu 20 ülke insanından oluşan sıralamada en başta Amerikalılar, Fransızlar ve diğer Avrupa ülkeleri belirtilirken, Türkler 19. sırada, Sinti, Roma ve çingenerden önceki sıralamada yer almıştır (Akkaya,1996, s.77). Bu sonuç Türklerin en az sempati toplayan bir grubu oluşturduğunu göstermektedir.

1990'lı yıllarda ayrımcılık ırkçı hareketlere, ırkçı hareketler de şiddet eylemlerine dönüşmüştür. Birleşmeden 1993 yılına kadar yabancılara karşı 7555 ırkçı saldırı olmuştur. 20 Kasım 1992 tarihinde Mölln'de üç, 29 Mayıs 1993'te de Solingen'de beş Türk vatandaşı ırkçı hareketler sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir. Birleşmeden sonraki saldırılarda ölen Türk sayısı 30'a ulaşmıştır. Türklere yönelik bu ırkçı saldırılar Almanya'da yabancı düşmanlığının Türk düşmanlığına dönüştüğünü göstermektedir.

2.4.4. Gettolaşma

Büyük kentlerde azınlık halkının yoğun olarak yerleştiği alanlara getto denilmektedir. Göçmenler şehrin belli bölgelerinde yoğunlaşabilmektedirler.

Gettolar, genellikle Almanların terk ettiği, diğer bölgelere göre belediye hizmetlerinin yetersiz olduğu, eski ve bakımsız evlerin bulunduğu ve yoksul insanların yaşadığı bölgelerdir. Bu bölgelerde halk genellikle birbirine bağlıdır. Kentin diğer zengin bölgeleriyle çatışma halindedir. Getto halkı buralarda kendi gelenek ve göreneklerini yaşamakta ve bu suretle kendi kültürlerini korumaktadırlar.

Gettoların oluşmasında birçok neden vardır. Türkler Almanya'ya kısa bir süre için para biriktirme amacıyla geldiğinden çevre koşulları ve yaşam standardı gibi koşulları önemsememiştir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için konfor ve rahatlıklardan feragat etmişlerdir. Ayrıca, Almanya'ya giden Türklerin çoğunluğu kırsal bölgelerden gelmiştir. Kırsal bölge şartlarından gelen Türkler için modern evlerde oturmamak zaten büyük bir kayıp olmamıştır. Bu nedenle Türkler getto yaşamına çok kolay uyum göstermişlerdir.

Gettoların oluşumunda Almanların Türklere ve yabancılara karşı olan önyargıları da önemli bir rol oynamıştır. Bir bölgede yabancıların yoğunlaşması, Almanların o bölgeye ilgi göstermemelerine neden olmaktadır. Almanların tutum ve davranışları Türkleri dayanışmaya ve bir arada yaşamaya itmiştir. Kabul edilmediği bir toplumda yaşamaktansa kendi ülke vatandaşlarının bulunduğu ve saygı gördüğü bir toplumda yaşamak tercih edilmektedir.

Almanya'nın genel konut politikası da modern gettoların oluşumuna neden olmaktadır. Almanya dar gelirlilere sosyal evlerden faydalanma olanakları sunmaktadır. Sosyal evler konut politikası kapsamında daha az bir kira karşılığı verilmektedir. Bu tür evler genellikle modern standarda sahip ve çok katlı bloklardan oluşmaktadır. Dar gelirli yabancılar arasında sosyal evlere talep oldukça yüksektir. Bu tür evlerde genellikle yabancılar oturmaktadır. Dolayısıyla devlet eliyle gettolar oluşturulmaktadır.

Almanya'da en büyük getto Berlin kentinde Kreuzberg semtinde bulunmaktadır. Bir Anadolu kasabası görünümünde olan bu bölge, gettolaşmanın bütün özelliklerini taşımaktadır. Hamburg, Münih ve Offenbach şehirlerinde de Türklerin yoğun olduğu gettolar bulunmaktadır.

Getto yaşamı uyum sürecini sekteye uğrattığı iddiasıyla Almanlar tarafından eleştirilmektedir (Bausinger, 1982, s. 114). Getto yaşamı içe kapanma eğilimini beraberinde getirmektedir. İçe kapanma eğilimi veya topluma uymama eğilimi hem gettoların oluşumunda hem de sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır. Getto yaşamındaki hakim kurallar mensuplarının davranış biçimlerini etkilemek suretiyle sosyal baskı ortaya çıkarmaktadır. Getto insanları davranışlarını en yakınlarına bakarak biçimlendirmekte ve başkalarını da gettonun getirdiği kurallar çerçevesinde değerlendirmektedir. İkinci ve üçüncü kuşak Türkler ise gettonun kuralları ile Alman toplumunun kuralları arasında kalmışlardır. Bu nedenle ikinci ve üçüncü kuşak Türkler bu bölgelerden çıkmak istemektedirler.

Getto yaşamı çocukların eğitiminde de sorunlar yaratmaktadır. Gettolardaki okullarda eğitimi sürdüren çocuklar genellikle Türk çocuklarından oluşan sınıflara gitmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum çocukların Alman toplumu olan ilişkilerini kısıtlamakta ve uyum konusunda sorun yaratmaktadır.

Almanya gettolaşmayı önlemek için zaman zaman bazı tedbirler almıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir; yabancıların aynı bölgelerde yoğunlaşmasını önleme, yabancıların tek tek Alman bölgelerinde yalnızlaşmasını önleme, yabancıların yoğun olduğu bölgelere devlet hizmetlerini artırmak suretiyle Almanları bu bölgelere çekmek, Almanların yoğun olduğu bölgelerde sosyal evler inşa etmek.

2.4.5. Entegrasyon - Asimilasyon

Entegrasyon, farklı kültürlere mensup insanların farklılıklarını koruyarak ve diğer kültürlerden etkilenerek bir arada yaşamalarını ifade eder. Asimilasyon ise insanların kendi kültürlerini bırakarak hakim kültürün etkisi altına girmesidir. Entegrasyon bir ülke içinde, bir bölgede ve bir toplumda sosyal ve kültürel dengenin sağlanmasını amaçlar. Entegrasyon farklı kültürlerin ortak unsurlarını bir araya getirmeyi ve ortak olmayan farklılıklarda ise karşılıklı hoşgörüyü amaçlamaktadır. Ortak olmayan hususlarda hakim kültürün kendi değerlerini baskı ile azınlık kültürüne empoze etmesi

asimilasyon anlamına gelmektedir. Entegrasyon Türklerin kendi değerlerini koruyarak Alman yaşam tarzına uyumu olarak da ifade edilmektedir.

Türklerin karşılaştıkları en büyük sorunları arasında entegrasyon gösterilebilir. Almanya ilk yıllarda göçmen işçileri “misafir işçi” olarak değerlendirmiş, onların kısa sürede ülkelerine döneceği varsayımıyla uyumu kolaylaştıracak önlemler almamıştır (Friedrich Ebert Stiftung,1999, s. 17). Almanya, Polonya vatandaşları örneğindeki asimilasyonu düşünmüştür. Almanya uygun özellikleri taşıyan göçmenleri asimile etmeyi ve diğerlerinin ise misafir işçiliğinin sona ermesinden sonra göndermeyi amaçlamıştır. Ancak, sonraki yıllarda bu politikadan vazgeçilmiştir. Türk toplumunun farklı bir dine ve farklı kültüre sahip olması asimilasyon politikasından vazgeçilmesinde en büyük etkendi (a.g.e, s. 17). Almanya'daki kan bağına dayalı vatandaşlık yasası da asimilasyon önünde engeller ortaya çıkarmıştır. Bu nedenlerle asimilasyon politikalarına ağırlık verilmemiştir. Türk vatandaşlarının sayısal olarak en büyük grubu oluşturmaları ve ağırlıklı olarak bu nüfusun Almanya'da yerleşik olması entegrasyonun gerçekleşmesini engelleyen nedenlerden birisidir. Ayrıca, Türklerin kendi aralarında hem dini hem de siyasi kutuplaşmaları entegrasyonu önlemektedir.

Almanya bir göç ülkesi olduğunu kabul etmediği için entegrasyonun sağlanmasında etkili önlemler almamış ve belirli bir entegrasyon politikası oluşturmamıştır. Türkler, Almanlardan ayrı gettolarda kendi kültürleri içinde kapalı bir yaşam sürdürmüşlerdir. Türkçe gazeteler ve Türk televizyon kanalları izlenmektedir. Kendi yaşam alanlarını kurmuşlardır. Kendi dernekleri ve camileri vardır. Türklerin politik yaşama katılımı sağlanmamıştır. Ekonomik dışlanma ve kültürel sınıflamalar da Türklerin kendi içine kapanmasına neden olmuştur. Sınırlayıcı göçmen politikalarına, ayrımcılığa ve ırkçı hareketlere maruz kalan Türkler kendilerini güvende hissetmemektedirler. Yasal ayrıcalıklar ortadan kaldırılmamıştır. Bütün bu belirsizlikler entegrasyon için yapılan çalışmaları boşa çıkarmaktadır. Entegrasyonu en zor grup yaşlı ve muhafazakarlardan oluşan birinci kuşak Türklerdir. Bunlar Almanca konuşmamaktadırlar. Almanya geri dönüşü teşvik ile bu insanları ülkelerine göndererek ikinci ve üçüncü kuşağın

entegrasyonunu hedeflemiştir. Yabancı çocukların Almanca öğrenmesine entegrasyon nedeniyle önem verilmektedir. Genç kuşuğun Alman vatandaşlık yasasında yapılan değişlikle vatandaşlığa kolay kabul edilmesi de entegrasyon sürecini hızlandırmak amacıyla yapılmıştır.

Türklerin giderek tam gerçekleşmemiş de olsa, artık gettolardan çıkmak istemeleri, Almanlarla beraber yaşama istekleri entegrasyonu kolaylaştırmaktadır. Çeşitli ortak yaşam alanlarının belirlenmesi uyumu kolaylaştıracak ve her iki kültür için belirlenen yaklaşımların anlaşılmasını sağlayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI VE İŞÇİ DÖVİZLERİ

42 yıllık göç sürecinde Almanya'daki Türklerin sosyal yapılarının değişimi ekonomik yapıya da yansımıştır. Başlangıçta ailelerin Türkiye'de olması nedeniyle sadece tasarrufa dayanan bir yaşam sürdürülmüştür. Tasarrufların hemen hemen tamamı Türkiye'ye transfer edilmiştir. Ancak, 1973 yılından sonra ailelerin Almanya'ya gelmesi ile birlikte, hane ekonomisi ya da aile ekonomisi ön plana çıkmıştır. Tasarruf, tüketim ve yatırım alışkanlıkları tamamen değişmiştir. Türkiye'de değerlendirilen birikimler Almanya'da değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle Almanya'da gayrimenkul alma eğilimi gittikçe artmaktadır. Bu çerçevede, fabrika lojmanları terk edilerek yeni konutlar kiralanmıştır. 1999 yılı itibariyle Almanya'da yerleşik 610.000 Türk hanesi bulunmakta ve hane büyüklüğü 4 kişiden oluşmaktadır (TAM, 2000, s. 28). Almanya'daki Türk ailelerinin % 15.9'u kendi evlerinde oturmaktadır (Akkaya ve diğerleri, s. 16).

3.1. Almanya'daki Türk Hanelerinin Genel Ekonomik Durumu

Aile birleşimi döneminden sonra hane sayısı yalnızca evlilikler yoluyla artmaktadır. Birinci kuşak Türkler de Türkiye ile olan sosyal ve ekonomik ilişkiler devam ederken, ikinci ve üçüncü kuşak Türkler de bu ilgi daha azalmaktadır. Ayrıca ikinci ve üçüncü kuşak Türklerdeki harcama eğilimi, birinci kuşak Türklere göre daha fazladır.

Tüketim ağırlıklı bir yaşam yürütülmesi nedeniyle tasarruf edilen miktar daha önceki yıllara göre oldukça azalmıştır. Tasarruf edilen miktarın azalmasıyla da Türkiye'ye giren işçi dövizleri miktarı da azalmıştır. Türk hanelerinin geliri hanede çalışan kişi sayısına bağlı olmakla birlikte, birinci

kuşak Türklerin emekli olmaya başlamaları ve Türkler arasında işsizliğin daha çok olması nedeniyle, haneye giren gelir de azalmıştır.

Türk işçileri tasarruflarını Türkiye’de değerlendirirken özellikle iki yatırım alanına ilgi göstermektedirler. Bunlardan birincisi gayrimenkul edinmedir. İkincisi ise TCMB nezdinde yürütülen Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarıdır (TAM, 2000, s.41). Türk işçileri bu iki alanı da çok risksiz gördükleri için tercih etmektedirler.

Türklerin ekonomik yapısındaki en önemli değişiklik son yıllarda oldukça artan girişimciliğin ön plana çıkmasıdır. Türklere özgü tüketim malları talebinin karşılanması amacıyla başlayan girişimcilik faaliyetleri günümüzde 55 sektörü kapsayacak bir düzeye ulaşmıştır.

3.1.1. Çalışan Türk Nüfusunun Geliri ve Tasarruf Potansiyeli

Ortalama 4 kişiden oluşan Türk hanelerinde çalışan kişi sayısı 1.36 ve haneye giren ortalama aylık net gelir takriben 4.144 DEM’dir (TAM,2000, s. 28-29). Ortalama net gelirin en büyük bölümü (3.269 DEM.) ailenin geçimi ve tüketimi için harcanmaktadır (a.g.e., s. 29). Türk haneleri aylık ortalama 483 DEM. civarında tasarruf yapmaktadırlar (a.g.e., s. 31). İkinci ve üçüncü kuşak Türklerin çalışma hayatına girmesiyle birlikte Türk hanelerinin geliri artmıştır. İkinci ve üçüncü kuşak Türkler Almanya’da mesleki eğitimden geçmiş ve büyük bir çoğunluğu Almanca’ya hakimdir. Bu nedenle bu kuşaktaki Türkler birinci kuşağa göre daha fazla gelir elde etmektedirler.

Türkler ile Almanlar arasında önemli ücret farklılıkları bulunmaktadır. Ayrımcı uygulamalar Türklerin Almanlardan daha düşük ücret almalarına neden olmaktadır. Sosyal yardımlarda daha fazla görülen bu uygulama nedeniyle Türkler daha az sosyal yardım almaktadır. İşsizliğin Türkler arasında yaygın olması da Türk hanelerine giren gelirin azalmasına neden olmaktadır. Ancak, mesleki eğitim gören, kalifiye işçi statüsünü kazanan ve iyi derecede Almanca bilen Türkler bu olumsuz gelişmelerden daha az etkilenmektedir. Federal Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın 1985 yılında yaptığı bir değerlendirmeye göre, bağımlı çalışan Türkler ayda ortalama 1.643 DEM. net ücret elde ediyorlardı (Şen ve diğerleri, 1999, s. 48). Aynı dönemde Almanya genelindeki maaş ise 1.915 DEM’dır (a.g.e.,).

Bu iki veriye göre, bağımlı çalışan Türklerin o zaman Almanya ortalamasından % 14,2 daha az kazandıkları ortaya çıkmaktadır. Berlin'deki Alman Ekonomi Araştırmaları Enstitüsünün gerçekleştirdiği Sosyo-Ekonomik Panel adlı araştırmanın verilerine göre (a.g.e., s. 48), 1984 yılında Türklerin ortalama brüt maaşları 2.300 DEM. tutuyordu. Aynı yıl bu rakam Almanlarda 2.760 DEM. düzeyinde bulunmaktadır. Enstitünün 1994 rakamlarına göre Türklerin ortalama brüt geliri 3.360 DEM'a, Almanların ise 4.160 DEM'a çıkmıştır. Bu veriler incelediğinde, Almanların maaşlarının 1984-1994 döneminde % 50.7 oranında, Türklerin brüt geliri ise % 46.1 oranında artmıştır.

TAM'ın 2000 yılında TCMB adına yaptığı araştırmaya göre Türk hanelerinin % 79'u gelirlerini aylık maaş/ücretten elde etmektedirler (TAM, 2000, s. 25). Diğer gelir kaynaklarını ise çocuk parası, sosyal yardımlar, emeklilik maaşı, serbest meslek geliri ile menkul ve gayrimenkul kalemleri oluşturmaktadır.

TABLO 3.1 ORTALAMA HANE GELİRİ, YAŞA VE MESLEKİ KONUMA GÖRE ÇALIŞAN SAYISI

	Sayı	Ortalama Aylık Hane Geliri(DEM)	Hanede Ortalama Çalışan Sayısı
Yaş			
18-29	342	4.476.-	1,75
30-44	593	4.245.-	1,47
45-29	302	4.113.-	1,75
60 ve üzeri	55	2.835.-	1,40
Mesleki Konum			
İşçi	613	4.421.-	1,68
Memur	97	4.619.-	1,86
Devlet Memuru	11	5.425.-	1,55
Girişimci	100	7.880.-	1,77
TOPLAM	1.558	4.144.-	1,36

Kaynak: TAM, (Temsili Telefon Anketi Araştırması. Nihai Rapor). 2000, s.26

Yaş ve mesleki konumun gelir üzerinde etkileri bulunmaktadır. İlerleyen yaşlarda gelir düşmektedir. Bunu özellikle 60 yaşın üzerindekielerde görmek mümkündür. Bunun nedeni ise yaşlı işçilerin ailelerinde kadınların çoğunlukla çalışmamasından ve böylece ailedeki çalışan sayısının düşük olmasından ve buna ek olarak emeklilik maaşlarının gelire kıyasla düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Tablo 3.1'de ankete katılan kişi ne kadar yaşlı ise, ailede çalışan kişi sayısı da o kadar düşük çıkmaktadır. Hanelerde ortalama 1,36 kişi çalışmaktadır. 60 yaş grubun üzerindeki hanelerde çalışan ortalama insan sayısı 1,40'tır. 18-29 yaş grubundan oluşan ailelerdeki ortalama çalışan sayısı ise 1,75'tir. 18-29 yaş grubuna ait yüksek hane gelirinin nedeni bu gruba ait çalışanların bir çoğunun halen ailelerinin yanında oturuyor olmaları ve bu hanelerde ortalama daha fazla hane bireyinin çalışıyor olmasıdır (a.g.e., s. 28). Bu tür genç insanlardan oluşan hanelerdeki ortalama çalışan sayısı, 45-49 yaş grubundaki ortalama çalışan sayısına denk gelmektedir.

Mesleki konum da şüphesiz hane geliri üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Gelirleri en düşük olanlar işçi olarak çalışanlardır. Daha sonra sırasıyla memur ve devlet memuru statüsünde çalışanlar gelmektedir. Ortalama en yüksek gelire sahip olan grubu ise serbest girişimciler oluşturmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Türk hanelerinin gelir düzeyi Alman hanelere göre daha düşüktür (Alman hanelerde ortalama aylık gelir 4.500. DEM.)(a.g.e., s.25-28). Türk haneleri aylık ortalama 4.144 DEM gelire sahiptirler. Bu miktar Almanya'da yerleşik 610.000 Türk hanesine uyarlandığında 30,3 milyar DEM.(yaklaşık 15,5 milyar Euro) tutarında yıllık bir hane geliri ortaya çıkmaktadır.

Türk hanelerinin yarısından fazlası (%51) düzenli olarak tasarruf yapmaktadırlar ve düşük hane gelirleri olmasına rağmen tasarruf oranları oldukça yüksektir (TAM, 2000, s. 31). Bu durum büyük olasılıkla göçün geçici olarak görülen işgücü göçü olmasından kaynaklanmaktadır. Hanelerin % 36'sı ayda 250-500 DEM arasında, % 17'si ise 550-1000 DEM arasında tasarruf yapmakta olup, Türk hanelerinin aylık tasarruf ortalaması 483

DEM'dir. Bu sayı Almanya geneline uyarlandığında yılda 3,5 milyar DEM tutarında bir tasarruf miktarı ortaya çıkmaktadır.

TAM'ın 2000 yılında TCMB adına yaptığı telefon anketi araştırmasında ankete katılan hanelerin toplam birikimlerinin ortalaması 1961-2000 döneminde 270.337 DEM olarak ortaya çıkmıştır (TAM, 2000, s. 36). Bu ortalama 610.000 olarak belirlenen tüm Türk hanelerine uyarlandığında yaklaşık 165 milyar DEM'lık bir sermaye birikimine denk gelmektedir.

Türk haneleri birikimlerini Türkiye'de büyük bir çoğunlukla gayrimenkul alanında değerlendirmişlerdir. En çok tercih edilen diğer bir alan ise Almanya'daki tasarruf hesapları ile hayat sigortalarıdır. Dördüncü sırada ise TCMB nezdindeki Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları ile Süper Döviz Hesapları yer almaktadır.

Birinci kuşak Türkler, Türkiye'de tasarruflarını değerlendirirken gayrimenkul alımı ile TCMB nezdindeki hesapları tercih etmektedirler. İkinci ve üçüncü kuşak Türkler ise daha çok diğer alanları tercih etmektedirler.

Türk hanelerine giren gelirin büyüklüğü hanede çalışanların sayısına da bağlıdır. Hane başına düşen gelir de çocuk sayısı ile doğru orantılıdır. Çalışan çocuğun sayısına paralel olarak hane başına düşen gelir artmaktadır. Çocukların ailelerinin yanlarında kalması hane gelirini artırmaktadır.

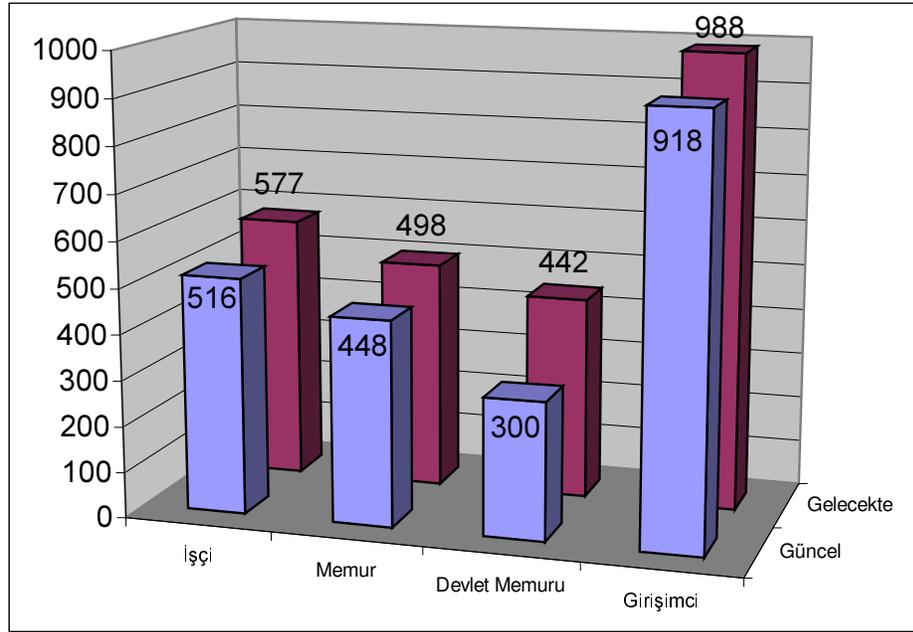
3.1.2. Şimdiki ve Gelecekteki Tasarruf Eğilimi

Ücretle çalışan Türklerin brüt aylık kazancı Alman ücretli çalışanlar brüt gelir ortalamasının % 73'ü kadardır (ITO, 1996, s. 12). Hane geliri itibariyle Türklerin tasarruf eğilimi yaklaşık % 15 olarak kabul edilmektedir Türklerin % 68,33'ünün bir tasarruf hesabı bulunmaktadır (a.g.e., s. 12).

Almanya'daki Türk nüfusunun geri dönüş eğilimi ikinci ve üçüncü kuşakla birlikte giderek azalmaktadır. Almanya'da kalış süresi uzadıkça sosyo-ekonomik ve kültürel davranış biçimleri değişmektedir. Bu değişiklik geçici bir çalışma düzenine değil daha çok kalıcı bir yaşama işaret etmektedir. Türklerin büyük bir çoğunluğu geleceklerini Türkiye'de değil

Almanya'da planlamakta ve bunun gereklerini yerine getirmekte; kalıcı bir nüfus kimliği kazanmaktadırlar. Bunun sonucu olarak Almanya'daki ortalama yaşam standardını tutturabilme nedeniyle harcama eğilimi artmaktadır.

Yapılan ampirik çalışmalar, Almanya'da yerleşik Türklerin bugün Alman toplumunun değer yargılarına uygun sosyal statü ve iyi bir yaşam için gereken harcamaları yaptığını göstermektedir. Ancak, eğitim düzeyinin artması, kendi nam ve hesabına çalışan, yanında işçi çalıştıran girişimci Türk sayısının artmasının Türk işçilerinin tasarruf eğilimini aşağıda grafikte gösterilen şekilde değiştireceği beklenmektedir.

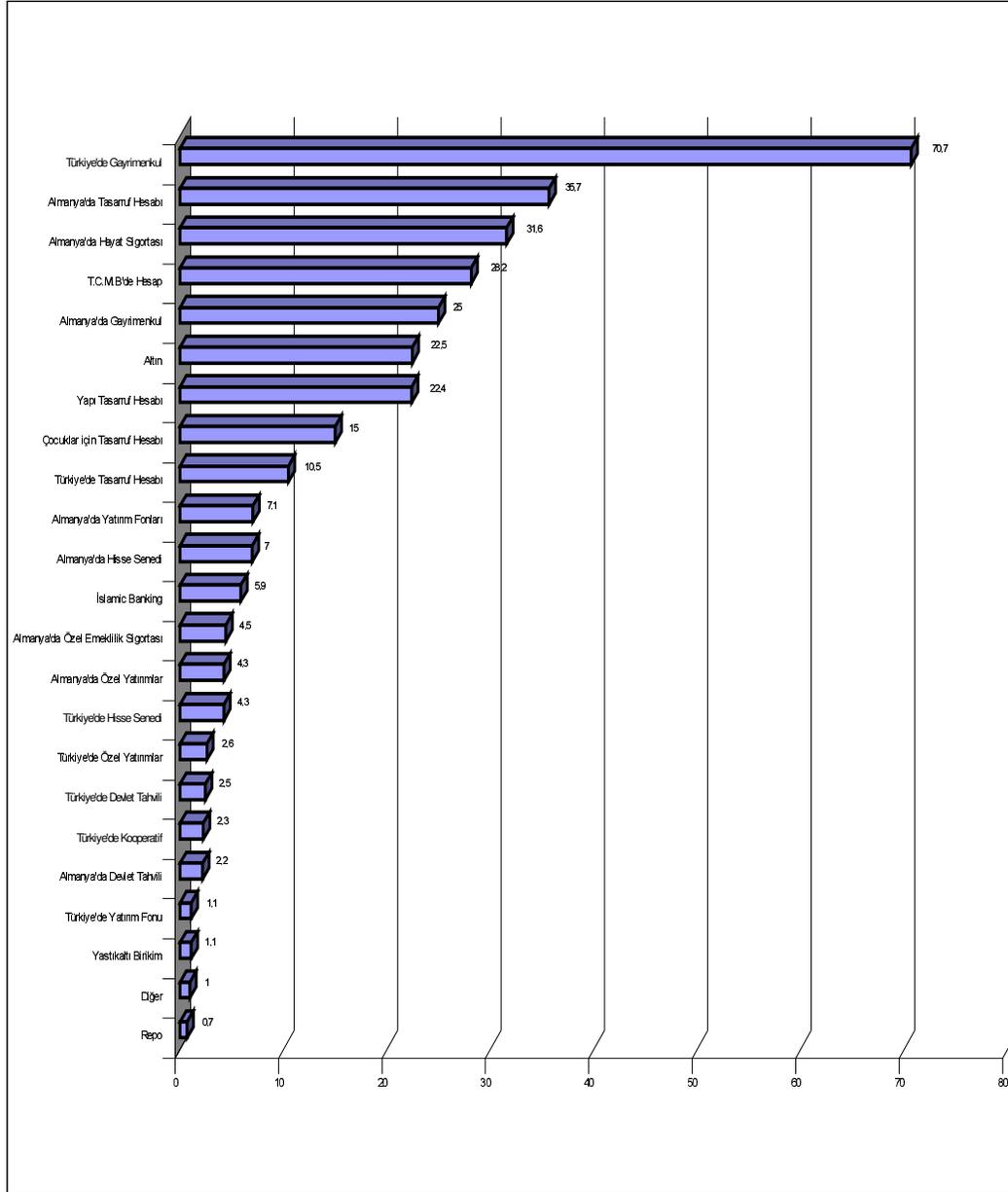

Grafik 3.1 Mesleki Konumlarına Göre Güncel ve Gelecekteki Ortalama Aylık Tasarruf Miktarları (DEM)

Kaynak: TAM, 2000, s. 34

Sonuç olarak, tasarruf eğilimi yüksek birinci nesil sahneden çekilir iken, tasarruf eğilimi düşük, ancak iyi eğitilmiş girişimci olmaları sonucu ikinci ve üçüncü neslin gelir düzeyinin nispeten yüksek olması, planlanan tasarrufların önümüzdeki dönemde de mevcut seviyesini koruyacağını göstermektedir.

3.1.3. Tasarrufların Değerlendirildiği Alanlar

Grafik 3.2 Türk Hanelerinin Birikimlerini Değerlendirdikleri Alanlar (Birden fazla cevap mümkündür)

Kaynak: TAM, (Temsili Telefon Anketi Araştırması. Nihai Rapor) 2000, s.41

Grafik 3.2'deki verilere göre, Türklerin Türkiye'de değerlendirilen tasarrufları iki alanda yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi gayrimenkul alımı, ikincisi ise TCMB nezdinde açılan Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesapları'dır. Tasarrufların büyük bir çoğunluğunun gayrimenkul

alanında değerlendirilmesi gerçek bir yatırım değil, sadece bir plasmandır. Kira gelirinden faydalanmak için gayrimenkul alımı yapılmaktadır. Birikimlerin çok büyük bir kısmının bu alanda değerlendirilmesi, makro ekonomi yönünden işçi tasarruflarının verimliliği düşük yatırım alanına yöneldiğini ve yurt içi sermaye birikimine önemli bir katkısının olmadığını ortaya koymaktadır.

Almanya'da değerlendirilen tasarruflarda da durum yaklaşık olarak aynıdır. Almanya'da kalma eğilimi tasarrufların hangi ülkede değerlendirileceği konusunda belirleyici olmaktadır. Başlangıçta birinci kuşak Türklere çok zayıf olan kalma eğilimi ikinci ve üçüncü kuşak Türklere kalıcılığının kesinleşmesi ile birlikte Almanya'da gayrimenkul edinenlerin sayısı hızla artmaktadır (TAM, 2000, s. 60).

TABLO 3.2 SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE TASARRUFLARIN YOĞUNLUKLA DEĞERLENDİRİLDİKLERİ ALANLAR

Tasarrufların Değerlendirildiği Alanlar	Ortalama Yaş	Ortalama Oturum Süresi (Yıl)	Ortalama Aylık Gelir (DM)	Ortalama Aylık Tasarruf Miktarı (DM)
Türkiye'de Gayrimenkul	41,5	22,9	4.050.-	479.-
Almanya'da Tasarruf Hesabı	35,5	20,8	4.332.-	435.-
Almanya'da Hayat Sigortası	35,5	21,3	4.548.-	464.-
T.C. Merkez Bankası'nda Hesap	41,9	23,7	4.078.-	453.-
Almanya'da Gayrimenkul	38,2	22,1	4.602.-	529.-
Altın	38,6	21,4	4.161.-	414.-
Almanya'da Yapı Tasarruf Hesabı	36,7	21,5	4.560.-	461.-
Toplam	39.1	21.9	4.144.-	478.-

Kaynak: TAM, (Temsili Telefon Anketi Araştırması. Nihai Rapor) 2000, s. 43

Türkiye'de gayrimenkul edinme ağırlığı son yıllarda Almanya'da gayrimenkul edinme eğilimine dönüşmüştür. Gayrimenkul alımı uzun vadeli bir yatırım alanı olması nedeniyle geri dönmeyi düşünen Türkler, Almanya'da

gayrimenkul edinmemektedirler. Alman vatandaşlığına geçen Türklerin sayısı arttıkça Almanya'da gayrimenkul alımı da artacaktır. Alman vatandaşlığını tercih etmek, orada kalıcılığın en büyük göstergesidir. Grafik 3.2'de görüleceği üzere Türklerin % 22'sinin Almanya'da yapı tasarruf hesabı bulunmaktadır. Bu hesaplar Almanya'da konut edinme amacıyla açılmaktadır. Yapı tasarruf hesapları tasarrufların Almanya'da kalmasında önemli bir etkidir. Bir diğer yatırım türü ise Türklere gelenek olan altın alımıdır. Grafik 3.2'ye göre Türklerin % 22,5'i altına yatırım yapmaktadır. Türkler her iki ülkede de devlet tahvilleri, repo, yapı kooperatifleri, yatırım fonları ve hisse senedi gibi yatırım alanlarını çok fazla tercih etmemektedirler.

Tablo 3.2'deki verilere göre gayrimenkul edinenler ile TCMB'da hesap açtıran Türkler düşük gelire ve en yüksek yaşa sahiptirler. TCMB nezdinde hesap açtıran Türklerin geliri ortalama gelirden düşüktür. Türkiye'de gayrimenkul edinen ve TCMB'da hesabı olan Türkler en yüksek yaş grubu içine girmektedirler. Almanya'da yapı tasarruf hesabı, hayat sigortası, tasarruf hesabı gibi yatırım alanlarını seçen Türkler daha genç olup, daha kısa süre oturma müsaadesine sahip ve hane gelirleri orta ve üst kategoriye girmektedir. Almanya'da gayrimenkul edinen Türklerin geliri ortalamanın çok üzerindedir. Bu gruba dahil olan göçmenler genellikle ikinci kuşaktan gelmekte olup, yüksek eğitim düzeyi ve mesleki eğitim görmeleri nedeniyle de daha fazla birikime sahiptirler. Buna göre, İkinci kuşak Türklerin yatırım eğilimleri birinci kuşaktan daha farklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.1.4. Tasarrufların Değerlendirilmesinde Ülke Tercih

Türkler, Almanya ve Türkiye'deki ekonomik gelişmelere göre tasarrufunu değerlendireceği ülkeyi belirlemektedir. Her iki ülkedeki ekonomik gelişmeler ve getiri oranları tasarrufların değerlendirilmesinde belirleyici faktörlerdir. Almanya ve Türkiye'de uygulanan mevduat faiz oranları, Türkiye'deki döviz kuru ve ekonomik istikrar ülke tercihinde etkili olmaktadır. Uluslararası gelişmeler de (ekonomik krizler, savaş vb.) ülke tercihinde etkili olabilmektedir.

**TABLO 3.3 SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE
YATIRIM YAPILAN ÜLKE (%)**

	İki Ülkede Birden Yatırım	Almanya'da Yatırım	Türkiye'de Yatırım
Yaş			
18-29	51,2	31,4	17,4
30-44	57,7	20,2	22,0
45-49	57,6	6,3	36,0
60 ve üzeri	39,6	5,0	55,4
Mesleki Konum			
İşçi	57,1	16,7	26,2
Memur	59,6	31,9	8,5
Devlet Memuru	63,6	27,3	9,1
Girişimci	53,4	35,2	11,4
Tasarruf Miktarları			
250 DEM'e kadar	59,8	21,9	18,4
251-500 DEM arası	65,7	18,0	16,3
501-450 DEM arası	59,4	18,8	21,9
751-1000 DEM arası	70,6	9,8	19,6
1001-2000 DEM arası	62,2	18,9	18,9
2001-3000 DEM arası	83,3	--	16,7
3000 DEM üstü	50,0	33,3	16,7
Toplam	54,8	18,2	27,1

Kaynak: TAM, (Temsili Telefon Anketi Araştırması. Nihai Rapor) 2000, s. 39

Yaş faktörü ülke tercihinde etkili olmaktadır. Yaşlı göçmenlerin çoğu tasarruflarını Türkiye'de değerlendirmektedir. 60 yaşın üzerindekiilerin yaklaşık % 55'i, yani yarısından fazlası tasarruflarını Türkiye'de değerlendirirken, en genç grubun % 17'si, 30-44 yaşındaki grubun ise % 22'si Türkiye'de değerlendirmektedir.

Orta yaş gruplarına dahil grupların yarısından fazlası ise (% 58) tasarruflarını her iki ülkede değerlendirmektedir. Bu oran en yaşlı grupta % 40'dır. En genç grupta ise her üç kişiden biri tasarruflarını hem Almanya'da hem de Türkiye'de değerlendirmektedir. Yaşlı grupta ise tasarruflarını Almanya'da değerlendirenlerin oranı düşmektedir. Ülke tercihinde gençlerin

tasarruflarını Almanya'da değerlendirmesi, onların kalıcılığını, yaşlı grubun da tasarruflarını Türkiye'de değerlendirmesi, onlarda başlangıçtaki misafir işçi anlayışının devam ettiğini göstermektedir.

Meslek grupları ile ülke tercihi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. İşçilerin dörtte birinden fazlası tasarruflarını sadece Türkiye'de değerlendirirken, bu oran memurlarda % 9 ve serbest girişimcilerde ise % 11'dir. Tasarruflarını sadece Almanya'da değerlendiren işçilerin oranı % 17 iken, memurlar arasında % 32'ye ve serbest girişimciler arasında % 35'e ulaşmaktadır. Meslek gruplarında kuşaklar arası tasarruf farkı bulunmaktadır. Çünkü memurlar ve serbest girişimcilerden oluşan grupların yaş ortalaması düşüktür ve klasik işçi kategorisine girmemektedir.

TAM'ın araştırmasına göre (a.g.e. s. 40), oturma süreleri ile ülke tercihi arasında doğru orantılı ilişki bulunmamaktadır. 3 yıldır Almanya'da yaşayanların % 30'u bütün yaş grupları içerisinde en büyük oranla yatırımlarını Türkiye'de yapmaktadırlar. Bu oran 20 yıl ve üzerinde bir süredir Almanya'da yaşayan grubunkiyile (%29) aynı düzeydedir (a.g.e., s. 40). Almanya'da 4-9 ve 10-19 yıl arasında oturma müsaadesine sahip olanların yalnızca beşte biri tasarruflarını Türkiye'de değerlendirmektedir. Bu iki grup arasındaki farklılıklar yine yaş faktörü ve misafir işçi anlayışı ile ilgilidir.

Gelir durumu ve tasarruf miktarı ile ülke tercihi arasında doğrusal olmayan bir ilişki mevcuttur. Hem yüksek gelir sahibi hem de düşük tasarruf sahipleri diğer orta gruplara göre daha fazla oranlarda yatırımlarını sadece Almanya'da değerlendirmektedirler.

Almanya'ya çalışmaya gidenlerin büyük çoğunluğunun kırsal kesimden olması, bu gidenlerin yazın izinlerini kullanarak yakınlarına yardım etmek ve üretime katılma desteğinde bulunma gereğiyle geçici olarak yurda gelmeleri, tasarrufların Türkiye'de değerlendirilmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca, yazın izinlerini kullananların çoğunluğu ekonomik girişimlerin ön sermayesini de birlikte getirdiklerinden tasarrufların Türkiye'de değerlendirilmesinde ikinci derecede etkili olmuştur.

Birinci kuşak Türkler başlangıçta belirli bir sermaye birikiminden sonra Türkiye'ye geri dönmeyi düşündüklerinden tasarruflarının büyük bir

kısmını Türkiye’de değerlendirmiştir. Birinci kuşaktan geri dönmeyi planlayan Türkler günümüzde de tasarruflarının hemen hemen tümünü Türkiye’de değerlendirmektedir.

3.2. İşçi Tasarruflarının Türkiye’ye Geliş Şekli, Nedenleri ve Türk Ekonomisine Etkileri

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde yaş grupları, oturum süreleri, meslek grupları ve diğer etkenler yönünden incelenen Türkiye’de yatırım yapmaya karar verenlerin, kararlarını etkileyen faktörler nelerdir ve bu faktörlere göre oluşan para transferleri ve sermaye akımları zaman içerisinde nasıl değişmiştir? Aşağıda bu soruların yanıtı aranmaktadır.

Bilindiği üzere, işçi tasarrufları ödemeler dengesinde iki başlık altında incelenmektedir. Yurt dışındaki işçilerin Türkiye’de yakınlarına bankalardan havale yoluyla gönderdikleri dövizler ödemeler dengesinde Karşılıksız Transferler İşçi Gelirleri başlığı altında yer almaktadır. Karşılığı olmadığı için karşılıksız transfer adı verilmiştir. Bu başlık altında yer alan dövizler yükümlülük doğurmamaktadır.

Yurt dışındaki işçilerin TCMB nezdindeki KMDTH ve SDH ‘larında açtırdıkları döviz hesapları ve diğer bankalardaki döviz hesapları ödemeler dengesinde Sermaye Hareketleri başlığı altında yer almaktadır. Bu hesaplar karşılığında vadelerine göre faiz ödendiğinden TCMB’nin ve diğer bankaların yükümlülüğünü doğurmaktadır.

3.2.1 Yasal Çerçeve

Bir ülkeye giren çıkan sermaye ve diğer parasal akımların boyutu diğer faktörlerin yanında, ülkede uygulanmakta olan “Kambiyo Rejimi” ile yakından ilgilidir. Bu nedenle, gerek karşılıksız transfer olarak bilinen işçi gelirlerini, gerek genel sermaye hareketi olarak nitelenen işçi hesaplarını incelemeden önce, bu akımların içinde cereyan ettiği yasal çerçeveyi kısaca tanıtmak gerekmektedir.

Türkiye Lozan Anlaşması’nın öngördüğü 5 yıllık serbest kambiyo rejiminin ardından 1929 sonrasında Ulusal Kambiyo Rejiminde, büyük bunalımın da etkisiyle düzenlemeler yapmaya başlamış ve çeşitli

kısıtlamalara gitmiştir. II. Dünya Savaşı'nda yürürlükte olan 12 Sayılı Karar, savaş süresince dönemin ekonomik gereksinimlerini karşılamışsa da uygulanan ekonomik modelin ve ülke ekonomisinin yapısının ihtiyaç duyulan döviz üretememesi nedeniyle 1955 yılında yayımlanan 14 Sayılı Kararla kontrol rejimi daha da sıkı hale getirilmiştir. 11 Ağustos 1962 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 17 Sayılı Karar ile rejim libere edilmek istenmiştir. 1965 ve 1966 yıllarında kambiyo rejiminin daha da libere edilme çabaları olmuş, ancak süreç tam tersine Maliye Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı'nın etkinliğinin, dolayısıyla sıkı kontrollerin arttığı bir yapıyla 1980 yılına kadar devam etmiştir (Uğur ve Kırklar, 2002, s. 2).

Dış göçün başladığı yıllarda Türkiye'de 17 Sayılı Karar uygulanmakta idi. 17 Sayılı Karar 1962-1983 döneminde uygulanmıştır. 1960'lı yıllar genel olarak Keynesçi büyüme modelinin etkin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde dünya ticaretinin uluslar arası üretici sermayenin, dünya ölçeğinde akışkanlığı giderek artmış; dünya ticaretinde az gelişmiş ülkelerin ithalatı, ağırlıklı olarak yatırım ve ara malları ithalatına dönüşmüştür. Bu az gelişmiş ülkelerin kalkınma modeli olarak ithal ikamesini tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde bu ülkeler içinde olup da orta gelir grubunda yer alan ve sanayileşmelerini sürdüren bazı ülkeler giderek ön plana çıkmıştır. Bunlardan 1980'de sırasıyla, Brezilya, Meksika, Arjantin, Hindistan, Kore ve Türkiye'den oluşan ilk altı ülke, az gelişmiş ülkeler sınai hasılasının % 60'nı üretmekteydi (a.g.e., s. 2).

Türkiye'nin o yıllarda içinde bulunduğu döviz sıkıntısı nedeniyle son derece katı bir kambiyo rejimi içeren 1955 tarihli 14 Sayılı Kararla kıyaslandığında, 17 Sayılı Karar daha libere bir kambiyo rejimini içermektedir. Ancak, 17 Sayılı Karar Maliye Bakanlığı'na büyük yetkiler tanımıştır. Bakanlık da bu yetkilerini özellikle 1967-1968'den sonra en geniş şekliyle kullanmıştır. 17 Sayılı Karar, ihracat, ithalat, görünmeyen işlemler, sermaye hareketleri ile münferit ve müteferrik hükümler başlıklarını taşıyan beş kısma ayrılmıştır. Bu karar döneminde kambiyo kontrolleri ve sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar yoğun olmuştur. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Petrol Kanunu ile yabancı sermayenin himayesi konusunda akdedilmiş uluslar arası anlaşma hükümleri haricinde yurt dışına kar, temettü, tasfiye-bedeli ve

benzeri şekilde döviz transferine izin verilmeyeceği anılan Karar'da hükme bağlanmıştır. Ayrıca bu dönemde henüz Türk Lirası konvertibilite edilmemiştir. Diğer taraftan, 17 Sayılı Karar'da, yurt dışında yerleşik kişilerin bankalarda döviz hesabı açtırabilecekleri hükme bağlanmıştır.

3.2.2. Cari İşlemler: Karşılıksız Transferler – İşçi Gelirleri

Karşılıksız Transferler tarihsel süreç içinde gerek nitelik gerekse nicelik olarak değişiklikler arz etmiştir. Sermaye hareketlerinin hemen hemen olmadığı ve transfer edilen dövizin yurt dışına tekrar dönmesine izin verilmediği bir ekonomik ortamda Türk işçilerinin neden Türkiye'ye para transferinde bulduklarını analiz etmek için Tablo 3.4'ün incelenmesi gerekmektedir.

TABLO 3.4 YILLAR İTİBARIYLA KARŞILIKSIZ TRANSFERLER (MİLYON \$)

Yıllar	İşçi Gelirleri	Yıllar	İşçi Gelirleri	Yıllar	İşçi Gelirleri
1964	8.1	1977	930.0	1990	3.246.0
1965	69.8	1978	983.0	1991	2.819.0
1966	115.3	1979	1694.0	1992	3.008.0
1967	93.0	1980	2.071.0	1993	2.919.0
1968	107.3	1981	2.490.0	1994	2.627.0
1969	140.6	1982	2.140.0	1995	3.327.0
1970	273.0	1983	1.513.0	1996	3.542.0
1971	471.4	1984	1.807.0	1997	4.197.0
1972	740.0	1985	1.714.0	1998	5.356.0
1973	1183.0	1986	1.634.0	1999	4.529.0
1974	1425.0	1987	1.021.0	2000	4.560.0
1975	1312.0	1988	1.776.0	2001	2.786.0
1976	982.0	1989	3.040.0		

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Özet Sunum, 2002

Türkiye'ye döviz akışı 1964 yılında 8 milyon Dolar ile başlamıştır. İşçi dövizleri 1964 yılından itibaren sürekli artış kaydetmiş, zaman zaman azalmalar kaydetmiştir. İlk gidenlerin azlığı ve temel yerleşme masrafları nedeniyle ilk yıllarda Türkiye'ye giren işçi dövizleri miktarı az olmuştur. 1964

yılından başlamak üzere Türk işçileri tasarruflarının neredeyse tamamına yakını Türkiye'ye transfer etmişlerdir. Bunun en büyük nedeni ise Türk işçilerinin başlangıçta Türkiye'ye kesin olarak dönmeyi düşünmeleridir. Amaç sadece kısa süre içerisinde yeterli bir sermaye birikimini elde etmektir. Almanya'ya giden Türk işçileri yoksul kesimden çıkmıştır. Çoğunun Türkiye'de sermaye birikimi yoktu. Bu dönemde para transferlerinin önemli nedenlerinden birisi de Türkiye'de ev, arsa, tarla ve zirai araçlar almaktır. Türkiye'deki yaşam standardının yükseltilmesine yönelik döviz transferleri toplam havaleler içinde önemli bir yer tutmaktadır. Başlangıçta Türk işçileri Almanya'yı bir yaşam merkezi olarak kabul etmemişlerdir. Onlar için esas olan Almanya'da yaşamak değil, para kazanmak ve Türkiye'de geleceğini garanti altına almaktır. Bu durum ikinci ve üçüncü neslin yetişmesine kadar devam etmiştir. Ancak ikinci ve üçüncü kuşakla birlikte Almanya bir yaşam merkezi olarak kabul edilmiştir.

Başlangıç yıllarında birinci kuşağın tüketim ve tasarruf eğilimlerinin değişmemesi de Türkiye'ye gönderilen paralar için diğer bir nedendir. Birinci kuşak Türkler Alman toplumuna entegre olmayı kabul etmemişlerdir. Kendilerinin oluşturdukları bölgelerde yine kendi vatandaşları ile iç içe yaşamayı belirli bir süre sürdürmüşlerdir. Bu nedenle tasarruf ve tüketim alışkanlıkları değişmemiştir. Bu süre içerisinde tasarruf edilen paralar genellikle Türkiye'ye havale edilmiştir.

1967-1968 yıllarında işçi dövizleri Türk işçilerinin işten çıkarılmalarından ve yurt dışı işgücü talebinin azalmasından dolayı önemli ölçüde düşmüştür. Bu yıllarda yurt içine giren dövizler ise, Türkiye'ye dönenlerin getirdikleri ve gönderdikleri tasarruflardan elde edilmiştir. 1967 yılında işsiz kalan 17844 kişi Türkiye'ye kesin dönüş yapmıştır. İşçi dövizlerinin azalmasının önemli nedenlerinden biri yabancı işgücü istihdamının kısıtlanmasıdır.

Para transferlerinin diğer önemli bir nedeni de ailelerin Türkiye'de bulunmasıdır. 1964 – 1976 döneminde Türkiye'de uygulanmakta olan faiz oranlarının ve diğer yatırım araçlarının getirileri yapılan para transferlerine etkide bulunmadığı tahmin edilmektedir. Söz konusu dönemde yapılan para

transferlerinin amacı Türkiye’de bulunan ailelerin geçimlerini sağlamaya yönelik olmuştur. Aile ve yakınların harcamaları için gönderilen havaleler aile birleştirme dönemine kadar devam etmiştir.

1975 Kasımı’nda Avrupa’yı saran işsizlik dalgası Türkiye’ye giren işçi gelirleri miktarında 1975 – 1979 döneminde azalmalara yol açmıştır.

1975-1980 döneminde Karşılıksız Transferlerin azalmasında diğer bir etken ise, 1976 yılında TCMB nezdinde KMDTH sisteminin kurulmasıdır. Söz konusu sistemde açılan hesaplar nedeniyle Karşılıksız Transferlerde azalma kaydedilmiştir.

1964-1980 döneminde işçi tasarruflarının Türkiye’ye girişini artırmayı amaçlayan Bedelsiz İthalat Rejimi ile mesleki alet ve makine ithali, döviz karşılığı Türk lirası tasarruf mevduat hesabı, dövize çevrilebilir TL. mevduat hesabı, döviz tevdiat karşılığı kredi hesabı, Türkiye Halk Bankası tarafından döviz bozdurularak açılan küçük esnaf kredileri, Türkiye Emlak Kredi Bankası’nca verilen döviz karşılığı konut kredileri, T.C. Ziraat Bankası’nca verilen zirai krediler, 2147 sayılı kanun gereğince sosyal sigortalar kurumuna ödenen emeklilik primleri gibi teşvikler uygulamaya konulmuştur.

Bu amaçla uygulanan en etkili teşvik araçlarını katlı döviz kuru ve TCMB bünyesinde oluşturulan Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları oluşturmuştur. 1977–1978 döneminde işçi dövizlerinin karaborsaya akmasını önlemek amacıyla havaleler için daha yüksek kur uygulanmıştır. 1975 -1978 arasındaki dönemde uygulanan katlı döviz kuru sistemi sonraki yıllarda işçi dövizini girişini arttırmadığından, Türkiye bu sistemin uygulanmasını terk etmiştir. Daha sonraki yıllarda ise işçi gelirlerine ayrıcalıklı kur uygulanmamıştır.

1980-1982 döneminde Karşılıksız Transferlerde artış kaydedilmiştir. Bu dönemde Türkiye’de faaliyet gösteren Ticari Bankalar Almanya’da şube ve temsilcilikler açmaya başlamışlardır. Bu bankaların faaliyete başlamasıyla birlikte Türkiye’ye daha kolay para havale edilmiştir. Bu bankaların Almanya’da mevduat toplamaya başlaması nedeniyle yurt dışında yerleşiklerin Türkiye’deki bankalardaki döviz tevdiat hesapları da yıllar itibarıyla artış göstermiştir. Söz konusu hesaplardaki döviz miktarı 1984

yılında 500 milyon dolar iken, bu rakam 1990 yılında 1.804 milyon dolara, 1995 yılında 2.258, 1998 yılında 3.223, 1999 yılında 3.450 milyon dolara yükselmiş olup, 2000 yılında 2.414 ve 2001 yılında 2.219 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bu dönemde Karşılıksız Transferlerde artışın diğer bir nedeni ise çeşitli teşvik uygulamalarıdır; halen devam etmekte olan döviz karşılığı kısa dönem askerlik uygulaması, işçi dövizinin efektif karşılığının nakde çevrilmesinde uygulanan % 3 oranındaki kesintinin kaldırılması, Türkiye'ye gelen işçilerin deklarasyon zorunluluğu olmaksızın ülkeye döviz getirmelerine izin verilmesi.

Yukarıda sayılan uygulamalardan çoğu, işçilerin yurt dışındaki tasarruflarının önemli bir kısmının Türk finansman kuruluşlarına akışını sağlayamamıştır. Bunun bir çok nedeni bulunmaktadır; alınan tedbirlerin işçiler tarafından bilinmemesi, fonların tahsilini sağlayan etkin bir mekanizmanın olmaması, Türkiye ile Almanya arasındaki mesafe (bu husus Türkiye'ye sık gelmeyen işçiler için önemlidir), yüksek likidite tercihi vb.

Mali tedbirler (aşırı değerlenmiş döviz kurları veya dövize çevrilebilir mevduat hesabı) uygulamada başarılı olamadığından, işçilere tanınan ana teşvikler işçilerin mal havalelerine ayrıcalık sağlanması ve işçilerin serbestçe döviz bulundurmalarına izin verilmesi olarak kalmıştır. 1990'lardan sonra yurt dışı banka temsilcilerinin gönderdiği havalelere Alman makamları tarafından izin verilmemesi ise tasarruflarının bir kısmının yurt dışındaki bankalarda kalmasını sağlamıştır.

1983-1988 döneminde Karşılıksız Transfer gelirlerinde azalışın en büyük nedeni ise, Türkiye'deki ailelerin Almanya'ya getirilmesidir. 1983 yılından itibaren ailelerin Almanya'ya gitmesi nedeniyle geçim için gönderilen havaleler büyük ölçüde azalmıştır. Bu dönemden sonra kazanılan paralar Almanya'da tüketilmeye başlanmıştır. Almanya'da kalıcılığın kesinleşmesi ve Türkiye ile olan sosyo-ekonomik ilişkilerin azalması, Türkiye'de yapılan yatırımların başarısızlığı gibi nedenlerle Türkiye'ye yapılan para transferlerinin azalmasına yol açmıştır.

1990'lı yılların başlarından itibaren Türkiye'ye giren işçi gelirleri artmıştır. Bunun en büyük nedeni ise ikinci neslin daha kalifiye işlerde çalışmasından dolayı elde edilen gelirin daha fazla olmasıdır. Ayrıca, son yıllarda daha çok artmaya başlayan girişimcilik nedeniyle de elde edilen kazanç daha fazla olmuştur.

1980'li yıllardan itibaren gerçekleştirilmeye başlanan alternatif yatırım çeşitliliği işçi transferlerini artırmıştır. Yatırım araçlarında meydana gelen çeşitlilik, yurt dışındaki işçilerin tasarruflarını değerlendirmede Türkiye'yi cazip hale getirmiştir. Örneğin işçi dövizlerinin 1990'lı yıllarda 3 milyar dolar sınırını aşmasında, TCMB'nin altın piyasasını faaliyete geçirmesi ve altın satışlarını başlatmasının büyük payı vardır.

1989 yılından itibaren yılda ortalama 3 milyar ABD doları olan Karşılıksız Transfer gelirleri 1994 kriziyle birlikte 2.6 milyar ABD dolarına düşmüştür.

1995 yılından itibaren reel faizlerin yükselmesiyle Karşılıksız Transfer gelirlerinde artışlar kaydedilmiştir. 1996 yılında T.C. Ziraat Bankasında 50.000 DEM. karşılığı açılan hesaplar için gümrüksüz oto ithali uygulaması yapılmıştır. İşçi gelirleri 1998 yılında yaklaşık 5.4 milyar ABD doları ile süreç içerisindeki en yüksek rakama ulaşmıştır.

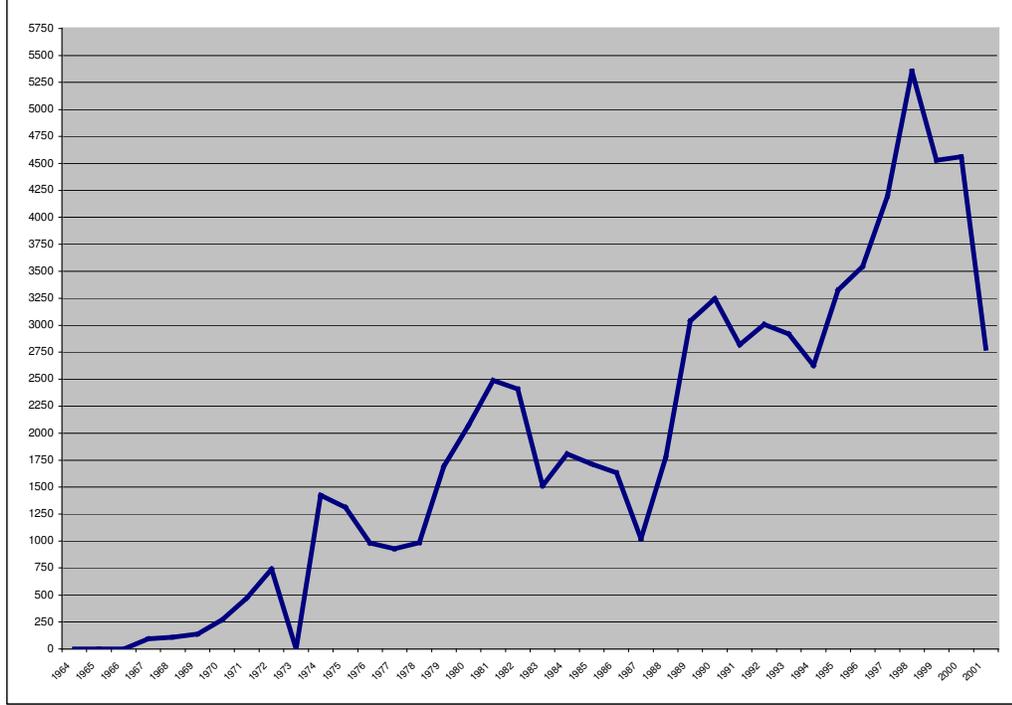
1999 ve 2000 yıllarında 4,5 milyar ABD doları olan işçi gelirleri 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle büyük bir düşüş göstererek 2.8 milyar ABD dolarına düşmüştür.

1980'li yıllardan itibaren işçi gelirlerinde ciddi dalgalanmalar kaydedilmektedir. Türkiye'deki aile ve akrabaların geçimi için gönderilen harcama amaçlı paraların bu denli oynak olması tahmin edilmemektedir. Çünkü yurt dışındaki Türkler birikimlerinin bir kısmını Türkiye'ye tasarruf amacıyla göndermektedir. Mali piyasaların yurt dışındaki Türklerin birikimlerini değerlendirmeye uygun olduğu dönemlerde havale edilen paralar artmakta, kriz dönemlerinde ise azalmaktadır.

Yukarıda verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere işçi gelirleri nitelik itibarıyla yurt dışındaki Türklerin Türkiye'deki akrabalarını geçindiren

bir kaynak olmaktan çıkıp, yurt dışındaki Türk tasarruf sahiplerinin Türkiye'deki getirilerinden yararlanan bir sermaye akımı niteliğini kazanmıştır.

Göçmen işçilerin havalelerinin Türkiye'ye gelmesi, bir dizi sosyo-ekonomik faktör ile, işgücü ihraç eden Türkiye'nin gelen dövizlerin maksimize edilmesi amacıyla uyguladığı hükümet politikalarına da bağlıdır.

Grafik 3.3 Yıllar İtibariyle Karşılıksız Transferler- İşçi Gelirleri

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Özet Sunum

Grafik 3.3'den de görüleceği üzere işçi gelirleri sürekli artma veya azalma eğiliminde bulunmamıştır. Dönemsel olarak artışlar ve azalışlar kaydedilmiştir. İşçi gelirleri, 1973-1974, 1979-1982, 1989-1990, 1995-1998 dönemlerinde artmış, 1975-1977, 1979-1981, 1986-1987, 1993-1994 dönemlerinde ve 1999 ile özellikle 2001 yılında oldukça azalmıştır.

3.2.3. Cari İşçi Gelirlerinin Türk Ekonomisine Etkileri

İşçi dövizlerinin işgücü ihraç eden ülkelerin kalkınması ve büyümesi üzerindeki etkileri oldukça önemli bir faktördür. Gelişmekte olan ülkeler açısından önemli konulardan biri de, bir ülkenin ekonomik olarak büyümesini sağlayabilmek için yeterli miktarda dövize sahip olmasıdır. Yeteri kadar dövizi

olan bir ülkenin dışa bağımlılığı azalmakta ve ekonomik kararlarını daha rahat almaktadır. Ekonomik krizlere daha çabuk ve etkin müdahale olanağı artmaktadır. İşçi gelirleri ödemeler dengesi, tüketim, üretim, sanayi, tasarruflar, yatırımlar ve tarım üzerindeki etkileri oldukça fazladır ve bu etkinliğin derecesi dönemsel olarak artmakta veya azalmaktadır.

İşçi gelirleri, yurt dışına ekonomik nedenlerle giden Türklerin ellerine geçen gelirin bir kısmını tüketmeyip, yaptıkları tasarrufları Türkiye'ye göndermeleri sonucu doğan yabancı paralardır. İşçi gelirleri Türkiye için göçün başlangıcından bu yana önemli bir kaynak olmuştur. Türk işgücünün yurt dışında istihdam edilmesinin ekonomik sonuçlarına başlangıçta Türkiye açısından bakılmıştır. Dikkate alınan başlıca etki alanları şunlardır; 1- Yurtdışına çok sayıda işçi gönderilmesinin ülke içindeki işsizliği azaltması, 2- Gelir seviyesi düşük yakınlarla gönderilen paralarla destek sağlanması ve bunun sonucu olarak sosyal baskıları azaltması, 3-Türk işçilerin gönderdikleri dövizlerin ülkenin ihtiyaç duyulan dövizini sağlaması.

Ödemeler dengesi Türkiye'nin dış dünya ile ticari ve ticari olmayan ilişkileri sonucunda, dövizle yapılan tüm gelir ve gider kalemlerinin bir bilançosu niteliğini taşımaktadır. Türkiye'de kamu açıkları ve net dış ticaretin büyüklüğü cari açıkların ana nedenleridir. 1975-1995 döneminde iç tasarrufların kamu açıklarına oranı ortalama % 50.8 olup, özel yatırımların özel tasarruflara oranı ise yine 1975-1995 yılları arasında % 70.6'dır (DİE, 2001). Bu durum Türkiye'ye sermaye girişini artırıcı etki yapmıştır. 1980'li yıllardan itibaren dış kredilerin fazla kullanılması cari dengeyi olumsuz etkilemiştir. Bu da kamu açıklarını etkileyen önemli bir faktör olmuştur. İkinci açık nedeni ise ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Bu oran 1975-1995 döneminde % 57.9 olarak gerçekleşmiştir.

Cari işlemler açığını giderici kalemler, açığın kapatılmasında çok önemli rol oynamaktadır. 1964 yılından itibaren artarak devam eden yurt dışında çalışanların gönderdikleri işçi gelirleri ve 1980 sonrası önemi giderek artan turizm gelirleri ve müteahhitlik hizmetleri giderici kalemlerin en başında gelmektedir. Yurt dışındaki Türk göçmenlerin yaptıkları transferler, Türkiye'nin en güvenilir ve en eski cari açık gidericilerindedir. İşçi

transferlerinde 1970 yılından itibaren bazı yıllarda azalışlar kaydedilse de hızlı bir artış göstermiştir. Bu artışla birlikte Türkiye'nin ödemeler dengesinde çok olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. 1972-1981 yılları arasında Karşılıksız transferlerin ihracata oranı yıllık ortalama olarak % 70,8'e ulaşmıştır. Bu oran 1974 ve 1975 yıllarında % 90'ı geçmiştir. Karşılıksız Transfer gelirlerinin ihracata oranı ilk kez 1982 yılında % 40'ın, 1988 yılında % 20'nin altına düşmüştür. 1995 yılında bu oran %15,3, 2000 yılında ise % 16'dır .

İşçi gelirleri ile Türkiye'nin uluslar arası likidite olanakları artmakta, ithalat hacmi, ithalat olanakları artmakta ve kapasite artışı ile dış ticaret canlanmaktadır. İşçi gelirleri bu yönleri ile Türk ekonomisine olumlu etkilerde bulunmaktadır. Ancak, piyasaya giren bu likit kıymetler, sonraki aşamalarda gelirlerin tüketilmeyip yatırımlara sokulması gerekirken, tüketim harcamaları yöntemiyle de piyasaya entegre edilmektedir. İşçi dövizlerinin verimli yatırımlara entegre edilmesi birinci derecede önemli ve gereklidir. Türkiye işçi gelirlerine büyük ölçüde ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkileri açısından yaklaşmıştır. Bu yaklaşım Türkiye'nin 1960'larda başlattığı beş yıllık kalkınma planlarında da görülmektedir (DPT,1992). Türkiye beş yıllık kalkınma planlarında işgücü fazlasını yurt dışına ihraç etmeyi ve işçi gelirlerinin ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkilerinden bahsederken ve işçilerin birikimlerini değerlendirmek gerektiği belirtilirken, bunun hem tasarruf sahiplerini hem de ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerini dikkate alan bir politika tespit edilerek yürütülmesi gerektiği öngörülmüştür (a.g.e.).

Son yıllarda işçi gelirlerinin ekonomiye bir bütün olarak katkısının hesaplanmasında, işçi gelirlerinin yurt dışından gelen diğer transferlerle yani dış yardımlar ve doğrudan yabancı yatırımlarla bir tutulması yönünde bir eğilim vardır. Her ne kadar bu transferlerin ödemeler dengesi üzerindeki etkisi esas itibariyle aynı olsa da, bunların sermaye harcamalarına ve ekonomik büyümeye katkıları aynı değildir. Dış yardımlar ve yabancı yatırımlar genel olarak spesifik yatırım projelerine tahsis edilmekte veya hükümetler tarafından yapılan direkt yatırımlar için kullanılmaktadır. Ancak, işçi havaleleri yatırım projelerine doğrudan katkıda bulunmayabilir; çünkü bu havalelerin bir kısmı tüketim harcamaları olarak da kullanılmaktadır. Bu fark

söz konusu dövizlerin kullanılması için belirlenen politika ve uygulamalara dikkat çekilmesi konusunda hükümetlere imkan vermektedir.

TABLO 3.5 İŞÇİ GELİRLERİNİN TÜRKİYE’NİN ÖDEMELER DENGESİNDEKİ YERİ (MİLYON \$)

YIL	İŞÇİ GELİRLERİ (1)	İHRACAT		İTHALAT		DİŞ TİCARET DENGESİ (6)	İŞÇİ GELİRLERİNİN DİŞ TİCARET DENGESİNE ORANI % (7)
		TUTAR (2)	İŞÇİ GELİRLERİNİN İHRACATA ORANI % (3)	TUTAR (4)	İŞÇİ GELİRLERİNİN İTHALATA ORANI % (5)		
1964	8.1	411	2	537	2	-126	6
1965	69.8	464	15	572	12	-108	65
1966	115.3	490	24	718	16	-228	50
1967	93.0	523	18	685	14	-162	58
1968	107.3	496	22	764	14	-268	40
1969	140.6	537	26	801	17	-264	53
1970	273.0	588	46	948	28	-360	76
1971	471.4	677	70	1171	40	-494	95
1972	740.0	885	84	1563	47	-678	96
1973	1183.0	1317	90	2086	57	-769	171
1974	1425.0	1532	93	3777	37	-2245	63
1975	1312.0	1401	94	4738	28	-3337	39
1976	982.0	1960	50	5129	19	-3169	31
1977	930.0	1753	53	5797	16	-4044	23
1978	983.0	2288	43	4599	21	-2311	43
1979	1694.0	2261	75	5069	33	-2808	60
1980	2071.0	2910	71	7909	27	-4999	41
1981	2490	4703	53	8933	27	-4230	58
1982	2140	5746	37	8843	24	-3097	69
1983	1513	5728	26	9235	16	-3507	43
1984	1807	7134	25	10757	16	-3623	49
1985	1714	7959	21	11344	15	-3385	50
1986	1634	7457	22	11105	14	-3648	44
1987	1021	10190	10	14158	7	-3968	25
1988	1776	11662	15	14335	12	-2673	66
1989	3040	11625	26	15792	19	-4167	72
1990	3246	12960	25	22302	14	-9342	34
1991	2819	13598	20	21038	13	-7440	37
1992	3008	14715	20	22872	13	-8157	36
1993	2919	15345	19	29428	10	-14083	20
1994	2627	18106	14	23230	11	-5124	50
1995	3327	21636	15	35709	9	-14073	23
1996	3542	23225	15	43626	8	-20401	17
1997	4197	26261	16	48559	8	-22298	18
1998	5356	26973	19	45922	11	-18949	28
1999	4529	26588	17	40692	11	-14104	32
2000	4560	27485	16	54150	8	-26665	17

Kaynak: DİE, 2001; DPT,1996; TCMB Özet Sunum, 2002

1969 yılında 141 milyon dolar olan işçi gelirleri miktarı, Ağustos 1970 devalüasyonundan sonra 1971 yılında 471 milyon dolara yükselmiş ve Türkiye'nin dış ticaret açığının kapatılmasında etkili olmuştur. 1973 yılında ise, işçi dövizlerinin ithalat ve dış ticaret dengesindeki oranı sırasıyla % 57 ve % 171 olmuştur. 1974 yılında işçi transferleri 1.312 milyon dolara düşmüştür. Bunun nedeni resmi kur ile piyasa kuru arasındaki farktan kaynaklanmıştır. Aynı yıl itibarıyla işçi gelirleri dış ticaret açığının yalnızca % 39'unu karşılamıştır. 1979 yılına kadar işçi gelirleri hem reel olarak, hem de mal ticaretinin bir yüzdesi olarak düşüş göstermiştir. 1979 yılında işçi gelirleri miktarında artış olmakla beraber, 1970-1973 dönemindeki kadar ödemeler dengesinde etkili olamamıştır. Daha sonraki yıllarda ise işçi gelirlerinin ihracat, ithalat ve ödemeler dengesi açığı üzerindeki etkisi giderek azalmıştır. 2000 yılında işçi dövizlerinin ihracata oranı %16, ithalata oranı % 8 ve ödemeler dengesine oranı ise % 17'dir.

Türkiye'nin dış ticareti şu üç noktada özetlenebilir;

- 1-Ihracat gelirleri sürekli fakat düşük oranda gelişme göstermektedir.
- 2-Ihracat gelirleri genel olarak ithalat giderlerini karşılayamamıştır.
- 3-İşçi gelirleri, ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında yardımcı olmakta, fakat ihracat gelirleriyle bile ithalatı dengeleyememektedir.

Tasarruflar, Türkiye'nin kalkınmasına etki eden en önemli faktörlerden birisidir. Türkiye büyümede sürekli olarak sermaye kıtlığı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle yeterli tasarruf birikimi yatırımlar için çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Tasarruflar, mali sektörün fonlarını yaratmakta, sosyal hareketliliği sağlamakta, sosyal güvenlik üzerindeki yükü azaltmakta, işsizlerin istihdamına olanak sağlamakta ve ücretlerin artmasına, yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olmakta, yatırımlar aracılığıyla teknolojik ilerlemeyi hızlandırmakta ve özelleştirmeyi finanse etmektedir.

Türkiye'ye gönderilen işçi gelirleri tasarruflar için önemli potansiyel bir kaynaktır. Çünkü, işçi gelirleri kişi başına düşen gelirin ve göçmen işçilerin ortalama refahının çok yüksek bir çarpanıdır. Örneğin,1974 yılında işçi başına düşen döviz miktarı en fazla noktaya ulaştığında, Türk işçisi ortalama olarak Türkiye'ye 1761 dolar göndermiştir. Türkiye'nin 1974 fiyatlarıyla kişi

başına düşen geliri 630 Dolardı (DİE, 2001). Bu durum Türkiye'deki tasarrufların artmasında büyük bir rol oynamıştır. Tasarrufların GSMH'ya oranı 1963'te % 11.7 den 1974'te % 20.3'e yükselmiştir (a.g.e.). Bu artış işçi gelirlerinin tasarruflara etkisini göstermektedir.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin tasarruflarının ve harcamalarının bir başka önemli faydası ise, ithalatın finansmanında kaynak olarak kullanılmasıdır, çünkü gönderilen havaleler döviz olarak girmekte, ancak göçmen işçilere imtiyazlı ithalat hakkı, yani döviz tahsisi yapılmaksızın bazı malların ithal hakkı tanındığı için, bazı gereksiz tüketim malları işçiler tarafından ithal edilebilmektedir. 1971 yılında DPT'nin bir araştırmasına göre, imtiyazlı ithalat 1963'te 5 milyon dolardan, 1971'de 27 milyon dolara yükselmiştir (DPT, 1992). Aynı yıllarda Türkiye'ye gönderilen işçi havalelerin hacmi ile karşılaştırıldığında imtiyazlı ithalatın ekonomiye büyük bir yük getirmediği görülmektedir. İşçi gelirleri, savunma harcamaları, memur ücretlerinin ödenmesi ve benzeri türdeki cari devlet harcamalarının finanse edilmesi yerine, ithalatın finansmanında kullanıldığından, sermaye birikimini artırmaktadır. İşçi gelirlerinin ithalatın karşılanmasında kullanılması, Türkiye'nin 1964-1971 arası dönemde ithalatının ortalama % 48'ini yatırım malları olarak yapması nedeniyle sermaye mevcudunun artmasını sağlamıştır (a.g.e.).

Dış göçün yoğun olduğu yıllarda, yatırımların GSYİH içindeki payı da artmıştır. Yatırımların GSYİH'daki payı 1964 yılında %13.3'tü. Bu oran sürekli artarak 1970 yılında yaklaşık % 21'e ulaşmış ve 70'li yıllarda % 18'in altına düşmemiştir (DİE, 2001). 1965 yılından önce hiç bir zaman %14.7'yi aşmayan yatırımların GSYİH'deki payı 1965 yılından sonra her yıl artış göstermiştir. Konut dışı inşaat ve makine gruplarındaki yatırımların GSYİH içindeki payı ise göç öncesi dönemde (1953 -1960) ortalamalarını aşmıştır.

Yatırımların GSYİH'ya oranındaki artışı etkileyen bir çok ek faktör bulunmakta olup, göç olgusunun yatırımlardaki bu pozitif sonuca katkısının belirlenmesi için bütün sektörlerin ayrıntılı bir analizi gerekmektedir.

Türkiye, yurt dışındaki işçilerin tasarruflarını tarım sektöründe yatırıma kanalize etmek amacıyla, Halk Bankası aracılığı ile özel krediler verilmesini sağlamış, gümrüksüz makine, traktör ve biçer-döver vb. motorlu araçların ithali gibi bazı kolaylıklar ve teşvikler uygulamıştır. Ayrıca, göçmen işçilere küçük sanayi işletmeleri açmaları için düşük faizli özel krediler verilmiştir. Abadan-Unat'ın araştırmaları, gerek akrabalarının işletmesini genişletmek, gerekse Türkiye'ye dönüş yaptığında yeni bir işyeri açmak suretiyle kendi işini kurmak ve işletmek isteyen insanların sayısının, sanayi işçisi olmanın bir sonucu olarak oldukça fazla olduğunu göstermektedir.

Türkiye, Türk göçmenlerin tasarruflarını sanayi yatırımlarına kanalize etmeye çalıştıysa da, bu tasarının uygulamada nasıl sonuçlandığı sorusunu kesin bir cevap bulamamaktadır. İthalat imtiyazları bir dereceye kadar konut kredisi ve küçük kooperatif programları gerçekçi bir gereksinimi karşılamış ve başka türlü sağlanamayacak ilave bir yatırım yaratılmasına katkıda bulunmuştur.

3.2.4. İşçi Sermaye Hareketleri

Bilindiği üzere Ödemeler Dengesinin cari işlemler kalemleri 1980 yılında yürürlüğe konulan 24 Ocak 1980 kararları ile libere edilmeye başlanmış ve 1984 yılı başlarında uygulamaya konulan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 28 sayılı Karar ile pekiştirilmiştir. 28 sayılı Karar ve onu takip eden 30 ve 32 sayılı Kararların yürürlüğe girmesinden önce sermaye akımları 17 sayılı Karar'da yapılan değişiklikler çerçevesinde düzenlenmiştir. Ödemeler dengesinin alt bölümünü oluşturan sermaye hareketlerinin gerçek anlamda liberalleştirilmesi 1989 yılında 32 sayılı Karar ile sağlanan Türk Lirasının konvertibl ilan edilmesinden sonra olmuştur.

KMDTH sisteminin uygulamaya konulduğu 1976 yılından önceki dönemde Türkiye'ye sermaye hareketi olarak giren işçi dövizleri aşağıdaki gibi özetlenebilir. Bu dönemde işçi sermaye hareketinin en önemli bölümünü 1967-1979 arasında uygulanan Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) hesaplarından oluşmuştur. Söz konusu akımlar 14 Eylül 1962 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 17 sayılı Karar'a ilişkin Seri 1,2 sayılı Tebliğ ile yurt içinde ve yurt dışında yerleşik

gerçek ve tüzel kişilere verilen yetki çerçevesinde, Türkiye'ye getirilmesi zorunlu olmayan dövizler üzerinden açılan hesaplardan oluşmuştur.

Dövizle Çevrilebilir Mevduat Hesaplarının uygulamaya konulmasındaki amaç, Türk işçilerinin Türkiye'ye döviz göndermelerini teşvik etmek; dış ticaret açığı nedeniyle ithalatın finansmanı için dış kaynak sağlamak, böylece kısa dönemli döviz sıkıntısını gidermek, döviz rezervlerini artırmak, yurt içi yurt dışı mali piyasaları birbirine bağlamak ve o yıllarda yeni gelişmeye başlayan Avrupa para piyasasına açılmak yolunda ilerlemeyi (TCMB, 1989, s. 4).

Ancak, uygulama beklendiği şekilde gelişmemiştir. Uygulanan faiz oranları ve sabit kurdan dövizle dönüştürmenin sağladığı yüksek getiri avantajları, işçilerin birikimlerinden ziyade, uluslar arası sermayeyi Türkiye'ye çekmiştir. İşçi sermayesinin daha uzun süre kalması, hatta hiç yurt dışına çıkmaması amaçlanırken, uluslar arası tasarrufçunun kısa vadeli getiri beklentisi, DÇM'leri amacından saptırmıştır. Bu dönemde, yani KMDTH sisteminin uygulamaya konulduğu 1976 yılından önce, DÇM olarak ne kadar işçi dövizinin Türkiye'ye geldiği hususunda elde ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. DÇM'ler tasfiye edildikten sonra arta kalan posadan işçilerin bu yolla fazla bir sermaye göndermedikleri anlaşılmıştır. Bu nedenle, sistemden daha ziyade yabancıların faydalandığını gören yönetim, DÇM'nin yasal çerçevesinde zaman içerisinde önemli değişiklikler yaparak kısıtlamalar getirmiştir.

1970'li yıllarda birinci petrol şoku ile birlikte karşılaşılan ekonomik sorunlar, döviz darboğazları ve DÇM'lerin kendisinden beklenen faydayı sağlayamaması, otoriteleri yeni yöntemler arayışına sevk etmiştir. Bu nedenle, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin tasarruflarının Türkiye'ye getirilip, ekonomiye kazandırılması için TCMB 1976 yılında KMDTH enstrümanını geliştirmiştir.

Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 17 sayılı Karar'da yapılan seri VII numaralı Tebliğ değişikliği ile yürürlüğe konulan KMDTH sistemi Dresdner Bank Sistemi olarak da bilinmektedir. Bu sistemde maksimum miktarda tasarrufu ülkeye çekebilmek için Alman bankalarından Dresdner

Bank AG. ile özel bir anlaşma yapılmış, Türk işçilerine, temlik ve ciro edilemeyen, kambiyo senedi mahiyetinde olmayan ancak, Dresdner Bank AG'den para çekme olanağı veren Kredi Mektupları düzenlenmiştir.

1994 yılında ortaya çıkan mali krizde karşılaşılan döviz darboğazını aşmak üzere, KMDTH'ne benzeyen, fakat daha yüksek faiz oranı gibi bazı yönleri ile ondan farklı olan Süper Döviz Hesabı (SDH) sistemi de uygulamaya konmuştur.

Yukarıda da anlatıldığı üzere, KMDTH ve SDH sermaye akımlarıdır. Maliyet ve amaç itibarıyla karşılıksız cari transferlerden farklıdır. Cari Transferlerin oluşum nedeni ile işçilerin yatırım amaçlı para gönderme nedenleri günümüzde farklıdır. Burada işçinin amacı değişiktir. Günümüzde sosyal faktörlerden, aile bağlarından çok, ekonomik ve finansal faktörler ön plana çıkmaktadır. İnsanlar risk-getiri konseptine göre davranmaktadırlar. Dolayısıyla KMDTH ve SDH'nın yıllar itibarıyla artış ve azalış trendlerini incelerken risk-getiri faktörlerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Aşağıda, KMDTH ve SDH'nın zaman içindeki gelişimini incelerken insanlar hangi nedenlerle tasarruflarını başkalarının kullanımına sunarlar, Aldıkları risk karşılığında ne talep ederler, Alternatifleri var mıdır, gibi soruların yanıtı aranacaktır. Bu ve benzeri soruların yanıtı aranırken, sorulara açıklamalı "discriptive" yaklaşılacaktır.

Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları tasarruflarını Türkiye'ye gönderirken ne tür faktörleri dikkate alabilirler? Bu faktörler aşağıda sıralanmaya çalışılmıştır;

- 1- Ekonomik faktörler: büyüme oranları
- 2- Üstlenilen risk: konvertibilite, transfer riski ve ülke riski
- 3- Alternatif yatırım araçları,
  - a. Almanya'daki mevduat faiz oranları,
  - b. Türkiye'de ticari bankaların faiz oranları,
  - c. TCMB bünyesindeki KMDTH ve SDH faiz oranları,
  - d. Almanya'daki kamu bono ve tahvil piyasası getiri oranları,
  - e. Türkiye'de Hazine yurt içi borçlanma oranı,
  - f. Yurt dışı özel sektör bono-tahvil piyasası getiri oranları,

- g. T.C. Hazinesinin yurt dışı ihraçları, Eurobond getiri oranları
- h. Yurt içi-dışı gayrimenkul piyasası
- i. Kıymetli maden piyasaları: Altın ve getiri oranları
- j. Hisse senedi piyasası,
- k. Teşvikler: bedelsiz ithalat hakkı gibi.

KMDTH ve SDH'nın zaman içerisindeki gelişimini yukarıdaki faktörler açısından incelediğimizde şu aşağıdaki olgular tespit edilmiştir.

Tablo 3.6 ve Grafik 3.4'de 1976 yılından 2002 yılına kadar KMDTH ve SDH toplamının yıl sonu bakiyeleri verilmiştir.

**TABLO 3.6 KMDTH VE SDH'LARININ YILLAR İTİBARIYLA
BAKİYELERİ (MİLYON EURO – USD)**

YILLAR	EURO	USD	YILLAR	EURO	USD
1976	65,1	52,9	1990	5.795,1	7.541,1
1977	223,9	195,6	1991	5.002,3	6.438,8
1978	354,0	384,0	1992	5.253,7	6.368,4
1979	311,4	351,8	1993	6.176,7	6.975,0
1980	369,4	365,5	1994	7.321,4	9.225,2
1981	548,3	473,0	1995	8.467,6	11.558,6
1982	987,5	817,4	1996	9.508,5	11.948,8
1983	1.759,7	1.250,7	1997	10.411,0	11.360,9
1984	2.849,3	1.778,2	1998	10.932,6	12.809,2
1985	3.370,4	2.677,6	1999	10.734,4	10.822,4
1986	3.948,3	3.999,5	2000	11.418,6	10.514,2
1987	4.820,6	5.913,0	2001	12.268,0	10.806,9
1988	5.626,1	6.208,4	2002	13.526,2	14.097,0
1989	6.077,6	7.017,4			

Kaynak: TCMB-İDGM, 2002

KMDTH uygulamasının başladığı 1976 yılından 1978 yılına kadar hesaplara giren para miktarı artmıştır. Bunda en büyük etken söz konusu hesaplara uygulanan yüksek faiz oranlarıdır (1 yıl vadeli hesaplar için % 9, 2 yıl vadeli hesaplar için % 11). Çünkü bu dönemde uluslararası piyasalarda uygulanan faiz oranları düşme eğilimine girmiştir.

1978-1982 döneminde faizler dünya piyasalarında artış eğilimine girmiştir. TCMB'de bu eğilime uyarak, faiz oranlarını 1981 yılında artırmıştır

(% 14). Faiz oranlarının artmasıyla hesaplara giren net döviz girişlerinde artışlar olmuştur .

1983 yılından itibaren hesap bakiyelerinde çok önemli artışlar kaydedilmiştir. Faizler dünya piyasalarında 1982- 1987 döneminde düşüş eğilimine girmişken TCMB faiz ayarlamasını 1985 yılı başında üç yıllık bir aradan sonra yapmıştır (%11). Ayrıca, 1983 yılında Berlin, Münih, Stuttgart, Hamburg, Düsseldorf ve Hannover'de TCMB irtibat büroları açılmıştır.

1983 ve 1984 yıllarında Almanya'da " Geri Dönüşü Teşvik Yasası"nın yürürlüğe girmesiyle kesin dönüş yapan işçilere Alman Sosyal Sigorta Kurumu tarafından toplu ödeme yapılmıştır. Bu ödemeler ve Almanya'da düşen faiz oranlarına rağmen KMDTH faiz oranlarının 1981 yılında % 14'e çıkarılması etkisiyle hesap bakiyelerinin artmasına etkide bulunmuştur.

1988 yılından itibaren dünya piyasalarında faizlerin artmaya başladığı bir dönemde ise TCMB faiz oranlarını düşürmüştür (%9). Ancak hesap bakiyelerinde artış kaydedilmiştir.

Faizler, 1989-1992 döneminde uluslar arası piyasalarda tekrar artma eğilimine girdiği halde TCMB, iki yıl sonra 1991 yılı ortasında sadece DEM faizini artırarak bu gelişmeye ayak uydurmuştur.

KMDTH'larının 1989 yılından itibaren düşme eğilimine girmesine,

- 15.05.1989 tarihinden itibaren hesaplara getirilen kısıtlamalar (beş döviz cinsi dışında kalan dövizlerin vade sonunda tasfiye edilmesi) ile faiz oranlarının düşürülmesi,
- 17.08.1990 tarihinde yapılan bir değişiklikle yurt dışında daimi veya geçici olarak kamu kuruluşlarınca görevlendirilmiş bulunanların, kamu ve özel sektör kuruluşlarınca yurt dışında kurulmuş büro ve temsilciliklerde çalışanların ve yurda kesin dönüş yapmış olanların bundan böyle bu hesaplardan yararlanamayacakları gibi vade bitiminde de hesapları kapatma zorunda olmaları,
- Önemli ölçüde Ağustos 1990'da başlayan Körfez krizinin getirdiği belirsizlik ortamının KMDTH'larını olumsuz yönde etkilemesi, yaratılan panik, pek çok hesap sahibinin vadelerine bakılmaksızın tasarruflarını

çekmeye yöneltmesi, bunun sonucu olarak da Ocak 1991'de sistemden bugüne kadar görülmeyen boyutta çıkışların gerçekleşmesi neden olmuştur.

Dünya piyasalarında faizler 1992'den itibaren düşmeye başlamıştır. TCMB ise 1993 yılında sadece ABD Dolar cinsi hesabın faizini artırmıştır (% 7).

1993 yılında Körfez Krizinin olumsuz etkisinin ortadan kalkması, 1994 yılında üç yıl vadeli Süper Döviz Hesapları sisteminin ihdas edilmesi ve bu hesaplara oldukça yüksek faiz uygulanmaya başlanmasıyla yüksek meblağlı tasarrufların uzun vadeli olarak çekilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca 1994 yılında hesap açma limiti 5.000 DEM'den 2.000 DEM'e düşürülmüştür. Bütün bu gelişmeler sonucu hesaplara 1996 yılına kadar yüksek miktarda fon girişi gerçekleşmiştir.

Ancak, 1994 yılında asgari 50.000 DEM. yatırılarak 3 yıl vadeli hesapların 1997 tarihinden itibaren vadelerinin dolmaya başlaması ile hesaplardan büyük miktarlarda çekilişler başlamıştır. Ayrıca, SDH'na uygulanan yüksek faiz ile birlikte 1996 yılından itibaren 4.000.001'den küçük numaralı Kredi Mektuplarının Dresdner Bank AG tarafından ödenmemesi DEM Kredi Mektuplarının cazibesini azalttığından 1997 yılında net döviz girişleri 182 milyon DEM'e kadar düşmüştür.

1998 yılı başından itibaren global krizin etkisiyle Türkiye'de yükselen faizler açık pozisyon uygulayan bankaların döviz tevdiat hesabı faizlerini yükseltmesine imkan sağlamıştır. Diğer taraftan, Türk bankacılık sisteminin gelişmesi, yurt dışında yeni bankaların kurulması, merkezi Türkiye'de bulunan bankaların yurtdışında temsilciliklerini çoğaltmaları, paranın miktarına göre faiz oranları, vade çeşitliliği gibi esnek kural uygulamaları bu bankaların yurt dışında yaşayanların tasarruflarına ortak olmalarını ve piyasadan aldıkları payın giderek büyümesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca, "Holding" adı altında faaliyet gösteren 30 civarındaki firma özellikle Almanya'da yüksek oranlı kar payı ile para toplamaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucu 1998 ve 1999 yıllarında hesaplara net döviz girişleri negatife dönüşmüştür. Sektördeki diğer parasal göstergelere bakıldığında

1997 yılı sonu toplam döviz tevdiat hesabı 26.832, 1998 yılı sonunda 31.455 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

Bankaların faiz oranlarının düşmesine paralel olarak net döviz girişlerindeki eksi bakiye, Almanya'da bu hesaplardan elde edilen gelirlerin vergilendirilmesine yönelik soruşturmaların devam etmesine ve ekonomik krizlere rağmen 2000 ve 2001 yılında giderek azalmış ve 2002 yılında 576,6 milyon EUR. net döviz girişi gerçekleşmiştir.

Tablo 3.6'nın incelenmesinden ve yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde, KMDTH ve SDH miktarları Türkiye'de yaşanan ekonomik gelişmelere karşı duyarlı olup, ancak bu duyarlılığın hesaplara etkisi sınırlıdır. Bunun en önemli nedeni ise, hesaplara uygulanan faiz oranlarının piyasa koşullarında belirlenen faizler olmayıp, daha çok "idari faiz" niteliğinde olmasıdır. Uluslararası piyasalarda uygulanan faizler ve Türkiye'nin ekonomik konjonktürü dikkate alınmakla birlikte, hesaplardan elde edilebilecek net getiriyi belirleyen iki önemli unsurdan faiz oranı TCMB tarafından kendi politikası doğrultusunda belirlenmektedir. Diğer önemli unsur olan stopaj oranı ise Maliye Bakanlığı tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle, hesapların net getirisinin ağırlıklı olarak ekonomik gelişmelerden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Ayrıca, KMDTH'larındaki müşteri sayısı azalırken, 1994 yılından itibaren yüksek faiz getirisi olan SDH'larının tercih edilmesi de bu hesaplara giren döviz miktarına faiz oranlarının etkide bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, KMDTH VE SDH kanalıyla Türkiye'ye net döviz girişlerinin Türkiye'deki (genel seçimler veya siyasi belirsizlikler gibi) politik gelişmelerden etkilenmediği, ekonomik gelişmelerle ilişkisinin ise (dış borçlanma imkanlarındaki ve uygulanan "idari faiz" oranlarındaki değişime bağlı) sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir.

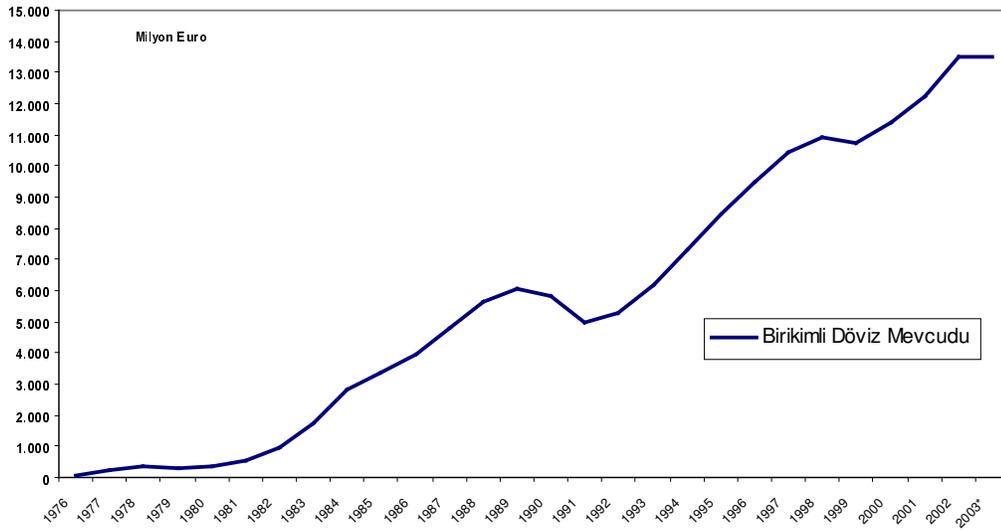
TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü tarafından yapılan ampirik çalışmada da, KMDTH miktarını belirleyen en önemli değişkenin hesaplara TCMB tarafından uygulanan faiz oranı olduğu, SDH miktarını belirleyen en önemli faktör ise TCMB faizi ile Türkiye'deki diğer bankalar tarafından

uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranı arasındaki fark olarak saptanmıştır (TCMB. Araştırma Genel Müdürlüğü, 2002, s.12).

TCMB'nin bu hesaplara ilgili uygulamaları da (hesap açma limitinin artırılması, tahakkuk eden faizler için Kredi Mektubu düzenlenmemesi gibi) bu hesaplardaki net döviz girişini etkilemektedir.

Ayrıca, Almanya'daki Türklerin sosyo-ekonomik yapılarının değişmesi de bu hesaplara giren net döviz miktarını etkilemektedir.

KMDTH ve SDH'ları kanalıyla Türkiye'ye net döviz girişlerinin tek bir belirleyicisinin olduğunu belirtmek mümkün değildir. Net döviz girişlerini hesaplara uygulanan faiz oranları, Türkiye'deki ekonomik gelişmeler, TCMB'nin bu hesaplarla ilgili uygulamaları, TCMB'ye olan güven duygusu ve Almanya'daki Türklerin sosyo-ekonomik yapılarındaki değişim etkilemektedir.

Grafik 3.4 Yıllar İtibariyle KMDTH ve SDH Birikimli Döviz Mevcudu

* Ocak 2003 itibariyle

Kaynak: TCMB-İDGM,2003

KMDTH ve SDH bakiyeleri başlangıçtan 2003 yılına kadar artış eğilimi göstermiştir. Bu eğilim sadece 1990 ve 1991 yılında negatif yönlü olmuştur. 1992 yılından itibaren pozitif eğilime geçerek günümüze kadar artma eğilimini sürdürmüştür.

3.2.4.1. İşçi Sermaye Hareketlerini Etkileyen Faktörler

İşçi sermaye hareketlerinde öncelikle gerek Almanya'daki gerekse Türkiye'deki enstrümanların getiri oranları ve risk-güven faktörü etkili olmaktadır. Ayrıca her iki ülkenin sermayenin kendi ülkelerinde kalmasına yönelik teşvikleri de işçi sermaye hareketlerinde belirleyici konumdadır.

Almanya'daki Türklerin sosyo-ekonomik yapılarındaki değişim de sermaye hareketlerinin ülke seçiminde etkili olmaktadır.

3.2.4.1.1. İşçi Sermaye Hareketlerini Etkileyen Türkiye'deki Faktörler

İşçi sermaye hareketlerini etkileyen olumsuz etkenler incelendiğinde, bunların çoğunun gerek yurt dışında çalışan işçilerin temel sorunlarının çözümlenmemiş olmasından ve gerekse işçi tasarruflarının Türkiye'ye çekilerek ülke kalkınmasında istihdam ve üretim yaratacak alanlarda kullanılması için 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları'na kadar gerçekçi bir kur politikasının ve organizasyonun olmamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

24 Ocak 1980 tarihli Ekonomik İstikrar Kararları'na kadar, gerçekçi bir döviz ve kambiyo kuru uygulanmamış olması nedeniyle ülke dışında ve içinde çok farklı döviz borsaları oluşmuş ve borsalarda işçi dövizleri zaman zaman resmi fiyatların iki katına kadar alıcı bulmuştur. Uzun yıllar süren bu tür uygulamalar içinde bocalayan Türk işçileri Türkiye'ye resmi kanallardan döviz havalesinde bulunmaktan zaman zaman çekinmişlerdir.

Türk işçilerinin uzun yıllar herhangi bir kanuni denetim olmaksızın, pek çok kişi ve şirket tarafından şirket kurma sözüyle dolandırılmış olmaları işçi sermaye hareketlerini çok olumsuz etkilemiştir. Türk işçileri bu şahıslar ve şirketler nedeniyle büyük maddi kayıplara uğramıştır. Halen Türkiye'de faaliyet gösteren büyük holdinglerden bazıları yüksek kar vaadiyle Türk işçilerinden para toplamaktadırlar.

Ekonomide istikrarsızlık ve krizler yurt dışındaki işçilerde Türkiye'ye yönelik bir güvensizlik ortamı yaratmaktadır. 2000 ve 2001 yılında yaşanan ekonomik krizler bu duruma gösterilebilecek en iyi örnektir. Piyasaların güven

vermemesi sonucu yurt dışındaki işçiler tasarruflarını Türkiye’de değerlendirenken tereddütler yaşamaktadırlar.

Türk işçilerinin tasarruflarını etkin bir şekilde değerlendirecek ve onları yönlendirecek bir kurumun halen bulunmaması da işçi sermaye hareketleri üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. İşçi tasarruflarının klasik yatırım alanları dışında alternatif yatırım alanlarına (repo, mevduat, eurobond, hazine bonosu, borsa vb.) yönlendirilmesi konusunda hemen hemen hiçbir çalışma yapılmamıştır. Türk işçileri Türkiye’deki alternatif yatırım alanları hakkında bilgi sahibi olamamaları nedeniyle klasik yatırım alanları dışında tasarruflarını değerlendirmemektedirler. Ayrıca bu klasik yatırım alanlarında bir doyum noktasına ulaşılması nedeniyle tasarruflar son yıllarda Almanya’da değerlendirilmeye başlanmıştır.

Özellikle KMDTH ve SDH’ları başta olmak üzere alternatif yatırım oranlarının getirileri işçi sermaye hareketlerini etkilemektedir. Bu yatırım araçlarına uygulanan faiz oranlarının uluslar arası piyasalarda uygulanan faiz oranlarından yüksek olması işçi tasarruflarının Türkiye yönlendirilmesi konusunda belirleyici konumdadır. Bu yatırım araçlarından KMDTH ve SDH’ları Türk işçileri tarafından çok büyük bir farkla diğer yatırım araçlarına tercih edilmektedir. TAM’ın yaptığı araştırmaya göre (TAM, 2000,s. 41), Almanya’daki Türkler, tasarruflarının % 28,2’sini TCMB bünyesindeki döviz tevdiat hesaplarında, % 4,3’ünü hisse senedi alımında, % 2,5’ini devlet tahvili alımında, % 1,1’ini yatırım fonlarında, % 0,7’sini ise repoda değerlendirmektedir. Bu durum Almanya’daki Türklerin KMDTH ve SDH’ları dışında diğer yatırım araçlarını tercih etmediğini göstermektedir. Diğer yatırım araçlarının getiri oranlarının KMDTH ve SDH’ları getirilerinden az olması tercih edilmeme en büyük faktördür.

Diğer taraftan, tablo 3.7’nin incelenmesinde de görüleceği üzere 2002 Kasım ayında ağırlıklı ortalama faiz oranı yükselirken ağırlıklı ortalama vade kısalmıştır. Bu dönemde müşterilerin bir bölümü daha düşük faizli 2 yıl vadeli Kredi mektuplu döviz Tevdiat Hesaplarını Ekim 2001’den itibaren açılmaya başlanan daha yüksek faizli 1 yıl vadeli Süper Döviz Hesaplarına dönüştürmüşlerdir.

2002 Nisan ayında daha önce yapılan faiz indirimlerinin etkisiyle % 7.05'e düşen ağırlıklı ortalama faiz oranı KMDTH'larından çıkışlar ve yeni girişlerin takip eden aylarda Süper Döviz Hesaplarına kayması nedeniyle yükselmiştir.

TABLO 3.7 2002 YILI TOPLAM MEVDUAT, AĞIRLIKLİ ORTALAMA VADE VE AĞIRLIKLİ ORTALAMA FAİZ ORANI

AYLAR	TOPLAM MEVDUAT (Milyon Euro)	AĞIRLIKLİ ORTALAMA VADE (AY)	AĞIRLIKLİ ORTALAMA FAİZ ORANI %
Şubat	12.628,0	15,2	7,90
Mart	12.745,9	15,1	7,96
Nisan	12,802,6	15,0	7,05
Mayıs	12.822,4	14,6	7,10
Haziran	12.828,6	14,3	7,14
Temmuz	13.042,7	14,5	7,24
Ağustos	13.327,0	15,2	7,38
Eylül	13.461,5	15,3	7,46
Ekim	13.506,7	15,0	7,51
Kasım	13.524.4	14,9	7,54

Kaynak: TCMB (İDGM), 2002, s. 8

Ağırlıklı ortalama vade yapısı Şubat 2002-Haziran 2002 dönemindeki düşüş trendinden sonra yükselmeye başlamıştır. Aralık 2002 Kasım 2005 arasındaki 3 yıllık dönemde vadeleri dolacak olan toplam mevduat portföyünün ağırlıklı ortalama vadesi Ağustos 2002'deki 15,2 aydan Eylül 2002'de 15.3 aya uzamış, 2002 Kasım ayında da düşüş göstererek 14,9 (Ana para ve faiz ödemeleri hesapların vadelerine kalan süreler ile ağırlandırılarak ağırlıklı ortalama vade hesaplanmıştır. Duration hesaplanmıştır.) aya gerilemiştir (TCMB-İDGM,2002, s. 8). Söz konusu vade değişiminde, KMDTH'larından çıkışların SDH'larına dönüşümlerindeki dağılımın etkili olduğu tahmin edilmektedir (a.g.e., s. 8).

TCMB, KMDTH ve SDH'larına uygulanan faiz oranlarını tespit ederken, döviz rezervleri, genel ekonomik durumu ve uluslararası

piyasalarda yabancı bankaların uyguladıkları faiz oranlarını dikkate almaktadır. TCMB, yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde dönemsel olarak bu hesaplara uyguladığı faiz oranlarını artırmış veya düşürmüştür. Son yıllarda uygulanan faiz oranları geçmiş yıllara göre daha düşüktür.

TABLO 3.8 TCMB, TÜRK BANKALARI VE ULUSLARARASI PİYASALARDAKİ 1 YIL VADELİ FAİZ ORANLARI (EURO CİNSİNDEN) (%)

Yıl-Ay	KMDTH	SDH	Türk Bankalarının Döviz Mevduatına Uyguladıkları Ağırlıklı Ortalama Faiz	Almanya'daki Türk Bankalarının Döviz Mevduatına Uyguladıkları Faiz Oranları	Alman Devlet Tahvili	Alman Bankaları Ortalama Mevduat Faizi	Libor
1999 Ocak	7		10,4	8,3	2,9	2,6	3,0
Nisan	7		10,8	8,4	2,4	2,5	2,7
Ağustos	7		12,2	12,4	2,9	2,7	3,3
Aralık	7		11,2	10,9	3,7	3,3	3,9
2000 Ocak	7		9,9	12,3	4,0	3,3	4,1
Nisan	7		8,1	12,1	4,4	3,8	4,6
Ağustos	7		8,1	12,1	5,1	4,6	5,3
Aralık	7		10,9	12,1	4,6	4,1	4,8
2001 Ocak	7		11,4	12,1	4,5	4,1	4,5
Nisan	7		10,9	12,1	4,8	4,0	4,7
Ağustos	7		7,5	6,7	4,0	3,4	4,0
Aralık	6	9	5,0	4,3	3,3	2,8	3,3
2002 Ocak	5	9	5,3	4,3	3,6	3,2	3,6
Nisan	4	8	5,3	4,1	3,7	3,1	3,8
Ağustos	4	8	5,2	4,2	3,3	2,9	3,4
Kasım	4	8	5,2	4,2	3,0	2,6	2,9

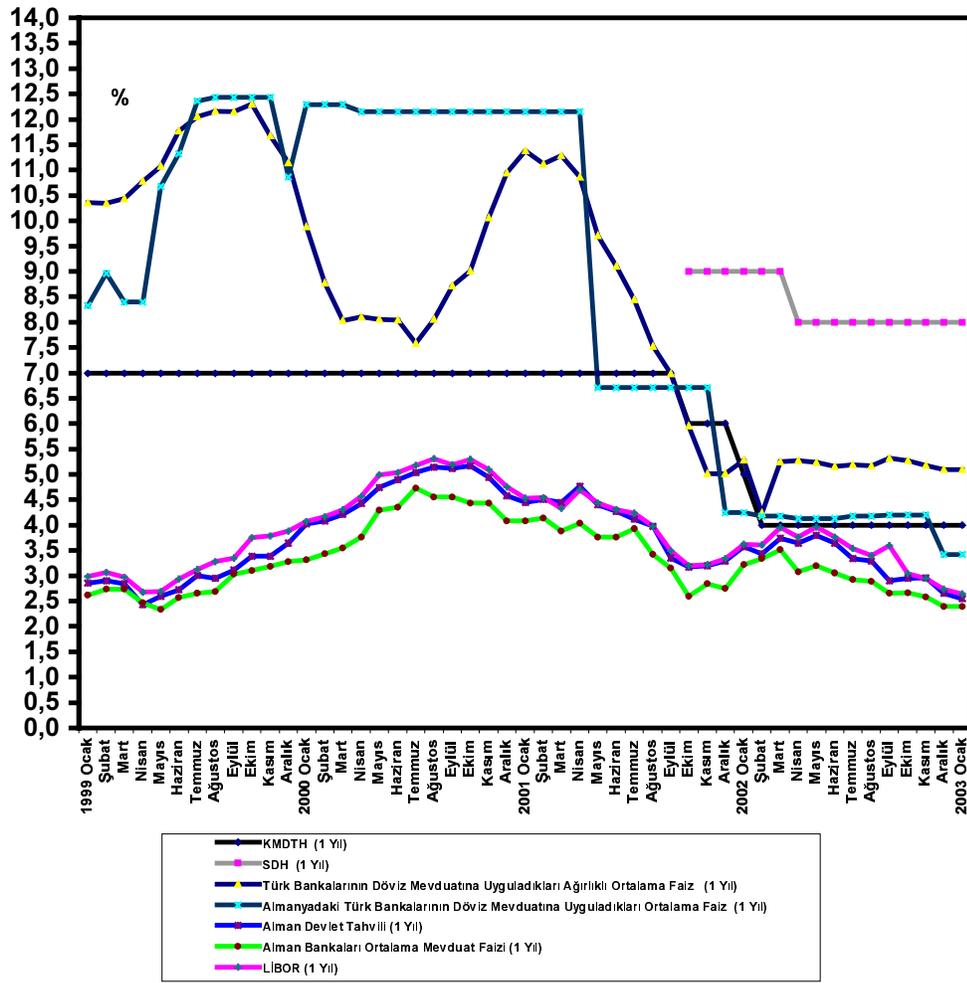
Kaynak: TCMB (İDGM), 2002. (Kasım 2002 Değerlendirme Raporu)

Tablo 3.8'deki verilere göre, Kasım 2002 itibarıyla KMDTH'larına uygulanan faiz oranları, Türk bankalarının ve Almanya'daki Türk bankalarının Döviz Mevduatına uyguladıkları ağırlıklı ortalama faiz oranından düşük, Alman Devlet Tahvili, Alman bankaları ve Libor'dan yüksektir.

Ekim 2001 ayında uygulanmasına başlanan 1 yıl vadeli SDH'larına uygulanan faiz oranı ise Türk bankalarının, Almanya'daki Türk bankalarının,

Alman Devlet Tahvili, Alman bankalarının ve libordan çok yüksektir. 1 yıl vadeli Süper Döviz Hesabına uygulanan % 9'luk faiz oranının Nisan 2002'de % 8'e düşürülmesine rağmen aradaki yüksek fark halen devam etmektedir.

Uygulanmasına başlanmasından itibaren 1 yıl vadeli Süper Döviz Hesapları faiz avantajı ve kısa vadeli olması nedeniyle daha çok tercih edilmeye başlanmıştır. Ayrıca, TCMB müşterileri daha önce açılmış olan KMDTH'lerini vade bitiminde 1 yıl ve 2 yıl vadeli Süper Döviz Hesaplarına dönüştürmektedirler.

Grafik 3.5 TCMB, Türk Bankaları ve Uluslararası Piyasalardaki 1 Yıl Vadeli Faiz Oranları (Euro Cinsinden)

Kaynak: TCMB-İDGM, 2003

1 yıl vadeli Euro KMDTH faiz oranları, 1999 –2002 döneminde genel olarak Alman Devlet Tahvili, Alman bankaları ortalama mevduat ve Libordan yüksek seyretmiştir. Ancak 2002 Ocak ayından itibaren aradaki fark kapanmış ve aynı düzeye yaklaşmıştır. 1 yıl vadeli USD KMDTH faiz oranı 2002 yılının başından itibaren Türk bankalarının döviz mevduatına uyguladıkları ağırlıklı ortalama faiz ile aynı düzeye gelmiştir.

1 yıl vadeli Euro SDH'na uygulanan faiz oranı ise, grafikte yer alan diğer enstrümanlardan çok yüksekte seyretmektedir.

TABLO 3.9 TCMB, TÜRK BANKALARI VE ULUSLARARASI PİYASALARDAKİ 1 YIL VADELİ FAİZ ORANLARI (USD CİNSİNDEN) (%)

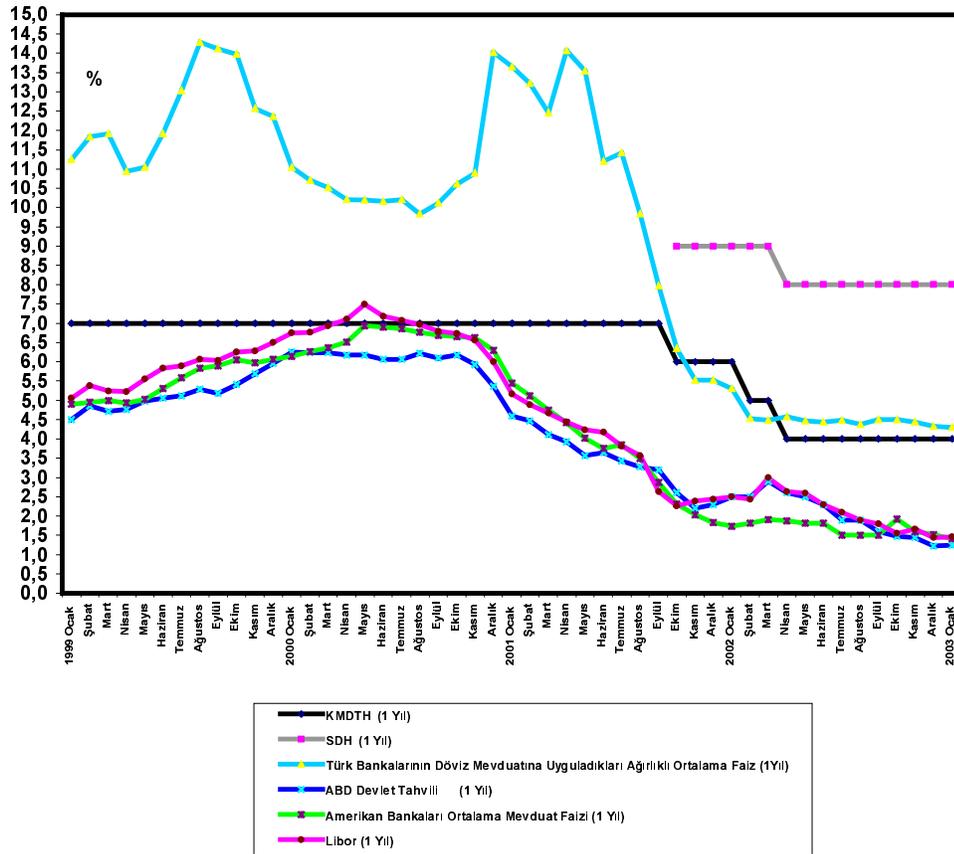
Yıl-Ay	KMDTH	SDH	Türk Bankalarının Döviz Mevduatına Uyguladıkları Ağırlıklı Ortalama Faiz	ABD Devlet Tahvili	Amerikan Bankaları Ortalama Mevduat Faizi	Libor
1999						
Ocak	7		11,2	4,5	4,9	5,1
Nisan	7		10,9	4,8	4,9	5,2
Ağustos	7		14,3	5,3	5,8	6,1
Aralık	7		12,4	6,0	6,1	6,5
2000						
Ocak	7		11,1	6,2	6,2	6,8
Nisan	7		10,2	6,2	6,5	7,1
Ağustos	7		9,8	6,2	6,8	7,0
Aralık	7		14,0	5,4	6,3	6,0
2001						
Ocak	7		13,7	4,6	5,5	5,2
Nisan	7		14,1	3,9	4,4	4,4
Ağustos	7		9,8	3,3	3,5	3,6
Aralık	6	9	5,5	2,3	1,8	2,4
2002						
Ocak	6	9	5,3	2,5	1,7	2,5
Nisan	4	8	4,6	2,6	1,9	2,6
Ağustos	4	8	4,4	1,9	1,5	1,9
Kasım	4	8	4,4	1,4	1,6	1,7

Kaynak: TCMB (İDGM), 2002. (Kasım 2002 Değerlendirme Raporu)

Tablo 3.9'deki verilere göre Ocak 1999 itibariyle USD cinsinden 1 yıl vadeli KMDTH'larına uygulanan % 7'lık faiz oranı, Aralık 2001 tarihinde % 6'ya ve Nisan 2002'de % 4'e düşmüştür. Ekim 2001 tarihinde uygulamasına başlanan USD cinsinden 1 yıl vadeli SDH'na uygulanan % 9'luk faiz oranı,

Nisan 2002'de % 8'e düşürülmüştür. Türk Bankalarının ağırlıklı ortalama faiz oranları, ABD Devlet Tahvil getirisi, Amerikan bankalarının ortalama mevduat faiz oranları ve Libor genel olarak düşüş trendindedir. Kasım 2002 itibariyle USD cinsinden 1 yıl vadeli KMDTH'larına uygulanan % 4'lük faiz oranı, Türk bankalarının uyguladıkları ağırlıklı ortalama faiz aile aynı düzeyde olup, ABD Devlet Tahvili, Amerikan bankaları ortalama mevduat faizi ve Libordan yüksektir.

Kasım 2002 itibariyle USD cinsinden 1 yıl vadeli SDH'larına uygulanan % 8'lik faiz oranı, Türk bankalarının uyguladıkları ağırlıklı ortalama faiz, ABD Devlet Tahvili, Amerikan bankaları ortalama mevduat faizi ve Libordan çok yüksektir.

Grafik 3.6 TCMB, Türk Bankaları ve Uluslararası Piyasalardaki 1 Yıl Vadeli Faiz Oranları (USD Cinsinden)

Kaynak: TCMB-İDGM, 2003

1 yıl vadeli USD KMDTH faiz oranı, 1999 –2002 döneminde genel olarak ABD Devlet Tahvili, Amerikan bankaları ortalama mevduat faizi ve Libordan yüksek seyretmiştir. 1 yıl vadeli USD KMDTH faiz oranı Türk bankalarının döviz mevduatına uyguladıkları faiz oranın çok altındadır.

1 yıl vadeli USD SDH'na uygulanan faiz oranı ise, grafikte yer alan diğer enstrümanlardan çok yüksekte seyretmiştir.

TABLO 3.10 TCMB VE ULUSLARARASI PİYASALARDAKİ 2 YIL VADELİ FAİZ ORANLARI (EURO CİNSİNDEN) (%)

Yıl-Ay	KMDTH	SDH	Alman Devlet Tahvili	Alman Bankaları Ortalama Mevduat Faizi	Hazine Eurobond İhracı
1999 Ocak	9,5	10	2,9	3,0	-
Nisan	9,5	10	2,7	2,7	9,5
Ağustos	9,5	10	3,5	3,3	9,7
Aralık	9,5	10	3,6	8,3	8,3
2000 Ocak	9,5	10	4,4	3,7	8,3
Nisan	9,5	10	4,6	3,9	7,8
Ağustos	9,5	10	5,2	4,8	7,8
Aralık	9,5	10	4,6	4,2	8,5
2001 Ocak	9,5	10	4,4	4,2	8,5
Nisan	9,5	10	4,6	4,1	9,4
Ağustos	9,5	10	4,0	3,7	9,6
Aralık	8,5	10	3,6	3,2	9,1
2002 Ocak	7,5	10	3,9	3,8	9,6
Nisan	5	9	4,0	3,6	8,4
Ağustos	5	9	3,5	3,2	10,0
Kasım	5	9	3,1	3,0	7,7

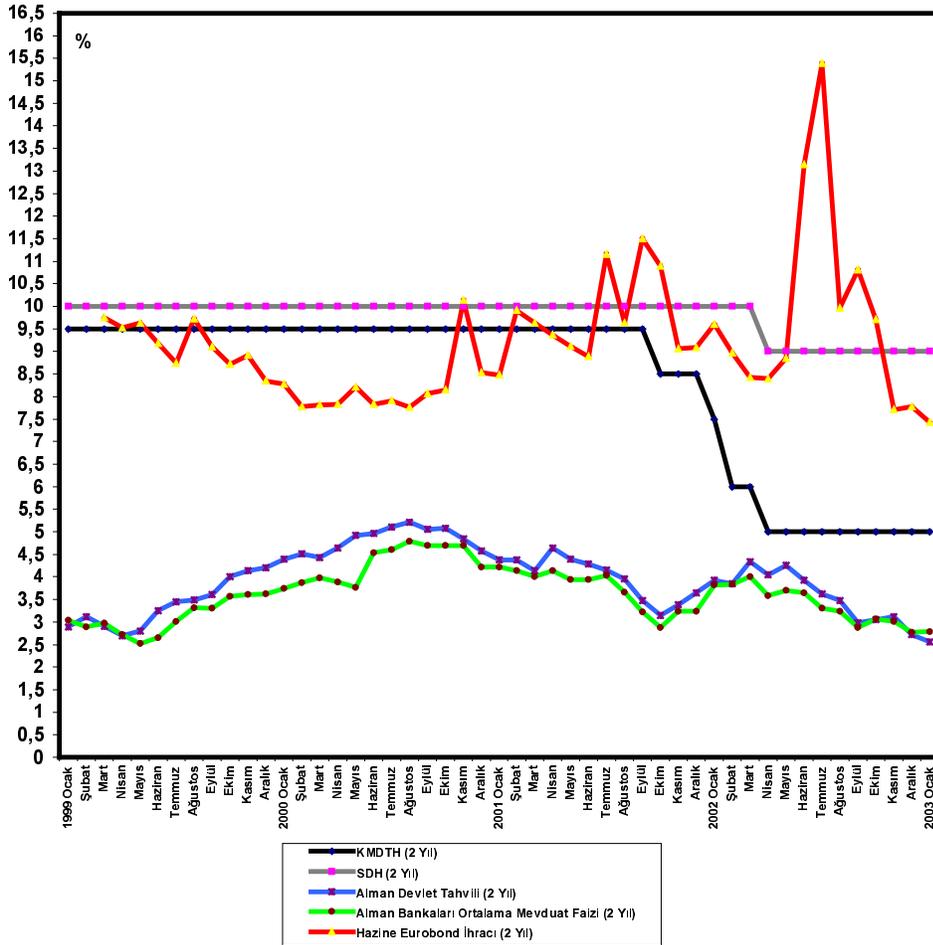
Kaynak: TCMB (İDGM), 2002. (Kasım 2002 Değerlendirme Raporu)

Ocak 1999 itibariyle 2 yıl vadeli Euro KMDTH'larına uygulanan % 9,5'lik faiz oranı, Aralık 2001'de % 8,5'e, Ocak 2002'de de % 7,5'e ve Nisan 2002'de de % 5'e düşmüştür. Ocak 1999 itibariyle % 10 olan 2 yıl vadeli SDH faiz oranı Nisan 2002'de % 9'a düşürülmüştür. Alman Devlet Tahvili getirisi ve Alman bankaları ortalama mevduat faiz oranları düşüş trendindedir. Hazine'nin Eurobond ihracı ise Nisan 1999'da % 9,5 iken, Kasım 2002 itibariyle % 7,7 ile SDH' faiz oranının altına inmiştir.

2 yıl vadeli Euro KMDTH'larına Kasım 2002 itibariyle uygulanan % 5'lik faiz oranı Alman Devlet Tahvili getirisinden ve Alman bankaları ortalama

mevduat faiz oranından yüksektir. Hazine'nin Eurobond ihracının ise altındadır.

2 yıl vadeli Euro SDH'larına Kasım 2002 itibariyle uygulanan % 9'luk faiz oranı Alman Devlet Tahvili getirisinden ve Alman bankaları ortalama mevduat faiz oranından çok daha yüksektir. Hazine'nin Eurobond ihracı ise Kasım 2002 itibariyle 2 yıl vadeli Euro SDH faiz oranının altında kalmıştır.

Grafik 3.7 TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 2 Yıl Vadeli Faiz Oranları (Euro Cinsinden)

Kaynak : TCMB-İDGM, 2003

2 yıl vadeli Euro KMDTH faiz oranı, 1999 yılının başından 2002 Nisan ayına kadar Alman Devlet Tahvili ve Alman bankaları ortalama mevduat faizinden çok yüksekte seyretmiş, Nisan 2002'den itibaren aradaki farkın kapanmış olmasına rağmen 2002 yılı sonu itibariyle de yüksektir. 2 yıl

vadeli Euro KMDTH faiz oranı, 2001 Ekim ayından itibaren Hazinesin Eurbond ihracının altında seyretmiştir.

2 yıl vadeli Euro SDH'na uygulanan faiz oranı ise, Alman Devlet Tahvili ve Alman bankaları ortalama mevduat faizinden çok yüksekte seyretmiş, Haziran 2002-Kasım 2002 döneminde hazinenin Eurobond ihracının çok altında kalmış ve Aralık 2002 itibariyle ise hazinenin Eurobond ihracının üstüne geçmiştir.

TABLO 3.11 TCMB VE ULUSLARARASI PİYASALARDAKİ 2 YIL VADELİ FAİZ ORANLARI (USD CİNSİNDEN) (%)

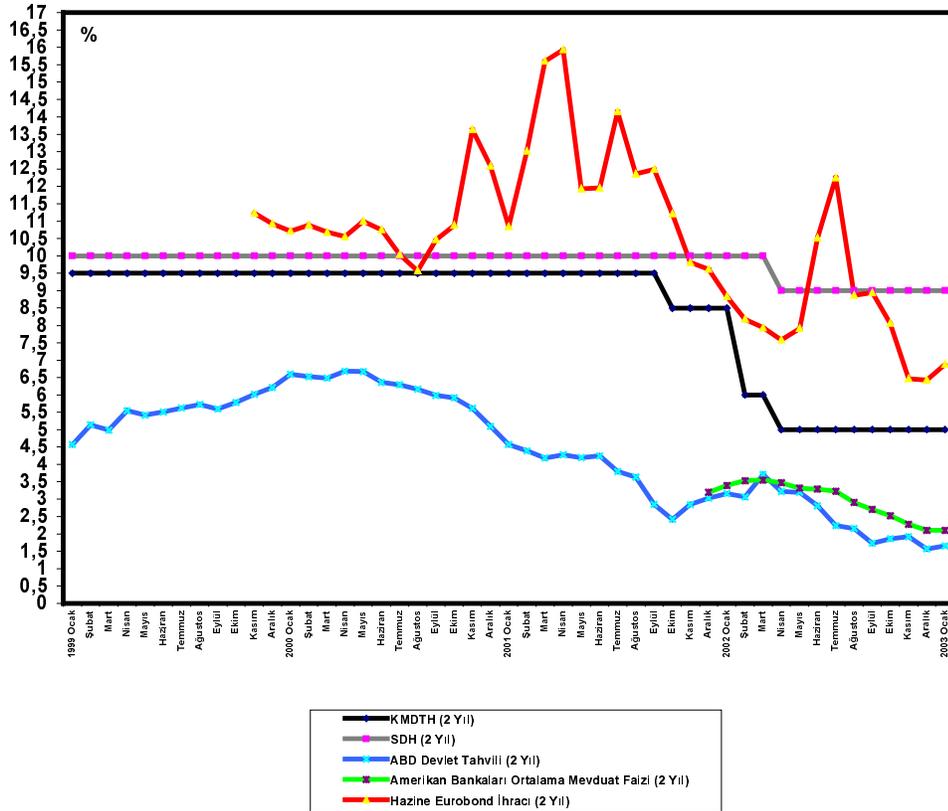
Yıl-Ay	KMDTH	SDH	Amerikan Devlet Tahvili	Amerikan Bankaları Ortalama Mevduat Faizi	Hazine Eurobond İhracı
1999 Ocak	9,5	10	4,6	-	-
Nisan	9,5	10	5,5	-	-
Ağustos	9,5	10	5,7	-	-
Aralık	9,5	10	6,2	-	10,9
2000 Ocak	9,5	10	6,6	-	10,7
Nisan	9,5	10	6,7	-	10,6
Ağustos	9,5	10	6,2	-	9,6
Aralık	9,5	10	5,1	-	12,6
2001 Ocak	9,5	10	4,6	-	10,8
Nisan	9,5	10	4,3	-	15,9
Ağustos	9,5	10	3,6	-	12,4
Aralık	8,5	10	3,0	3,2	9,6
2002 Ocak	8,5	10	3,2	3,4	8,8
Nisan	5	9	3,2	3,5	7,6
Ağustos	5	9	2,1	2,9	8,9
Kasım	5	9	1,9	2,3	6,5

Kaynak: TCMB (İDGM), 2002. (Kasım 2002 Değerlendirme Raporu)

Ocak 1999 itibariyle % 9,5 olan 2 yıl vadeli USD Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı faiz oranı Aralık 2001 tarihinde % 8'5'e ve Nisan 2002 tarihinde de % 5'e düşmüştür. 2 yıl vadeli USD Süper Döviz Hesabı faiz oranı Ocak 1999'da %10 iken, bu oran Nisan ayında % 9'a düşürülmüştür. 2 yıl

vadeli Amerikan Devlet Tahvili Ağustos 2000'den itibaren düşüş trendindedir. Amerikan bankaları ortalama mevduat faiz oranları ise Aralık 2001 tarihinde % 3,2 iken, bu oran Kasım 2002 tarihinde % 2,3'e düşmüştür. Hazine Eurobond ihracında bazı aylarda ani yükselişler olmasına rağmen genel bir düşüş trendi geçirerek Kasım 2002'de % 6,5'e kadar düşmüştür.

2 yıl vadeli USD KMDTH'na Kasım 2002 itibariyle uygulanan % 5'lik faiz oranı, Amerikan Devlet Tahvili ve Amerikan bankaları ortalama mevduat faiz oranından yüksek iken, Hazine'nin Eurobond ihracına göre % 1,5 düşüktür. 2 yıl vadeli USD SDH'na Kasım 2002 itibariyle uygulanan % 9'luk faiz oranı ise Amerikan Devlet Tahvili, Amerikan bankaları ortalama mevduat faiz oranından çok yüksek olup, Hazine'nin Eurobond ihracından da % 2,5 fazladır.

Grafik 3.8 TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 2 Yıl Vadeli Faiz Oranları (USD Cinsinden)

Kaynak : TCMB-İDGM,2003

2 yıl vadeli USD KMDTH faiz oranı, 1999 –2002 döneminde genel olarak ABD Devlet Tahvili, Amerikan bankaları ortalama mevduat faizinden çok yüksekte seyretmiş olup, Ekim 2001'den itibaren aradaki fark kapanmaya başlamıştır. 2 yıl vadeli USD KMDTH faiz oranı Hazinesinin Eurobond ihracının altındadır.

2 yıl vadeli USD SDH'na uygulanan faiz oranı ise, ABD Devlet Tahvili, Amerikan bankaları ortalama mevduat faizinden çok yüksekte seyretmiştir. Aralık 2001-Mayıs 2002 döneminde Hazinesinin Eurobond ihracının üstünde, Haziran 2002 - Eylül 2002 döneminde altında, Ekim 2002'den itibaren ise üstünde seyretmiştir.

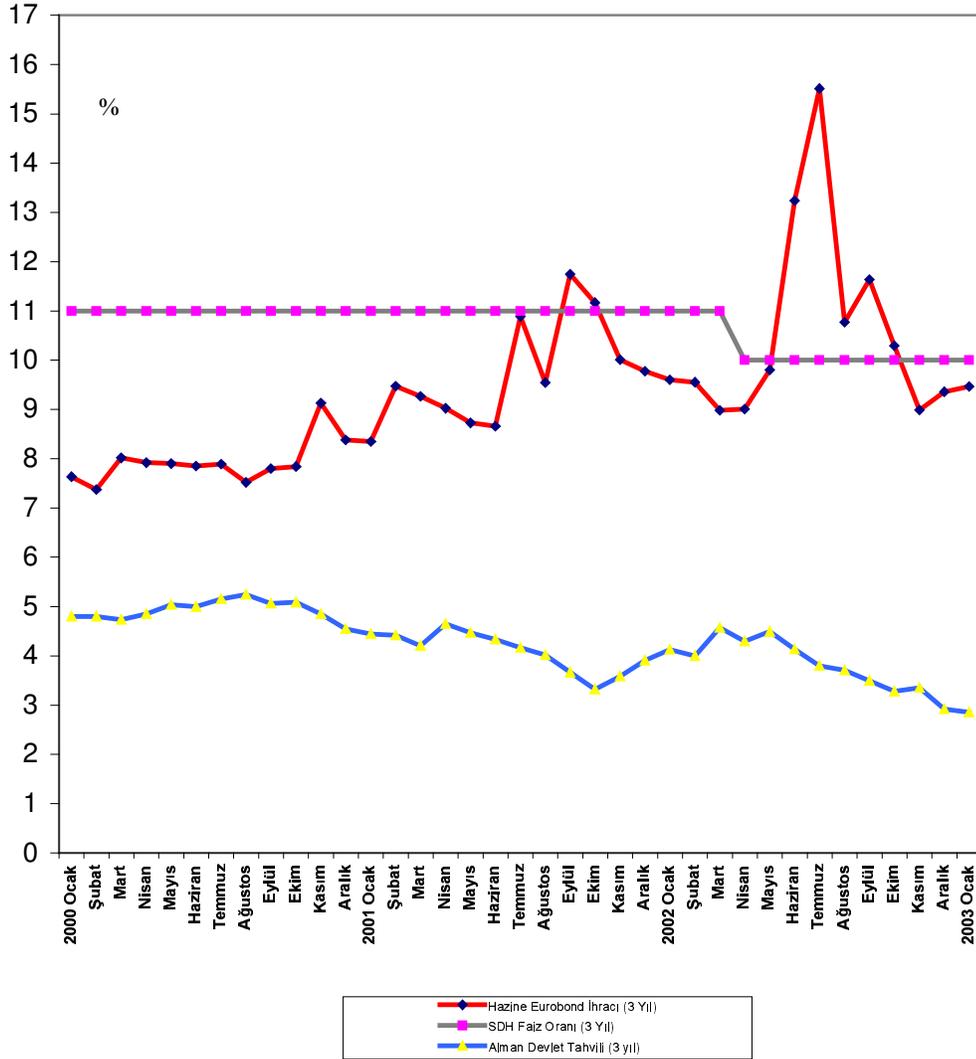
TABLO 3.12 TCMB VE ULUSLARARASI PİYASALARDAKİ 3 YIL VADELİ FAİZ ORANLARI (EURO CİNSİNDEN) (%)

Yıl-Ay	Hazine Eurobond İhracı	Süper Döviz Hesabı	Alman Devlet Tahvili
2000 Ocak	7,64	11	4,80
Nisan	7,92	11	4,85
Ağustos	7,52	11	5,24
Aralık	8,38	11	4,54
2001 Ocak	8,35	11	4,44
Nisan	9,03	11	4,65
Ağustos	9,54	11	4,02
Aralık	9,78	11	3,91
2002 Ocak	9,60	11	4,13
Nisan	9,01	10	4,30
Ağustos	10,77	10	3,71
Kasım	8,99	10	3,35

Kaynak: TCMB (İDGM), 2002. (Kasım 2002 Değerlendirme Raporu)

Hazine'nin 3 yıl vadeli Eurobond ihracında 2000 yılı başlangıcından 2002 Kasım ayına kadar artışlar ve azalmalar kaydedilmiştir. 3 yıl vadeli Alman Devlet Tahvili 2000 yılı başında % 4,80 iken, bu oran 2002 yılı Kasım ayında % 3,35'e düşmüştür. 3 yıl vadeli Süper Döviz Hesabına uygulanan % 11'lik faiz oranı ise 2002 Nisan ayında % 10'a düşürülmüştür. 3 yıl vadeli

Süper Döviz Hesabına uygulanan %10 faiz oranı 3 yıl vadeli Alman Devlet Tahviline oldukça yüksek olup, Kasım 2002 itibariyle Hazine'nin 3 yıl vadeli Eurobond ihracından ise sadece % 1,01 fazladır.

Grafik 3.9 TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 3 Yıl Vadeli Faiz Oranları (Euro Cinsinden)

Kaynak: TCMB-İDGM, 2003

3 yıl vadeli Euro SDH'na uygulanan faiz oranı, 3 yıl vadeli Alman Devlet Tahvilinin çok üzerinde seyretmiştir. 2002 Mayıs ayına kadar genellikle Hazinesinin Eurobond ihracının üstünde, Mayıs 2002-Kasım 2002 döneminde altında, Kasım 2002'den itibaren tekrar üstünde seyretmiştir.

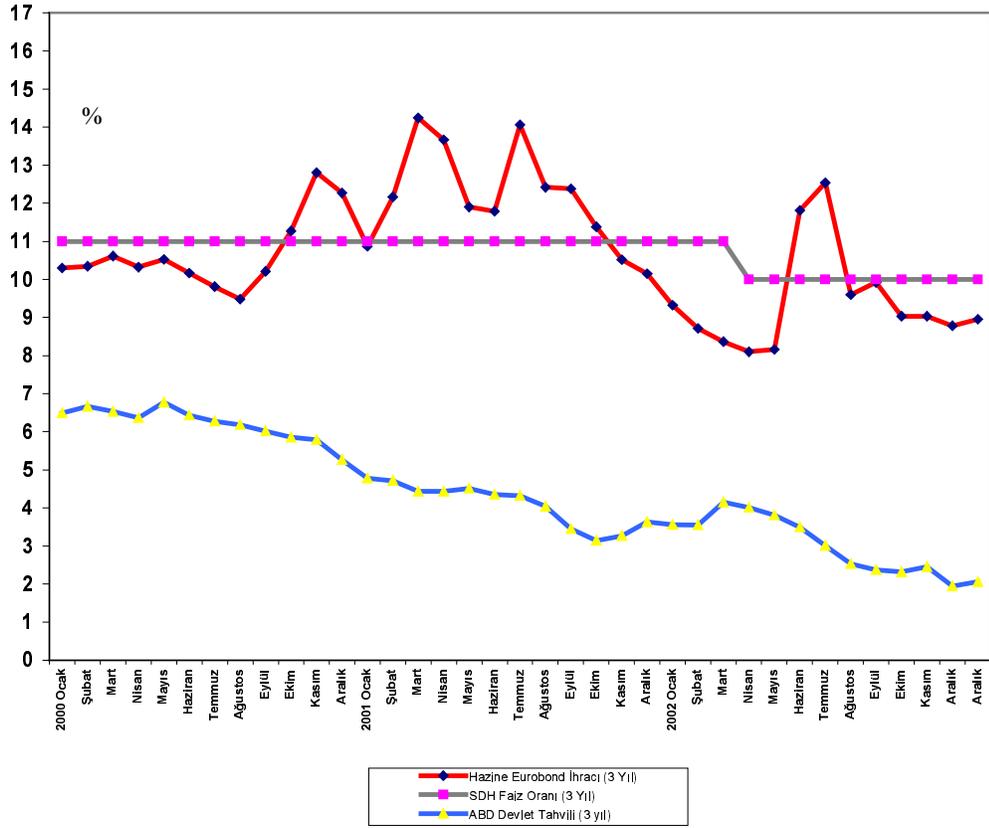
TABLO 3.13 TCMB VE ULUSLARARASI PİYASALARDAKİ 3 YIL VADELİ FAİZ ORANLARI (USD CİNSİNDEN) (%)

Yıl-Ay	Hazine Eurobond İhracı	Süper Döviz Hesabı	Amerikan Devlet Tahvili
2000 Ocak	10,30	11	6,49
Nisan	10,32	11	6,36
Ağustos	9,48	11	6,18
Aralık	12,27	11	5,26
2001 Ocak	10,87	11	4,78
Nisan	13,67	11	4,43
Ağustos	12,42	11	4,04
Aralık	10,15	11	3,63
2002 Ocak	9,32	11	3,56
Nisan	8,10	10	4,01
Ağustos	9,60	10	2,53
Kasım	9,04	10	2,45

Kaynak: TCMB (İDGM), 2002. (Kasım 2002 Değerlendirme Raporu)

Hazine'nin 3 yıl vadeli Eurobond ihraç oranında 2000 ve 2001 yıllarına göre 2002 yılında azalışlar kaydedilmiş olup, son iki ay itibariyle % 9 düzeyinde sabitleşmiştir. 3 yıl vadeli USD Süper Döviz Hesabına Ocak 2000 tarihinde uygulanan faiz oranı Nisan 2002'de % 10'a düşürülmüştür. Amerikan Devlet Tahvili ise Ocak 2000'de % 6,49 iken Kasım 2002'de % 2,45'e düşmüştür.

3 yıl vadeli USD Süper Döviz Hesabına Kasım 2002 itibariyle uygulanan % 10 faiz oranı, Hazine'nin 3 yıl vadeli Eurobond ihracından sadece 0,96 fazla olup, 3 yıl vadeli Amerikan Devlet Tahvili'nden ise oldukça yüksektir.

Grafik 3.10 TCMB ve Uluslararası Piyasalardaki 3 Yıl Vadeli Faiz Oranları (USD Cinsinden)

Kaynak: TCMB-İDGM, 2003

3 yıl vadeli USD SDH'na uygulanan faiz oranı, 3 yıl vadeli Amerikan Devlet tahvilinin çok üstünde seyretmiştir. Ocak 2000-Ekim 2000 döneminde Hazinesin Eurobond ihracının üstünde, Kasım 2000-Ekim 2001 döneminde altında, Kasım 2001-Mayıs 2002 döneminde üstünde, Haziran 2002-Ağustos 2002 döneminde altında ve Eylül 2002 den itibaren üstünde seyretmiştir.

Sonuç olarak KMDTH'larına uygulanan faiz oranlarının indirilmesiyle uluslararası piyasalarda uygulanan faizler ile hemen hemen aynı düzeydedir. SDH'larına uygulanan faiz oranları ise uluslararası piyasalarda uygulanan faiz oranlarından çok yüksek olup, Hazine'nin Eurobond ihracından ise çok fazla olmayıp, genel olarak aynı düzeydedir.

TABLO 3.14 KMDTH ve SDH'LARINA 1976 YILINDAN İTİBAREN UYGULANAN FAİZ ORANLARI (%)

TARİH	KMDTH								SDH					
	EUR/DEM		USD		CHF		GBP		EUR/DEM			USD		
	1 YIL	2 YIL	1 YIL	2 YIL	1 YIL	2 YIL	1 YIL	2 YIL	1 YIL	2 YIL	3 YIL	1 YIL	2 YIL	3 YIL
01.04.1976	9	11	9	11	9	11	9	11						
01.05.1981	10	14	10	14	10	14	10	14						
01.01.1985	8	11	11	12	6	8	6	8						
15.05.1989	6	9	10	12	4	6	-	-						
15.02.1991	7,5	10	10	12	4	6	-	-						
25.06.1993	7,5	10	5	7	4	6	-	-						
15.07.1994	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	-	-	8
12.09.1995	7,5	9,5	5	7	3,5	5,5	7	9	-	-	11	-	-	8
02.08.1996	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	11	-	7,5	8
01.01.1999	7	9,5	7	9,5	3,5	5,5	7	9,5	-	10	11	-	10	11
24.10.2001	6	8,5	6	8,5	3,5	5,5	7	9,5	9	10	11	9	10	11
02.01.2002	5	7,5	6	8,5	3,5	5,5	7	9,5	9	10	11	9	10	11
11.02.2002	4	6	5	6	3,5	5,5	7	9,5	9	10	11	9	10	11
01.04.2002	4	5	4	5	3,4	4,5	6	8	8	9	10	8	9	10

Kaynak: TCMB-İDGM, 2002

01.04.1976-01.01.1985 döneminde KMDTH'larına yüksek faiz oranları uygulanmıştır. 01.01.1985 tarihinden sonra KMDTH'larına uygulanan faiz oranları düşüş trendindedir. 1 yıl ve 2 yıl vadeli Euro, USD ve CHF KMDTH hesaplarına uygulanan faiz oranları arasındaki fark 01.04.2002 tarihi itibarıyla sadece 1 puandır. 15.07.1994 tarihinden itibaren SDH'larına uygulanan faiz oranları ise 01.04.2002 tarihinde kadar başlangıç seviyesini korumuştur. 01.04.2002 tarihinde tüm SDH çeşitlerine uygulanan faiz oranları 1 puan düşürülmüştür.

Avrupa Merkez Bankası 5 Aralık 2002 tarihinde yaptığı toplantıda faiz oranlarında 0,50 puan indirim yapmıştır. Federal Reserve Bank'ın 2002 Kasım ayı başında yaptığı faiz indirimine ilişkin değerlendirme ile oldukça paralel olan Avrupa Merkez Bankası'nın açıklamasında ekonomiye ilişkin

temel verilerin oldukça yüksek düzeyde devam eden belirsizliği teyit ettiği, global ekonomik büyüme performansındaki yavaşlık, petrol fiyatlarını etkilemesi beklenen jeopolitik riskler ve finans piyasalarındaki gelişmeler vurgulanmıştır (TCMB, İDGM 2002, s. 6). Halen hedef seviyesi üzerinde seyreden Avrupa Bölgesi enflasyonunun 2003 yılı içinde global talepteki artış ve Euro'nun USD karşısındaki kazanımlarının etkisiyle % 2'nin altına çekilmesinin beklendiği aynı açıklamada belirtilmiştir (a.g.e., s. 6). 2002 Aralık ayında faiz oranlarını değiştirmeyen Federal Reserve Bank, uygulanan gevşek para politikasının ve sağlam temellere dayanan verimlilik artışının ekonomik faaliyetleri destekleyeceği görüşünün devam ettiği ve ekonomik verilerin enflasyon ile sürdürülebilir ekonomik büyümeye ilişkin risklerin bir süre daha dengede olacağını gösterdiğini açıklamıştır (a.g.e., s. 6).

Global ekonomik büyüme hızına ilişkin tahminler 2003 yılı için düşürülürken, faiz oranlarında 2004 yılından önce önemli bir yükselme beklenmektedir.

Bu nedenlerle Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve özellikle Süper Döviz Hesabı faiz oranlarında indirim yapılması açısından oldukça uygun olan ekonomik konjonktür devam etmektedir. Ancak, indirim yapılmasında sadece ekonomik konjonktürün yanında diğer hususlarında göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Jeopolitik gelişmeler (Irak'a yapılacak muhtemel askeri operasyon) belirsizliğini korumaktadır.

Ayrıca, Alman hükümeti yurt dışında tutulan fonların gelecek bir yıllık dönemde Almanya'ya getirilmesi halinde söz konusu fonlardan elde edilen gelirlerin geriye dönük vergilendirilmemesine ilişkin vergi affına yönelik yasa tasarısı hazırlamakta ve bu yasa tasarısına göre temettü ve faiz gelirlerine bireysel vergi oranları yerine % 25 stopaj uygulaması yapacaktır (Milliyet, 17.12.2002, s. 11). Henüz ayrıntılarına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Almanya'da vergi affına ilişkin böyle bir uygulamanın yürürlüğe girmesi TCMB nezdindeki Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarını etkilemesi muhtemeldir.

Almanya'da yürütülen Türkiye'de elde edilen gelirlerin vergilendirilmesine yönelik vergi soruşturması kapsamında hesap sahiplerinin kendi menfaatleri doğrultusunda karar almaları beklenmektedir.

Bu nedenle, Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarının maliyetinin düşürülmesi konusunda jeopolitik riskler, Almanya'daki vergi affı konusundaki gelişmeler ve vergi soruşturmasındaki gelişmelerin de dikkate alınması gerekmektedir.

3.2.4.1.2. İşçi Sermaye Hareketlerini Etkileyen Almanya'daki Faktörler

1983 yılından itibaren ailelerin Almanya'ya gelmesi ile Almanya'daki Türklerin tüketim, tasarruf ve yatırım alışkanlıkları değişmiştir. İkinci ve üçüncü kuşakla birlikte Almanya'da kalıcılığın da kesinleşmesi ile Türkiye'ye yönelik tasarruf eğilimi Almanya lehine değişmiştir. İleride ikinci ve üçüncü kuşakla birlikte Türkiye'de değerlendirilecek tasarrufların azalması beklenmektedir. Çünkü ikinci ve üçüncü kuşak Türkler Türkiye'deki yatırım araçlarına birinci kuşağa göre daha az ilgi göstermektedir. Bu kuşak Türklerin sosyo-ekonomik yapısı değişmiş olup, geleceklerini Almanya'da planlamaktadırlar.

Almanya'daki işsizlik de işçi sermaye hareketlerini etkileyen önemli nedenlerden bir tanesidir. İşsiz kalan Türkler Almanya'da işsizlik yardımı veya sosyal yardım almaktadır. Sosyal yardım talebinde bulunan bir Türkün Almanya ve Türkiye'de hiçbir birikmiş tasarrufu olmaması gerekmektedir. Bu nedenle işsiz kalan Türklerin geliri azalmaktadır. Ayrıca uzun süreli işsizlikte Türkler, Türkiye'de bankalarda bulunan tasarruflarını çekmek suretiyle veya gayrimenkullarını satarak Almanya'da girişimcilik faaliyetine başlamaktadırlar. Bu durumda Türkiye'den sermaye çıkışı olmaktadır. TAM'ın yaptığı araştırmalara göre, gelir grubu en yüksek olan Türk girişimcileri elde ettikleri kazançlarını yine kendi teşebbüslerinde değerlendirmektedir (TAM,2000).

Almanya'nın işçileri tasarrufa yönlendirmek ve yatırımlara kaynak yaratmak için bazı (yapı tasarruf hesabı gibi) teşvik uygulamalarında bulunması da Türkiye'ye yönelik işçi sermaye hareketlerini etkilemektedir.

3.3. KMDTH ve SDH'da Müşteri ve Hesap Adedi ve Vade Dağılımındaki Gelişmeler

Müşteri başına düşen ortalama mevduat tutarı her iki hesap türünde de 2001 yılına göre azalarak, KMDTH'da EUR.28.551.-, SDH'da EUR.72.127.- olmuştur (TCMB-İDGM,2003). Bu azalmanın nedeni müşteri sayısındaki artış ve SDH açma limitinin düşürülmesidir.

Müşteri sayısını özellikle TCMB'nin uyguladığı faiz oranları ve bu hesaplarla ilgili uygulamalar etkilemektedir. Müşteri sayısını hesap sahiplerinin sosyo-ekonomik yapılarındaki değişim de etkilemektedir.

TABLO 3.15 TCMB HESAPLARINDAKİ MÜŞTERİ ADEDİ

YILLAR	MÜŞTERİ		SAYISI
	KMDTH	SDH	TOPLAM
1999	237.028	46.597	283.625
2000	230.941	54.736	285.677
2001	214.370	67.073	281.443
2002	192.615	111.279	303.894

Kaynak: TCMB, (İDGM) 2001 Yılı Değerlendirme Raporu 2002, ve TCMB (İDGM) 2002 Yılı Kasım Ayı Değerlendirme Raporu, 2002, 2003 Yılı Değerlendirme Raporu

1999 yılı itibariyle 283.625 olan toplam müşteri sayısı 2000 yılında 2052 artarak 285.677 olmuştur. 2001 yılında müşteri sayısındaki azalmaya, hesap birleştirmeleri ile Euro dönüşümü nedeniyle müşteri bilgilerinin güncelleştirilmesi etken olmuştur. 2001 yılında 281.443 olan toplam müşteri sayısı 2002 itibariyle toplam 303.894'e ulaşmıştır.

1999 yılı itibariyle Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesap sahibi 237.028 iken, bu sayı 2002 itibariyle 192.615'e düşmüştür. 1999 yılı itibariyle Süper Döviz Hesap sahibi 46.597 iken, bu sayı 2002 itibariyle 111.279'a ulaşmıştır. Bu durum müşterilerin Süper Döviz Hesaplarına eğiliminin arttığını göstermektedir.

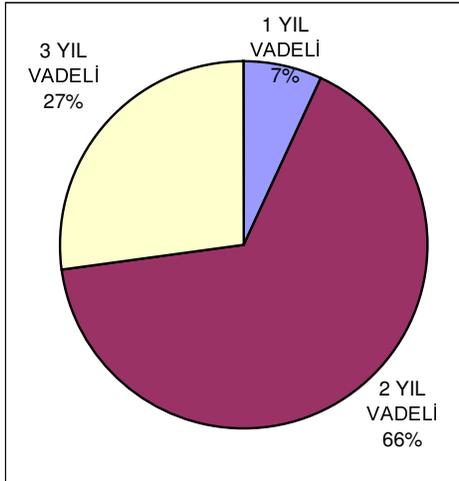
TABLO 3.16 KMDTH VE SDH'LARINDA HESAP ADEDİ

YILLAR	HESAP SAYISI		
	KMDTH	SDH	TOPLAM
2000	432.850	75.240	508.090
2001	355.173	94.243	449.416
2002	268.729	165.170	433.899

Kaynak: TCMB, (İDGM) 2001 Yılı Değerlendirme Raporu 2002, ve TCMB (İDGM) 2002 Yılı Kasım Ayı Değerlendirme Raporu, 2002.

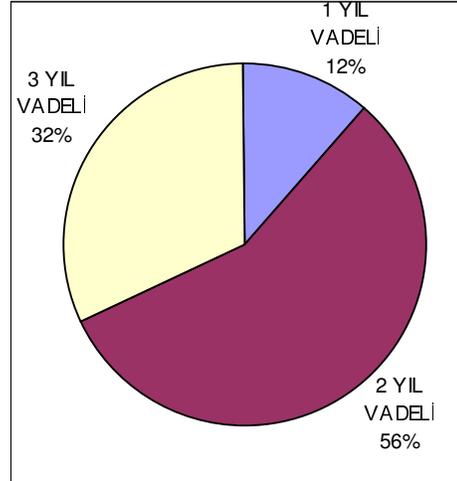
2000 yılı itibariyle 432.850 olan KMDTH adedi 2002 yılında 268.729'a düşmüştür. 2000 yılında 75.240 olan SDH adedi 2002 itibariyle 165.170'e ulaşmıştır. 4 Haziran 1997 tarihinden itibaren hesaplara tahakkuk eden faizler için Kredi Mektubu düzenlenmemesi, ayrıca Alman Markı, Hollanda Florini ve Fransız Frangı üzerinden açılmış hesapların aynı valörlü olanların birleştirilmek suretiyle Euro hesaplarına dönüştürülmesi ve EUR.5.000.- lik limitin altında olan birden fazla KMDTH birleştirilerek SDH'na çevrilmesi gibi nedenlerle başlayan toplam hesap adedindeki düşüş 2002 yılında da devam etmiştir.

3.3.1. Vade Dağılımındaki Gelişmeler

Grafik 3.11 31.12.2001 İtibariyle Vade Dağılımı (EUR.)

Kaynak: TCMB-İDGM, 2003

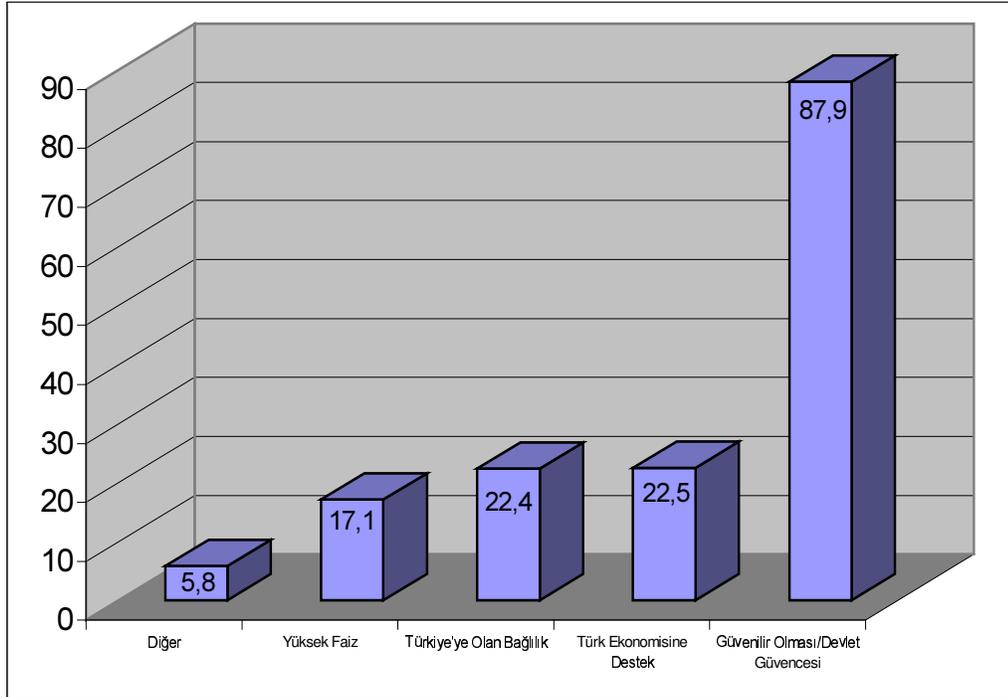

Grafik 3.12 29.11.2002 İtibariyle Vade Dağılımı (EUR.)

Kaynak : TCMB-İDGM, 2003

KMDTH ve SDH'ların vade dağılımı incelendiğinde, 2001 yılı sonunda KMDTH ve SDH'larının 2 yıl vadeli hesaplarda yoğunlaştığı görülmektedir. Kasım 2002'de sıralama değişmemiş, ancak 31.12.2001 tarihli vade dağılımına göre 2 yıl vadeli hesapların payı azalırken 3 yıl ve özellikle SDH'larındaki faiz avantajı nedeniyle 1 yıl vadeli hesapların payı artmıştır.

3.3.2. TCMB'nin Önemi ve Tercih Edilme Nedenleri

Grafik 3.13 Tasarrufları TCMB'na Yatırma Nedenleri (%)
(Birden fazla cevap mümkündür)

Kaynak: TAM, (Temsili Telefon Anketi Araştırması. Nihai Rapor) 2000, s. 48

Tasarrufların TCMB'da değerlendirilmesinde en büyük neden, TCMB'nın güvenilirliği ve tasarrufların devlet tarafından garanti edilmesidir. Tasarrufları yüksek olanlar güvenilirliği daha çok aramaktadırlar. Bu durum Türklerin tasarruflarını riske edecek alanları tercih etmediğini göstermektedir. Türk ekonomisinin desteklenmesi ve Türkiye'ye bağlılık tasarruf düzeyi düşük olan işçiler tarafından aranmaktadır. Yüksek faiz ise gelir ve tasarruf düzeyi yüksek olanlar tarafından aranmaktadır (TAM, 2000).

TCMB tarafından Mart-Ağustos 1999 tarihleri arasında şubeler ve Frankfurt Temsilciliği ile Berlin İrtibat Bürosunda hesap sahiplerine yönelik olarak yapılan anket çalışmasında da (TCMB, İDGM,1999, Ek-1) ankete katılan 1553 kişiden, 993'ü (% 64) TCMB'yi güvenli bulduğu için tercih ettiklerini bildirmiştir. Ankete katılanların 183'ü (% 12) ise tercih edilmede faiz oranlarının yüksekliğini, 335'i (% 22) yurt dışından para yatırma ve çekmek kolaylığını, 42'si (% 3) ise diğer nedenleri göstermiştir.

Faiz oranlarının düşüklüğü, Türkiye ile ekonomik ilişkilerinin olmaması, bilgi yetersizliği ve tasarrufun olmaması TCMB'da hesap sahibi olmama nedenleri arasında bulunmaktadır (a.g.e.).

Tasarrufların TCMB'da değerlendirilmesinin yararları şunlardır:

- 1- 1976 yılında işçi tasarruflarının Türkiye'ye çekilmesi, döviz rezervini artırmak ve tasarrufların verimli değerlendirilmesi için TCMB nezdinde KMDTH sistemi geliştirilmiştir. Bu sistem Türk işçileri tarafından tercih edilmiş ve istisnai yıllarla birlikte hesaplardaki birikimler yıllar itibariyle artış göstermiştir. KMDTH sistemiyle tasarruflar Türkiye'de daha fazla değerlendirilmiştir.
- 2- İşçi tasarrufları özel şahıslar ve şirketlerce istismar edilmiştir. Almanya'da şube veya büro açan bazı şirketler tarafından yüksek gelir vaadiyle işçi tasarrufları toplanmakta ve genellikle de geri ödenmemektedir. Tasarrufların TCMB'da değerlendirilmesi ile işçiler bu tür istismarlardan kurtulmuştur.
- 3- Yurt dışında bankalarda biriken tasarrufların bir kısmının Türkiye'ye çekilmesi ile dışa borçlanma kısmen de olsa azaltmıştır.
- 4- Verilen yüksek faizlerle işçilere daha fazla gelir sağlanmış ve tasarruflar enflasyondan korunmuştur.
- 5- Tasarruflar güvence altına alınmıştır.
- 6- İşçi tasarruflarının verimsiz plasmanlara bağlanması engellenmiştir.
- 7- Tüketim eğilimi kısmen düşürülmüştür ve tasarruf alışkanlığının kazanılmasına etkide bulunmuştur.

3.3.3. KMDTH ve SDH Bakiyelerinin Dış Borçlar İçerisindeki Yeri

Başlangıçta Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesaplarının toplam dış borca oranı 1976 ve 1977 yıllarında sırası ile %13 ve % 16'dır (Eğimli,2000). Bu oran 1980-1983 döneminde çok düşük bir seviyede seyretmiştir

TABLO 3.17 TÜRKİYE'NİN YILLAR İTİBARIYLA DIŞ BORÇ TOPLAMI VE TCMB NEZDİNDEKİ KMDTH+SDH'LARININ DIŞ BORÇLAR İÇERİSİNDEKİ PAYININ KARŞILAŞTIRILMASI (MİLYON \$)

Yıllar	Dış Borç Toplamı (Kamu+Özel) (1)	TCMB Dış Borç Toplamı (2)	TCMB KMDTH+SDH (3)	(%) (2/1) (4)	(%) (3/1) (5)
1980	12.673	3.796	365	30	2
1981	16.861	4.343	473	26	2
1982	17.619	4.084	817	23	4
1983	19.238	5.236	1.251	27	6
1984	20.823	5.567	1.778	27	8
1985	25.660	6.682	2.678	26	10
1986	32.206	7.617	3.999	24	12
1987	40.326	9.629	5.913	24	14
1988	40.722	8.376	6.208	21	15
1989	41.751	7.774	7.017	19	16
1990	49.035	8.176	7.541	17	15
1991	40.489	7.087	6.438	14	15
1992	55.592	6.722	6.368	12	11
1993	67.356	7.285	6.975	11	10
1994	65.601	9.425	9.225	14	14
1995	73.278	11.479	11.559	16	15
1996	83.922	11.712	11.949	14	14
1997	90.991	11.162	11.361	12	12
1998	103.297	12.590	12.809	12	12

Kaynak : Eğimli, 2000, s.4, (1),(2),(3) ve (4) numaralı sütunlar

Tablo 3.17'deki verilere göre KMDTH ve Süper Döviz Hesabı toplamının dış borca oranı 1985-1998 döneminde % 10 ile % 16 arasında değişmiştir. 1994 yılında Süper Döviz Hesaplarının ihdas edilmesiyle 1993 yılında % 10 olan oran 1994 yılında % 14'e ve 1995 yılında % 15'e çıkmıştır. 1997 yılından itibaren söz konusu oran %11-12 gibi oranlarda sabitleşmiştir.

Döviz Tevdiat Hesaplarına yatırılan dövizler TCMB'nin yükümlülükleri arasında olup, ihracat gelirleri, görünmeyen işlemler nedeniyle Türkiye'ye getirilen dövizler gibi diğer dövizlerden farklılık arz etmektedir. Döviz Tevdiat Hesaplarındaki dövizler ülke dışından ve ülke içinden sağlanan mevduatlar mahiyetinde olup ödenmesi gereken bir borç kalemidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

TCMB, asli görevleri arasında bulunmamasına rağmen 1976 yılında Türkiye'nin ekonomik koşullarını göz önünde bulundurarak, yurt dışındaki Türklere mevduat toplamaya başlamıştır. 1976 yılından itibaren TCMB'da ilk hesap açtıran Türklere birinci kuşağa mensup insanlar olup, tasarruflarının tamamına yakını Türkiye'de değerlendirmişlerdir. Daha sonra gelen ikinci ve üçüncü kuşak Türklere sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapılarının değişmesiyle bu eğilim azalmıştır. TCMB tasarrufların Türkiye'de değerlendirilmesinde önemli çekici bir faktör olmuştur.

Almanya'da Türklere oluşturdukları azınlık toplumu, hem nicelik ve nitelik olarak, hem de sosyo-ekonomik yapı açısından göçün başlangıcından bu yana çok önemli değişiklikler göstermiştir. Alman iş piyasasındaki olumsuz gelişmelere ve geri dönüş teşvik önlemlerine rağmen Almanya'daki Türk nüfusu istikrar kazanmıştır. Bugün Almanya'da yaşayan her üç yabancından biri Türk'tür. Türk nüfusu Almanya'da en büyük yabancı nüfus kitlesini oluşturmaktadır. Türk nüfusunun Almanya'daki istikrarı, Türklere büyük bir çoğunluğunun Almanya'da kalıcı olduğunu göstermektedir. Özellikle 1979 yılından itibaren Türkiye'ye geri dönme eğiliminde büyük ölçüde azalma olmuştur. Geri dönenlerin Türkiye'de yaptıkları yatırımlardaki başarısızlıklar ve uyum göstermedeki güçlükleri Almanya'daki Türklere arasında kalma eğilimini büyük ölçüde artırmıştır. Türkiye'nin, Türklere kalıcı olduğunu göz önünde bulundurarak, yeni politikalar üretmesi gerekmektedir. Almanya'daki Türk vatandaşlarının Türkiye ile hem kültürel bağlarının hem de ekonomik ilişkilerinin kaybedilmemesi sağlanmalıdır. Ayrıca, Almanya'nın 1983-1984 yılları arasında Avrupa Topluluğu ülkeleri dışından gelen yabancı işçiler için uygulamaya koydukları "Geri Dönüşü Teşvik Primi" uygulamasından yararlanan Türklere gerek Türkiye'de yaptıkları yatırımlarda başarısız olması, gerekse Almanya'daki sosyal haklarından feragat etme zorunda

kalmaları, geri dönüşün Türkler için beraberinde getirdiği bütün sorunları ortaya çıkarmıştır. Türkiye geçmiş yıllarda geri dönen Türkler için gerek uyum konusunda gerekse tasarrufların değerlendirilmesinde alternatif politikalar üretememiştir. İlgili kamu kurum ve kuruluşlarının hem uyum konusunda hem de tasarrufların Türkiye’de değerlendirilmesi ve yatırıma yönlendirilmesinde teşvik edici önlemler alması gerekmektedir.

Türkiye’den Almanya’ya 42 yıllık göç süreci, hem göç edenlerde hem de göç alan Alman toplumunda çeşitli davranış ve düşünüş değişimlerine kadar bir dizi değişmeyi de beraberinde getirmiştir. 1960’lı yıllarda Almanya’ya gelen birinci kuşak Türk işçileri, genellikle basit teknoloji, farklılaşmamış ve örgütlenmemiş bir toplumsal ortamdan koparak kendileri için yepyeni bir sosyo-ekonomik ve kültürel ortama girmişlerdir. İleri sanayi toplumunun üretim ve tüketim eğilimleri, teknolojik ilerlemişliği, davranış ve düşünüş biçimleri, örgütlenme düzeyi, farklı dil ve din, belirli bir süre sonra göç eden Türkler üzerinde bir çok etkiler ortaya çıkarmıştır.

Uyum (adaptasyon), bütünleşme (entegrasyon) ve emilme (asimilasyon) süreçleri tek taraflı değişme süreçleri olarak kalmamış, iki taraflı etkileşimler ortaya çıkarmıştır. Bu süreçlerden her biri, farklı yoğunluk ve düzeyde birer değişme faktörü olarak sayılmaktadır.

Almanya’daki Türklerin yaşadıkları ülke ile bütünleşmesi üç açıdan değerlendirilebilir. Entegrasyon konusunda görece hızlı adımlar atabilmek için politik alanda Türklerin içinde yaşadıkları toplumdaki politik karar alma süreçlerine ülkenin yerlileri gibi katılmaları gerekmektedir. Politik alanda kendilerini ifade edemedikleri sürece birlikte yaşam politikalarının sağlıklı bir şekilde oluşturulabilmesi mümkün görülmemektedir. Sosyal alanda ise, değişimin önündeki engellerin kaldırılması bütünleşmenin önemli bir koşulunu oluşturmaktadır. Kültürel alanda ise, Türklerin kendi dilleri, dinleri, kültürleri ile Alman Toplumunu içinde varolmalarının önündeki çok yönlü engellerin bertaraf edilmesi, her alanda diskriminasyona (ayrımcılığa) son verilmesi bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir. Bu üç alanı her ne kadar ayırmak mümkün değilse de, birlikte yaşama politikaları oluşturmak için bu alanlarda

somut teorik ve pratik değer taşıyan yaklaşımların gösterilmesi gerekmektedir.

Ancak, belirtmek gerekir ki, bugün Almanya'da yaşayan birinci ve ikinci kuşağa mensup Türkler arasında nitelik yönünden çok boyutlu farklılıklar bulunmaktadır. Üçüncü kuşak ise kendine özgü daha farklı sosyo-psikolojik ve ekonomik nitelikler göstermektedir.

Birinci kuşak Türkler, geçici bir süre için yeterli bir tasarruf elde etmek için beden işçisi olarak çalışmış, Alman toplumuna son derece zayıf bağlarla bağlanmıştır; toplumsal bir konum üstlenmeyi düşünmemişlerdir. Planlarını ve davranışlarını ileride geri döneceği Türkiye'ye yönelik olarak düzenlemiştir. "Uyum" ve "bütünleşme" kavramları bu kuşak için özel bir önem taşımamıştır. Onlar için daha çok "Almanya'da yaşamak" değil, "Almanya'da çalışmak" söz konusudur. Almanya'da çalışmak, geçim, gelir elde etmek, tasarruf ve ileride Türkiye'de psikolojik doyum için bir araç olarak görülmüştür. Bu nedenle, kazanç ve tasarruf motifleri günlük yaşamın başlıca amacı olmuş; kendini geliştirme/değiştirme, psikolojik doyum sağlama gibi unsurlar Türkiye'de yaşanacak olan ilerideki günlere ertelenmiştir. Bu sosyo-kültürel ortamdaki birinci kuşak, belirli bölgelerde (gettolarda) oturmayı tercih ederek, kendi değerlerini koruyarak ve kendi geleneksel yaşam tarzlarını sürdürerek yaşamışlardır. Planlı olmayan bir örgütlenme ve mekansal yoğunlaşmalar tercih edilmiştir.

Gelecek Türkiye'de planlanmıştır. Geldikleri çevrelerle yoğun ilişki kurmaları ve geldikleri yerlerde sürekli yeni yatırımlar yapmaları dönüş düşüncesini canlı tutmuştur. Ancak bu canlı beklentiye karşın, geri dönüşlerin sürekli yeni projelerle ertelenmekte olması, bir taraftan burada geçirdikleri uyum sürecinin daha kolaylıkla atlatılmasına yardımcı olurken, diğer taraftan burada yerleşecek olan bu grupların Alman toplumu ile tamamen bütünleşmelerini de kısmen engellemiştir. Yabancı dil sorunu da sosyal çevrenin anlaşılmasını mümkün kılmamıştır. Özellikle sanayi bölgelerindeki kentlerde gettolar ortaya çıkmıştır. Bu bölgesel farklılıklar kimi Türkler ve aileleri için toplumsal bir içe kapanma şeklinde gerçekleşmiştir.

İkinci kuşak ise çok farklı bir toplumsal ortamda yetişmiş, değişik bir toplumsallaşma süreci geçirmiştir. Bu kuşak heterojen bir yapıya sahip olup, genelleme yapmak zordur. Bu kuşağın tek genel özelliği, dil sorununu çözmüş olmasıdır. Bunun ötesinde ise, eğitim düzeyi, yabancı topluma uyum gösterme ve bütünleşme, kendini geliştirme, Türkiye ile özdeşleşme, geleceğe hazırlık, tasarruf ve yatırım eğilimlerinde ciddi farklılıklar göstermektedir. İkinci kuşak için en önemli sorun genel ve mesleki eğitim olmuştur. Bu konunun önemini kavrayan birinci kuşak aileler, kimlik arayışında bulunmayan, çok yönlü düşünebilen, Alman toplumu ile kolayca anlaşabilen ve kendi ülkesi olan Türkiye ile sosyo-kültürel ve ekonomik bağlarını koparmayan bir kuşak yetiştirmeye çalışmışlardır. Bu grup Almanya'da kalsa da, Türkiye'ye dönse de, başarılı bir geleceğe hazırdır ve her açıdan Türkiye için bir kazançtır.

Almanya'daki Türk nüfusunun geri dönüş eğilimi oldukça azalmıştır. Almanya'daki kalış süresi uzadıkça, sosyo-ekonomik ve kültürel davranış biçimlerinde de yeni olgular ortaya çıkmaktadır. Bu davranış şekilleri, geçici bir çalışma düzenine değil, daha çok kalıcı bir yerleşme düzenine işaret etmektedirler. Türklerin büyük bir çoğunluğu geleceklerini Türkiye'de değil, Almanya'da gören kalıcı bir nüfus kimliği kazanmıştır. Buna göre, ailelerini yanlarına alan ve geri dönme eğilimleri azalan Türk işçileri, tüketimlerinin büyük çoğunluğunu Almanya'da gerçekleştirmektedirler. Almanya'da yaşayan Türk nüfusu Türkiye'ye halen sıkı sıkıya bağlı olmasına rağmen, ekonomik açıdan geleceklerini Almanya'ya göre planlamaktadırlar. Özellikle ikinci ve üçüncü kuşak Türklerde bu ilgi gelecekte daha da azalacaktır. Türkler arasında artan girişimcilik, Almanya'da gayrimenkul edinme eğilimi Türkiye'ye dönüşü gittikçe zorlaştırmaktadır. Almanya'da kalma arzusu, Almanya'daki Türkleri yatırımlarını buldukları bu ülkede yapmaya sevk etmektedir. Türklerin Almanya'da kalıcı olması sonucu tasarruf ve tüketim alışkanlıkları da tamamen değişmiştir. Tasarruf ağırlıklı bir yaşam tüketim ağırlıklı bir yaşama dönüşmüştür. Türkler Almanya'da kazandıklarını yine bu ülkede tüketmekte, bu ülkede yatırımlarda bulunmaktadırlar. Tasarruf edilen miktarlar yıllar itibarıyla azalmasına rağmen Almanlara kıyasla daha yüksektir.

Türk hanelerinin sosyo-ekonomik durumları Almanlara göre iyi değildir. Türk hanelerindeki kişi sayısı Alman hanelerine göre daha fazladır. Dolayısıyla hanede kişi başına düşen gelir daha az olmaktadır.

Türkler tasarruflarını hem Almanya'da hem de Türkiye'de değerlendirmektedirler. Tasarrufların değerlendirilmesinde Almanya lehine olan eğilim son yıllarda artmaktadır. Tasarruflar Almanya'da bankalarda değerlendirilirken, gayrimenkul edinme eğilimi de artmaktadır. Türkiye'de ise ilk tercih edilen gayrimenkul alımıdır. Türklerin tasarruflarını değerlendirmesinde verimliliği olmayan gayrimenkul alanının seçmesinin en büyük nedeni, bu alanı risksiz olarak değerlendirilmeleridir. Diğer risksiz bir alan ise TCMB'da açılan Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarıdır. TCMB, Almanya'daki bankalarda değerlendirilen tasarrufların Türkiye'ye çekilmesinde önemli bir rol oynamıştır. TCMB'nın Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesapları sistemini tasfiye etmesi veya bir ticari bankaya devretmesi halinde, bu hesaplarda biriken tutarın büyük bir kısmının tekrar Almanya'da değerlendirilmesi kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Türkler hesap açtırırken bu konuda yapılan anketlerde TCMB'nın güvenilirliğini birinci neden olarak göstermişlerdir. Bu nedenle TCMB, bu tasarrufların tekrar Almanya'ya dönmemesi ve Almanya'daki bankalarda değerlendirilen tasarrufların Türkiye'ye yönlendirmesinde hem TCMB hem de diğer ticari bankalar alternatif hesap çeşitleri ve başka teşvikler uygulamaya koymaları gerekmektedir. Ancak, son yıllarda bu hesaplara giren net döviz miktarının az olması nedeniyle artan faiz yükümlülüğünü azaltmak için bu hesaplara giren döviz miktarının artırılması ve birikimli bakiyenin azaldığı optimal faiz oranlarının tespit edilmesi gerekmektedir.

TCMB'da hesabı bulunan Almanya'daki Türklerin para yatırma 30 Haziran 2002 ve para çekme işlemlerinde 30 Haziran 2004 tarihinden itibaren Dresdner Bank AG'yi kullanamamaları nedeniyle Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesaplarına girişler azalacaktır. TCMB'nın Almanya'da para yatırma ve çekme işlemlerinin yapılabileceği bir sistemi (internet bankacılığı gibi) kurması halinde Türkiye'ye giren işçi dövizleri miktarının artması söz konusudur. Vadeli hesapların cari hesaplar gibi kullanılması Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarını daha cazip hale getirecektir.

Alman Maliyesi'nin yürüttüğü vergi soruşturmaları da hesap sahiplerini tedirgin etmiştir. Vergi sorunun hesaplara nasıl bir etkide bulunacağı tam olarak belirgin değildir. Çünkü vergi sorunun başladığı 2000 yılından itibaren net çıkışlar azalmış ve 2002 yılında net giriş kaydedilmiştir. Dolayısıyla, devam etmekte olan vergi sorununun nasıl çözümleneceği, hesap sahiplerinin hesaplardan elde ettikleri net getiri oranını etkileyecektir. Bu durumda, hesap sahiplerinin uzun vadeli yatırımlarda meydana gelecek değişimin, Almanya Maliye Bakanlığı'nın tutumunun hesaplara etkisinin yakın bir dönemde somutlaşmasını sağlayacağı öngörülebilir. Bu konu hakkında hesap sahiplerinin, basın, televizyon ve Almanya'da toplantılar yapmak suretiyle detaylı olarak bilgilendirilmesi gerekmektedir. Özellikle yüz yüze yapılan toplantılar daha etkili olmakta ve hesap sahipleri kendilerine sahip çıktıklarını düşünmektedirler.

KMDTH ve SDH'larına uygulanan faiz oranları, TCMB döviz rezervleri, Türkiye'nin genel ekonomik durumu, uluslararası piyasalarda uygulanan faiz oranları ve jeopolitik gelişmeler göz önüne alınarak tespit edilmektedir. KMDTH ve özellikle SDH'larına uygulanan faiz oranları uluslararası piyasalarda uygulanan faiz oranlarından yüksektir. Uluslararası para piyasalarında, yurt dışındaki yabancı ve Türk bankalarında mevduata uygulanan faiz oranlarında 2002 yılında düşüşler gözlenmiştir. Hazine tarafından ihraç edilen Eurobond ve tahvil faizleri KMDTH ve SDH faizleri karşılaştırıldığında birbirlerine yakın bulunmaktadır. KMDTH ve özellikle SDH'larına uygulanan faiz oranlarının indirilmesine yönelik uluslararası ekonomik konjonktürün devam etmesine karşın, faiz indiriminde jeopolitik gelişmelerin (Irak'a yapılabilecek muhtemel askeri operasyon) ve vergi sorununun nasıl çözümleneceği konusunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Euro üzerinden açılan 1 ve 2 yıl vadeli KMDTH'larında yapılacak faiz indirimleri göreceli olarak yüksek olan toplam faiz maliyetini ilk aşamada aşağıya çekemeyecektir. Faizi indirilen hesaplarda vadesi dolan hesaplar daha yüksek faizli SDH'na dönüşeceğinden, aksine faiz maliyetini arttıracaktır.

KMDTH ve SDH kanalıyla Türkiye gelen döviz miktarını tek bir etkene bağlamak mümkün değildir. Bu hesaplar kanalıyla gelen döviz miktarını büyük ölçüde TCMB'ye olan güven duygusu ve bu hesaplara uygulanan faiz oranları belirlemektedir. Ekonomik ve jeopolitik gelişmeler, TCMB'nin bu hesaplarla ilgili uygulamaları, Almanya'daki işsizlik, Türklerin sosyo-ekonomik yapılarındaki değişim bu hesaplara giren döviz miktarını etkilemektedir.

Türk işçilerinin Alman bankalarındaki tasarruf birikimleri 50 ile 100 milyar Amerikan doları olarak tahmin edilmektedir. Bu tasarrufların Türkiye'de değerlendirilmesine yönelik uygulamalar yetersiz kalmıştır. İşçi tasarruflarının Türkiye'de değerlendirilmesi için daha etkili uygulamalar yürütülmesi gerekmektedir. Daha önce uygulanan Bedelsiz İthalat Hakkı hesap sahipleri için çok cazip olmasına rağmen bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

Bir yandan birikmiş işçi tasarruflarının plan hedefleri içinde büyük yatırımlara dönüşmesini sağlayacak mekanizmaların kurulması, diğer yandan dış talebe bağlı olduğu için zor olmakla birlikte işçi göçünün ekonominin gereksinimlerine uygun olarak planlanması ile ancak yurt dışı işçi göçü kalkınma çabalarına yardım edebilir. İşçi şirketlerinin yaşadığı olumsuz gelişmeler göz önünde bulundurularak yeni teknolojilerin kullanıldığı yeni yatırım alanların yaratılması ve sermayenin diğer ülkelere göre veriminin artırılması işçi tasarruflarının Türkiye'ye yönlendirilmesinde çok etkili olacaktır.

Ödemeler dengesinde Karşılıksız Transfer Gelirleri başlığı altında yer alan işçi gelirlerini etkileyen faktörler çeşitli olup, bu faktörlerin zaman içerisinde önem dereceleri değişikliğe uğramıştır. 1983 yılına kadar kesin dönüş düşüncesinde olunması ve ailelerin Almanya'da olması işçi havalelerini etkileyen en önemli faktörlerdir. 1983 yılından sonra sosyo-ekonomik yapının değişmeye başlaması, Türkiye'nin uygulamaya koyduğu teşvikler, Almanya'nın tasarrufların kendi ülkelerinde kalmasına yönelik uyguladığı teşvikler, her iki ülkedeki ekonomik gelişmeler, Türkiye'de uygulanan faiz oranlarının Almanya'ya göre yüksek olması, 17 Sayılı Kararın iptali ve 28, 30,32 sayılı Kararlar ile Kambiyo rejiminin libere edilmesi sonucu

artan alternatif yatırım araçlarının çeşitliliği, vatanseverlik ve hükümet politikaları işçi gelirlerini belirleyen diğer faktörlerdir.

Almanya'da yerleşik Türk nüfusunun Türkiye ekonomisi açısından artık sağladıkları döviz transferlerinden çok, buldukları ülke piyasalarında edindikleri tecrübe ve imkanlar bakımından değerlendirilmeleri önem kazanmıştır. Bu nedenle Türk işçileri olarak algılanmış Almanya'daki Türk topluluğuna artık giderek artan ölçüde Türk girişimcileri olarak da bakılması, Almanya'da kurulu Türk firmalarının Türkiye'nin dış piyasa ilişkilerinde ihtiyaç duyduğu fakat henüz yeterli düzeyde gerçekleştirmediği doğrudan dış yatırım olarak ele alınması gerekmektedir. Türkiye'nin dış dünya ile bağlantılarının ve ticaretinin desteklenmesi için yurt dışında yapılması gereken, doğrudan yatırımlara kaynak bulunabilse de istenen sonucun alınmasında önemli olan, bu piyasaları tanıyan ve piyasaların bizzat içinde olan yetişmiş insan kaynağının başka yerlerden yeterli ölçüde temini mümkün değildir.

Bu nedenle Almanya'da kurulu Türk firmalarının gelişmesi ve Türk girişimcilerinin etkinlik kazanması, Türkiye ile doğrudan ilişkili görünmediği hallerde bile Türkiye ekonomisi için potansiyel bir kazanç ve fırsattır. İşçi olarak gönderdikleri dövizlerle Türk ekonomisine ekonomik açıdan katkıda bulunan Türkler, girişimci ve yatırımcı olarak da Türkiye'ye yeni ekonomik fırsatlar sunmaktadırlar.

Dış göçün büyüme üzerinde bazı olumlu etkileri vardır. Göçmen işçilerin gönderdikleri dövizler ile tasarruflar, yatırımlar ve rezervler artmaktadır. Ancak, dış göçün olumsuz etkileri de bulunmaktadır. En olumsuz etkisi vasıflı işgücünün azalması ve tüketim eğiliminin artmasıdır. Göç sektörel üretim üzerinde olumlu etkilerde bulunmuştur. Çünkü göç döneminde yıllık büyüme hızlarının göç öncesi dönemden daha fazladır ve bu trend göç sonrası dönemden sonra yavaşlamıştır. Türkiye'ye işçi döviz girişi, üretim ve istihdam seviyesini artırmaktadır. Enflasyonist baskıların olmaması halinde ihracatta rekabet avantajı sağlamaktadır. Göçmen işçi ailelerinin tüketim mallarına olan taleplerinin iç piyasada karşılanması ve lüks

mal ithaline kayamaması halinde, ilave talep atıl kapasitenin daha iyi kullanmasını gerçekleştirir.

İşçi gelirlerinin kullanılması, işgücü ihraç eden Türkiye'nin büyümesi ve kalkınması üzerindeki etkisi açısından çok büyük önem arz etmektedir. İşçi gelirleri sadece ödemeler dengesi açığını kapatmaya yaramamaktadır. Asıl sorun bu kaynakların nasıl kullanıldığıdır. İşçi gelirleri, tüketim, tasarruf ve yatırımlar arasında seçenekler sunması nedeniyle, bu dövizlerin sektörel ve bölgesel kalkınmada optimum düzeyde kullanımının sağlanması için olumlu ve tutarlı politikalara gerek vardır. İşçi tasarruflarının yatırımlara dönüşmesini sağlayacak mali piyasaların ve banka sisteminin; hukuki alt yapıları da dahil, piyasa ekonomisi içerisinde kurulup, işletilmesi gerekmektedir. Türk işçi şirketlerinin başarısız olması, işçilerin mali piyasalardan ve banka sisteminden kopmalarına ve alternatifler aramalarına neden olmuştur. Almanya'daki Türk işçilerinin tasarrufları ile kurulan bazı şirketlerin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası dışında doğması ve gelişmesi bu konuda örnek gösterilebilir. Ancak bu şirketlerin yasal eksikliklerinin tamamlanmasının sağlanamaması nedeniyle işçi tasarrufları kolaylıkla istismar edilebilmektedir. Uzun yıllar, herhangi bir kanuni denetim olmaksızın pek çok şahıs ve şirketler, Almanya'daki Türk işçilerinin bir çoğunu şirket kurma sözü ile dolandırmıştır.

İşçi dövizleri nitelik itibariyle yurt dışındaki Türk işçilerinin Türkiye'deki yakınlarına gönderilen para transferi olmaktan çıkıp, yurt dışındaki Türk tasarruf sahiplerinin Türkiye'deki getirilerinden yararlanan bir sermaye akımı niteliğini almıştır. Türkler günümüzde risk-getiri faktörlerini ön plana almaktadırlar. İşçi havalelerinin amacı değişmiştir. Bu nedenle kısa vadeli sermaye hareketleri değerlendirilirken işçi gelirleri girdilerindeki muhtemel gelişmelerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Türkiye giren işçi gelirlerinin verimsiz yatırım alanlarına değil, verimliliği yüksek alanlara yönlendirilmesi Türk ekonomisi için önem taşımaktadır. Türk işçileri, günümüzde gayrimenkul, altın ve dövizden, mevduat, gelir ortaklığı senedi, ve hisse senedi türünden ancak devletçe denetlenmesi gereken yeni enstrümanlara doğru kayma eğilimindedir. İşçi

dövizlerinin kullanımının önemi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için daha da artmaktadır. 1963 yılında fiili olarak planlı dönemlere geçişle birlikte kalkınma planlarında yurt dışı istihdam için politikalara yer verilmiştir. Ancak, sekiz adet kalkınma planından yalnızca I., II., V., VI. ve VIII. Planlarda yurt dışı istihdam konusu ele alınmış, fakat kiminde çok az değinilirken kiminde ise yeterli ve gerekli olan politikalara ve önlemlere yer verilmemiştir. Bu nedenle, işçi dövizlerinin daha gerçekçi bir tahmini, Türkiye'nin kalkınması üzerindeki etkileri ve ödemeler dengesi açıklarının giderilmesindeki etkilerinin daha iyi bir şekilde incelenerek, beş yıllık kalkınma planlarında daha detaylı ve gerçekçi tahminlerle yer alması gerekmektedir. Yurt dışına göçün geçici olduğu ve ekonomik gelişmeler sonucu zamanla kaybolacağı düşüncesi, bu alanda etkili politikaların alınmasını da engellemiştir.

KAYNAKÇA

ABADAN-UNAT, Nermin. Turkish Migration to Europe, 1960-1975: A Balance Sheet Of Achievements And Failures. N.Abadan – Unat (ed) Turkish Workers in Europe:1960-1975: a socio-economic reappraisal (içinde). Leiden:E.J. Brill, s.1-44, 1976.

ABADAN-UNAT, Nermin ve Neşe Kemiksiz. "Türk Göçünün 24 Yıllık Bilimsel Bilançosu. 1960-1984." Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,1986.

AKKAYA, Çiğdem. Yıldız Savaşları- Avrupa-Türkiye, Avrupadaki Türkler Üzerinde Düşünceler. Köln,1996.

AKKAYA, Çiğdem, Sedef Koray, Faruk Şen ve Yunus Ulusoy. Avrupa Birliği'nde Türk Ekonomisi. Essen, 2000.

ANSAY, Tuğrul, Türk Alman İlişkilerinde Çifte Vatandaşlık. Prof.Dr.Ali Bozer'e Armağan (içinde). Ankara, Banka ve Tic.Huk.Arş.Ens. Yay. s.607-618,1998.

BERKSU, Şengül. Avrupa Birliği'nde Yaşayan Türk İşçilere ve Ailelerine Ortaklık Mevzuatıyla Tanınan Haklar ve Avrupa Toplulukları Adalet Divanı Kararları. Ankara, 1999.

BULUTAY, Tuncer. "Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler." Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları. Ankara, 1986.

ÇİMEN, Ali, İşçi Dövizlerinde Son Gelişmeler ve Desiyab. Ankara, Sevinç Matbaası, 1976.

Deutsch-Türkische Stiftung. Für Einen Neuen Dialog. Faruk Şen, Friedrich Mielke, (içinde). Herausgeber Deutsch-Türkische Stiftung. Seevatal, 1999.

Devlet İstatistik Enstitüsü. Türkiye İstatistik Cep Yıllığı. Ankara: 1991.

- Devlet İstatistik Enstitüsü. Dış Ticaret İstatistikleri-1996. Ankara: 1998a.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. Türkiye İstatistik Yıllığı-1997. Ankara: 1998b.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. İstatistik Göstergeler 1923-1998. Ankara: 2001.
- Devlet Planlama Teşkilatı. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. İşgücü Piyasası (Yurt Dışında Yaşayan Türkler). Özel İhtisas Komisyon Raporu. Ankara: 2001.
- Devlet Planlama Teşkilatı. Ekonomik ve Sosyal Göstergelerdeki Gelişmeler. Ankara: DPT Yayınları. 1992
- Devlet Planlama Teşkilatı. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler. (1950-1985). Ankara: DPT Yayınları. 1996.
- EĞİNLİ, Yüksel. "Döviz Tevdiat Hesapları ve Parasal Birliğin Bankalar ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Nezdinde Açılan Döviz Tevdiat Hesaplarına Etkileri Hakkında Rapor". 2000.
- Friedrich Ebert Stiftung. Die Türken In Deutschland Zwischen Fremd Bestimmung Und Integration. Gerd Andres (içinde). İstanbul:1999.
- GÖKSU, Turkut. İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler. Ankara, Özen Yayıncılık. 2000.
- GÜMRÜKÇÜ, Harun. Birlik Yurttaşlığı-Acı İtiraf ve Türkler. Hamburg, Institut Für Türkisch-Europäische Studien (ITES). 1997.
- HERBERT, Ulrich. Geschichte Der Ausländerpolitik In Deutschland. München, 2001.
- HERWARTZ-EMDEN, Leonie ve Maunuela Westphal. Arbeitsmigrantinnen Aus Der Türkei In Der Bundesrepublik Deutschland. Hannover, 1997.
- İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarına Uygulanan Faiz Oranları Hakkında Genel Değerlendirme Notu. TCMB. Ankara, 05.02.2002.

İş ve İşçi Bulma Kurumu. 1991 İstatistik Yıllığı. (Yayın No: 275). Ankara: 1992.

İstanbul Ticaret Odası. Almanya'daki Türk Girişimcileri. (Yayın No:1996/39). İstanbul: 1996.

Konrad Adenauer Stiftung. Türkiye Report. Jagoda Bernhard (içinde). Ankara: 2001.

KARAKAŞ, Ercan. Türkiye-Türk Komşularımız Uluslararası Konferans, Berlin, 22.03.2002. Komşu. <http://www.festr.org./komsuturkiye/komsuturkiye.htm>. 26.02.2002.

Kazakistan El Farabi Milli Devlet Üniversitesi. Federal Almanya'da Sosyal Haklarınız. Yepa Ltd.Şti. Ankara: 2000.

KIZILOCAK, Gülay. Dünden Bugüne Almanya'da Türk Serbest Girişimcileri. Köln: Önel Verlag, 1996.

Kohlhammer Taschenbücher. Die Türkei und die Türken in Deutschland Zwischen Fremdbestimmung und Integration. Andres Gerd (içinde). İstanbul,1999.

KÖKTAŞ, Arif. Avrupa Birliği'nde İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı ve Türk Vatandaşlarının Durumu. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 1999.

KÜÇÜKKALAY, Abdullah Mesud. Planlı Dönemde İşgücü İstihdamı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. <http://www.dtm.gov.tr./ead.DTDERGİ/1ekim98/planli.htm>. 17.06.2002.

LAGGEWIE, Claus und Zafer Şenocak. Deutsche Türken-Türk Almanlar. Rowolt,1993.

Lexikon-Institut Bertelsmann. Facts About Germany. Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1988.

MEIER-BRAUN, Karl Heinz, Martin A. Kilgus und Wolfgang Giess. 40 Jahre "Gastarbeiter" Deutschland auf dem Weg zur Multikulturellen Gesellschaft? Tübingen: Stauffenburg Verlag, 1998.

Milliyet, 17.12.2022,

ÖZ, Veli. Alman Eğitim Sistemi Hakkında Bilmek İstediklerimiz.Mainz. T.C. Mainz Eğitim Ataşeliği, 2001.

Resmi Gazete. 12.06.1995. Sayı:22311.

Statistisches Bundesamt. Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland. Wiesbaden: 2001.

Statistisches Bundesamt. Im Blickpunkt, Ausländische Bevölkerung in Deutschland. Wiesbaden: 2001.

ŞEN, Faruk, Almanya'da Yabancı Düşmanlığı ve Türkiyeli Azınlığı Etkisi. Türk-Alman Psikiyatri Kongresi, 16-22 Nisan/Antalya. Teksir Edilmiş Notlar. Essen:TAM, 1994.

ŞEN, Faruk, ve Sedef Koray. Türkiye'den Avrupa Topluluğu'na Göç Hareketleri. Essen, TAM, 1993.

ŞEN, Faruk, Güray Öz ve Ahmet İyidirli. Federal Almanya'da Türklerin Kültürel Sorunları. Köln: Önel Verlag, 1996.

ŞEN, Faruk, Andreas Goldberg ve Güray Öz. Almanya'da Ayrımcılık. Duisburg, 1996.

ŞEN, Faruk, Yunus Ulusoy ve Güray Öz. Avrupa Türkleri-Federal Almanya ve Diğer AB Ülkelerinde Çalışan Türklerin Ekonomik Gücü. İstanbul: Çınar Ofset, 1999.

ŞEN, Faruk, Çiğdem AKKAYA ve Reyhan Güntürk. 2000 Yılı'nın Eşiğinde Avrupa ve Türkiye. İstanbul, Çınar Ofset, 1999.

- TAM. Federal Almanya'dan Türkiye'ye Geri Dönüşler Yapanlar. Essen: ZFT, 1991.
- TAM. Almanya ve Avrupa Birliği Ülkelerindeki Türk Girişimcilerin Ekonomik Gücü. Essen: 2001.
- TAM. Türk Almanlar-Alman Türkler. http://www.uni.essen.de./zft/news/kolumnel/birlikte/t_mk-99-09-30.html , 12.04.2002.
- TAM. Almanya'da Yaşayan Türklerin Ekonomik ve Sosyal Verileri ile Tasarruf Potansiyeli Konulu Temsili Telefon Anketi Araştırması-Nihai Rapor-(TCMB adına hazırlanmıştır). Essen: 2000.
- TAM. Kısa Raporlar, Almanya'daki Türkler. http://www.uni-essen.de/zft/news/berichtetr/2002/t_be-2002-01-09.html. 12.04.2002.
- TANDIRCIOĞLU, Haluk, Türkiye'de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2. 2000
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (DİYİHGİM). 1999 Yılı Raporu. Yurt Dışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler ve Sayısal Bilgiler. Ankara: 2000.
- TCMB. Kambiyo Genel Müdürlüğü, Başlangıcından Tasfiyesine Kadar Döviz Çevrilebilir Mevduat Hesapları. 1989.
- TCMB. Ödemeler Dengesi Müdürlüğü, Özet Sunum. İstatistik Genel Müdürlüğü, 2002.
- TCMB. İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesapları ile İlgili Genel Bilgiler ve Hesapların Bankamıza Maliyetine İlişkin Brifing Notu. Ağustos 1999.
- TCMB. İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, 2001 Yılı Değerlendirme Raporu, 2002.

TCMB., İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, 2002 Yılı Kasım Ayı Değerlendirme Raporu, 2002.

TCMB., İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, 2003 Yılı Değerlendirme Raporu, 2003.

TCMB., Araştırma Genel Müdürlüğü Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları ve Süper Döviz Hesapları (1.Taslak), 2002

TUSİAD. F. Almanya'daki Türk İş Adamlarının Ekonomik Potansiyeli ve Türk Ekonomisine Katkıları. Yayın No: TUSİAD-T/88.10.119. İstanbul: 1988.

Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı. Yayın No: 315. Ankara: 2001.

UĞUR, Fatma ve Hakan Nuri Veysi Kırklar. Türk Kambiyo Rejiminin Serbestleşme Süreci. TCMB, Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2002

UN. Statistical. Year Book. 1973.

VARLIER, Oktay. Yabancı Ülkelere İşçi Göçünün Yapısal nedenleri ve Etkileri Üzerine. DPT. Yayın No:1440-SPD:279. Ankara, 1975.

WALLRAFF, Günter. Ganz Unten. Mit Einer Dokumentation der Folgen. Köln,1985.

WIEBE, Dietrich. Zur Sozio-ökonomischen Bedeutung der türkischen Gewerbebetreibenden i.d. BRD, in Begegnungen mit Türken, Begegnungen mit dem Islam, Hamburg, 1984.

WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, Ulrich von. Projekt Zuwanderung und Integration-Türken in Deutschland. Sankt Augustun, 2001.

ZARİF, Ferah, Andreas Goldberg ve Yasemin Karakaşoğlu. 2000'li Yıllarda Almanya'da Türkler. Ankara, Önel Yayınevi, 1995.